

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI

**EKONOMİK KRİZLERDE SOSYAL HARCAMALAR:
TÜRKİYE ÜZERİNE 1990 SONRASI MAKROEKONOMETRİK BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

MEHTAP ÖKSÜZ

Tez Danışmanı
PROF. DR. MURAT AYDIN

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI

**EKONOMİK KRİZLERDE SOSYAL HARCAMALAR:
TÜRKİYE ÜZERİNE 1990 SONRASI MAKROEKONOMETRİK BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

MEHTAP ÖKSÜZ

Tez Danışmanı

PROF. DR. MURAT AYDIN

ÇANAKKALE – 2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Mehtap ÖKSÜZ

24/06/2022

TEŞEKKÜR

Sosyal harcamalar, bir devletin temel taşı oluşturan toplumu merkeze alan harcamalardır. Ekonomik krizler ise toplumun en çok zarar gördüğü dönemlerdir. Bu nedenle ekonomik kriz dönemlerinde sosyal harcamalar özellikle önem kazanmaktadır. Düşük gelir grubundaki insanlar açısından bu dönemler daha da zorlu geçmektedir. Bu sebeple devletlerin bu süreçte sosyal harcamalarla dezavantajlı kesimi koruması olağan dönemlerin aksine kaçınılmaz olmaktadır. Ancak devletlerin yapacakları sosyal harcamalarda ekonomide sağlayacakları diğer faydaları da göz önünde bulundurması gerekmektedir. Bu durum ise kriz dönemlerinde, sosyal harcamaların makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin analiz edilmesini önemli hale getirmektedir. Bu da çalışmanın önemini artırmaktadır. Ayrıca bu konuda, yazın taraması yapıldığında, sosyal harcamaların etkilerini ekonomik kriz dönemlerini de dikkate alarak ortaya koyan çalışmalara rastlanmayışı, alan yazındaki bir boşluğu doldurabilmesi adına önemlidir. Araştırmaktan ve çalışmaktan zevk aldığım bu çalışmanın her aşamasında eleştirileriyle ve bakış açısıyla yanımda olan ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Murat AYDIN başta olmak üzere, Tez İzleme Komitesi jüri üyelerim olan Doç. Dr. Timur TÜRGAY ve Dr. Öğr. Üyesi Yavuz YILDIRIM'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bugünlere ulaşmamda büyük emekleri olan ve eğitim hayatımın her anında benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen annem Saim TAŞ ve babam Ferudun TAŞ ile destek olan ve motive eden tüm akraba ve dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Doktora tez aşamamda ilgimden mahrum ettiğim, yeterince zaman geçiremediğim canım kızım Masal ÖKSÜZ'e ve doktora sürecinin en başından bu yana her zaman yanımda olan, destekleyen, motive eden, hayat arkadaşım biricik eşim Mehmet ÖKSÜZ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mehtap ÖKSÜZ
Çanakkale, Haziran 2022

ÖZET

EKONOMİK KRİZLERDE SOSYAL HARCAMALAR: TÜRKİYE ÜZERİNE 1990 SONRASI MAKROEKONOMETRİK BİR ANALİZ

Mehtap ÖKSÜZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Murat AYDIN

24/06/2022, 234

Ekonomik kriz yılları makroekonomik göstergelerin hızla bozulduğu, bozulmaların ise etkisini pek çok alanda gösterdiği dönemlerdir. Bu dönemlerde hükûmetler ekonomide yaşanan aksaklıkların giderilmesine yönelik çok çeşitli mali araçlar kullanırlar. Buna odaklanırken de genellikle ekonomik göstergelere yoğunlaşırlar. Oysa bu dönemde yaşanan krizden asıl etkilenen bizzat toplumun kendisidir. Çünkü artan işsizlik, enflasyon ve buna bağlı olarak yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin yükselmesi beraberinde sosyoekonomik yapıda bozulmaları getirmektedir. Bu da kriz dönemlerinde ekonomideki bozulmalara paralel sosyal yapıda bozulmaları ortaya çıkarmaktadır. Bu bozulmaların giderilmesinde hükûmetin kullanabileceği mali araçların başında ise sosyal harcamalar gelmektedir. Sosyal harcamalar bütçe içinde olağan dönemde dahi önemli bir yere sahipken kriz gibi olağanüstü dönemlerde daha da önemli hale gelmektedir. Kriz dönemleri genellikle orta gelirli kesimin fakirleştiği, alt gelirli kesimin ise sosyal yardım ve ödeneklere daha muhtaç hale geldiği dönemleri temsil etmektedir. Bu sebeple de kriz dönemlerinde, yoksullaşan halkın insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesi için devletin sosyal devlet olma gerekliliğini yerine getirmesi gerekmektedir. Bundan dolayı, sosyal harcamaların artması önem arz etmektedir. Bu amaçla bu tez çalışmasında, ekonomik kriz dönemlerinde sosyal harcamalarda meydana gelen değişim ve bu değişimin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkileri hem yazın taraması hem de ampirik bir çalışma ile araştırılmıştır. Ampirik kısımda Kesirli Frekanslı Fourier Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Test için 1983-2021 yıllarına ait sosyal harcama, ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon verileri esas

alınmıştır. Analizin bulgularına göre kriz dönemlerinde sosyal harcamaların ekonomik büyüme ve işsizliği istatistiki olarak anlamlı ve pozitif, enflasyonu ise istatistiki olarak anlamlı ve negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik kriz, Sosyal harcamalar, Türkiye, Kesirli frekanslı fourier otoresif gecikmesi dağıtılmış eşbütünleşme testi.

ABSTRACT

SOCIAL EXPENDITURES IN ECONOMIC CRISES: A MACROECONOMETRIC ANALYSIS ON TURKEY AFTER 1990

Mehtap ÖKSÜZ

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Doctoral Dissertation in Public Finance

Advisor: Prof. Dr. Murat AYDIN

24/06/2022, 234

The years of economic crisis are periods when macroeconomic indicators deteriorate rapidly, and the effects of deterioration in many areas. In these periods, governments use a wide variety of fiscal instruments to eliminate the disruptions in the economy. While focusing on this, they usually focus on economic indicators. However, it is the society itself that is really affected by the crisis in this period. Because increasing unemployment, inflation, and accordingly the increase in poverty and income inequality brings along deterioration in the socioeconomic structure. This reveals the deterioration in the social structure in parallel with the deterioration in the economy during the crisis periods. Social expenditures are at the forefront of the fiscal instruments that the government can use to eliminate these deteriorations. While social expenditures have an important place in the budget even in the ordinary period, it becomes even more important in extraordinary periods such as the crisis. Crisis periods generally represent the periods when the middle-income group becomes poorer, and the lower-income group becomes more in need of social assistance and allowances. For this reason, in times of crisis, the state must fulfill the requirement of being a social state in order for the impoverished people to lead a life worthy of human dignity. Therefore, it is important that social expenditures increase. For this purpose, in this thesis study, the change in social expenditures during the economic crisis and the effects of this change on Gross Domestic Product, inflation and unemployment were investigated by both a literature review and an empirical study. In the empirical part, Fractional Frequency Fourier Autoregressive Distributed Lag cointegration test was used.

Social expenditure, economic growth, unemployment, and inflation data for the years 1983-2021 were used for the test. According to the findings of the analysis, it has been determined that social expenditures affect economic growth and unemployment statistically significantly and positively, while inflation is statistically significant and negative.

Keywords: Economic crisis, Social expenditures, Turkey, Fourier autoregressive distributive lag cointegration test with fractional frequencies.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvi
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	
	1
İKİNCİ BÖLÜM	
EKONOMİK KRİZ VE SOSYAL HARCAMA ÜZERİNE	
KURAMSAL ÇERÇEVE VE YAZIN TARAMASI	
	3
2.1. Ekonomik Kriz Kavramı	4
2.1.1. Ekonomik Krizin Tanımı ve Özellikleri	4
2.1.2. Ekonomik Krizin Nedenleri	7
2.1.3. Ekonomik Krizlerin Göstergeleri.....	10
2.1.4. Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması.....	14
Reel Sektör Krizleri	15
Finansal Krizler.....	18
2.1.5. Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar	23
Klasik Okulun Ekonomik Krize Bakışı	24
Keynesyen Yaklaşımın Ekonomik Krize Bakışı.....	25
Monetarist Yaklaşımın Ekonomik Krize Bakışı	27
Marksist Yaklaşımın Ekonomik Krize Bakışı	28
2.2. Sosyal Harcoma Kavramı.....	29
2.2.1. Sosyal Harcoma Tanımı	30
2.2.2. Sosyal Harcamaların Tarihsel Gelişimi	35

2.2.3. Sosyal Devlet ve Sosyal Harcamalar	38
2.2.4. Sosyal Harcamaların Önemi ve Kapsamı	41
2.2.5. Sosyal Harcamaların Ekonomiye Etkisi	46
Büyümeye Etkisi	47
Enflasyona Etkisi	49
İstihdama Etkisi.....	51
2.3. Ekonomik Kriz ile Sosyal Harcamalar Arasındaki İlişkisi	52
2.4. Yazın Taraması	57
2.4.1. Çeşitli Ülkelerde Yapılan Ampirik Çalışmalar	57
2.4.2. Türkiye’de Yapılan Ampirik Çalışmalar	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1990 SONRASI TÜRKİYE’DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERDE SOSYAL HARCAMALAR VE SEÇİLİ EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ	77
3.1. 1990 Öncesi Genel Ekonomik Durum ve Sosyal Harcamalar	78
3.2. 1994 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar	86
3.2.1. 1994 Ekonomik Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri	87
3.2.2. 1994 Ekonomik Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi	93
3.3. 1999 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar	96
3.3.1. 1999 Ekonomik Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri	96
3.3.2. 1999 Ekonomik Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi	100
3.4. 2000/2001 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar	102
3.4.1. 2000/2001 Ekonomik Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri	102
3.4.2. 2000/2001 Ekonomik Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi	110
3.5. 2008/2009 Küresel Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar	113
3.5.1. 2008/2009 Küresel Ekonomik Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri	113
3.5.2. 2008/2009 Küresel Ekonomik Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi	118
3.6. 2018/2019 Kur ve Borç Krizi ve Sosyal Harcamalar	121
3.6.1. 2008/2009 Kur ve Borç Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri	121
3.6.2. 2008/2009 Kur ve Borç Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi	126
3.7. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi ve Sosyal Harcamalar	129

3.7.1. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri .	130
3.7.2. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi.....	140

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

148

4.1. Araştırmanın Amacı	148
4.2. Araştırmanın Önemi	148
4.3. Araştırmanın Yöntemi.....	149
4.4. Araştırmanın Kısıtları.....	152
4.5. Araştırmanın Veri Seti ve Modeli	155

BEŞİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMA BULGULARI

165

5.1. Serilerin Durağanlığına İlişkin Bulgular	165
5.2. Kesirli Frekanslı Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Bulguları.....	179

ALTINCI BÖLÜM
SONUÇ ve ÖNERİLER

193

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	193
KAYNAKÇA	199
EKLER	I
ÖZGEÇMİŞ.....	II

SİMGELER VE KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey Fuller / Arttırılmış Dickey Fuller Birim Kök Testi
ADL	Autoregressive Distributive Lag Cointegration Test / Otoresgresif Gecikmesi Dağıtılmış Eşbütünleşme Testi
AIC	Akaike Information Criterion / Akaike Bilgi Kriterleri
AIDS	Acquired Immune Deficiency Syndrome / Edinilmiş Bağışıklık Yetmezliği Sendromu
ARDL	Autoregressive Distributed Lag Bound Test / Otoresgresif Gecikmesi Dağıtılmış Sınır Testi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EDU	Eğitim Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'ya Oranı
ESSPROS	European System of Integrated Social Protection Statistics / Avrupa Birliği Avrupa Entegre Sosyal Koruma İstatistikleri Sistemi
FED	Federal Reserve Bank / Federal Rezerv Bank
FMOLS	Fully Modified Ordinary Least Squares / Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HEALTH	Sağlık Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'ya Oranı
HIV	Human Immunodeficiency Virus / İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü
ILO	International Labour Organization / Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	International Monetary Fund / Uluslararası Para Fonu
IMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
INF	Enflasyon Oranı
KKBG	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KPSS	Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin Birim Kök Testi
lnGDP	Logaritması Alınmış Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
NBER	National Bureau of Economic Research / Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development / Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

OLS	Ordinary Least Squares / Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi
PP	Phillip-Perron Birim Kök Testi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TL	Türk Lirası
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
SOC	Sosyal Harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'ya Oranı
SOCX	Social Expenditure Database / Sosyal Harcama Veri Tabanı
SPSA	Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'ya Oranı
UNEMP	İşsizlik Oranı
ÜFE	Üretici Fiyat Endeksi
WHO	World Health Organization / Dünya Sağlık Örgütü
WTTC	World Travel and Tourism Council / Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1	Kaminsky, Lizondu ve Reinhart (1998)'a göre ekonomik krizlerin ön göstergeleri	12
Tablo 2	Yücel ve Kalyoncu (2010)'ya göre ekonomik krizlerin öncü göstergeleri	13
Tablo 3	Kamu sosyal harcamaları, kamu harcamaları ve GSYH'nin reel artış hızları, 1991-2015 (1990=100, %).....	56
Tablo 4	1954-1960 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler	80
Tablo 5	1968-1978 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler	82
Tablo 6	1979-1989 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler	83
Tablo 7	1983-1989 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü .	84
Tablo 8	Toptan eşya fiyatları, yıllık ortalama değişim (1987 Baz) 1988-1998....	87
Tablo 9	1990-1996 Dönemi bazı makroekonomik değişkenler.....	88
Tablo 10	Konsolide bütçe harcamalarının dağılımı (%).....	94
Tablo 11	1992-1996 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü .	95
Tablo 12	1997-2000 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler	98
Tablo 13	1996-2002 Dönemi enflasyon göstergeleri.....	99
Tablo 14	1996-2000 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü .	100
Tablo 15	1997-2002 Dönemi faiz hadleri, reel kur ve sermaye girişi değişkenlerinin görünümü	103
Tablo 16	1999-2002 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler	106
Tablo 17	Yapısal değişimler ve yasal düzenlemeler.....	108
Tablo 18	2001-2006 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler	109
Tablo 19	1998-2005 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü .	111
Tablo 20	2008Q1-2010Q1 Dönemi ekonomik büyüme oranları	116
Tablo 21	2006-2012 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler	116

Tablo 22	2007-2011 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü .	118
Tablo 23	2018Q1-2019Q4 Dönemi büyüme oranları	122
Tablo 24	2012-2020 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler	123
Tablo 25	2012-2019 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü .	128
Tablo 26	2017Q1-2021Q4 Dönemi büyüme oranları	137
Tablo 27	2017-2021 Dönemi bazı makroekonomik değişkenler	138
Tablo 28	2017-2021 Yılları arasında kapanan ve kurulan işletme sayıları.....	140
Tablo 29	2016-2021 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü .	142
Tablo 30	Sağlık Bakanlığı ödenek ve harcamalarının dağılımı (bin TL)	145
Tablo 31	Milli Eğitim Bakanlığı 2020 yılı bütçe harcamaları	146
Tablo 32	Tanımlayıcı istatistikler	164
Tablo 33	Eğitim harcamaları serisinin birim kök testi bulguları	165
Tablo 34	Sağlık harcamaları serisinin birim kök testi bulguları.....	167
Tablo 35	Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları serisinin birim kök testi bulguları.....	169
Tablo 36	Sosyal harcamalar serisinin birim kök testi bulguları.....	171
Tablo 37	GSYH serisinin birim kök testi bulguları	173
Tablo 38	Enflasyon serisinin birim kök testi bulguları.....	175
Tablo 39	İşsizlik serisinin birim kök testi bulguları	177
Tablo 40	Model 1'e ilişkin eşbütünleşme testi bulguları	180
Tablo 41	Model 1'e ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları	180
Tablo 42	Model 1'e ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları.....	181
Tablo 43	Model 2'ye ilişkin eşbütünleşme testi bulguları	182
Tablo 44	Model 2'ye ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları	182
Tablo 45	Model 2'ye ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları.....	183
Tablo 46	Model 3'e ilişkin eşbütünleşme testi bulguları	184

Tablo 47	Model 3'e ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları	184
Tablo 48	Model 3'e ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları.....	186
Tablo 49	Model 4'e ilişkin eşbütünleşme testi bulguları	186
Tablo 50	Model 4'e ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları	187
Tablo 51	Model 4'e ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları.....	188
Tablo 52	Model 5'e ilişkin eşbütünleşme testi bulguları.....	189
Tablo 53	Model 5'e ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları	189
Tablo 54	Model 5'e ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları.....	190
Tablo 55	Model 6'ya ilişkin eşbütünleşme testi bulguları	191
Tablo 56	Model 6'ya ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları	191
Tablo 57	Model 6'ya ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları.....	192

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa
Şekil 1	Ekonomik krizin göstergeleri	10
Şekil 2	Ekonomik krizlerin sınıflandırılması.....	15
Şekil 3	Finansal kriz türleri.....	19
Şekil 4	Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre yoksulluk oranları (2014-2020)	127
Şekil 5	Sosyal harcamalar değişkenlerinin zaman serileri.....	157
Şekil 6	Sosyal harcamalar ve GSYH değişkenlerinin zaman serisi.....	158
Şekil 7	Sosyal harcamalar ve enflasyon değişkenlerinin zaman serisi	159
Şekil 8	Sosyal harcamalar ve işsizlik değişkenlerinin zaman serisi	160
Şekil 9	Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları ve GSYH değişkenlerinin zaman serisi	161
Şekil 10	Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları ve enflasyon değişkenlerinin zaman serisi.....	162
Şekil 11	Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları ve işsizlik değişkenlerinin zaman serisi	163

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Sosyal harcamalar, doğrudan topluma ve dezavantajlı kesime sağladığı faydalar açısından diğer kamu harcamalarından ayrılmaktadır. Sosyal harcamaların kapsamı ve tanımı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genel olarak, dezavantajlı kesime yönelik yapılan yardım ve harcamalar ile beşerî sermayenin gelişimine katkı sağlayan eğitim ve sağlık harcamaları şeklinde ifade edilebilmektedir. Olağan dönemlerde dahi bütçe harcamalarının içinde önemli bir paya sahip olan sosyal harcamalar, topluma doğrudan fayda sağladığından ve dezavantajlı kesimi gelir adaletsizliklerinden koruduğundan, kriz dönemlerinde daha da önem kazanmaktadır. Ayrıca, bu harcamaların yalnızca sosyal yapı üzerinde değil, ekonomi üzerinde de çeşitli etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla, sosyal harcamaların kriz dönemlerinde izlediği seyir ve ekonomi üzerindeki etkilerinin incelenmesi önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de kriz dönemlerinde sosyal harcamalarda meydana gelen değişimi ve bu değişimin seçilmiş makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini araştırmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın, kriz dönemlerinde politika yapıcılara sosyal harcamaların miktarını belirlemeleri konusunda yol gösterici olması ve alan yazına katkı sunması hedeflenmektedir.

Çalışmada, Türkiye’de 1990 sonrası yaşanan ekonomik kriz dönemleri ele alınmıştır. Çalışmada daha doğru bulgulara ulaşabilmek adına veri seti mümkün olan en eski tarihe kadar genişletilmiştir. Bu çerçevede, çalışmanın veri setini 1983-2021 dönemine ait sosyal harcamalar ile GSYH, enflasyon oranı ve işsizlik oranı değişkenleri oluşturmaktadır. Çalışmada tek bir birim çok sayıda yıl kullanıldığı için ekonometrik yöntemlerden zaman serisi analizi kullanılacaktır. Sosyal harcamaların seçili makroekonomik göstergelerle ilişkisinin incelenmesinde kriz dönemlerinin de dikkate alınabilmesi için Kesirli Frekanslı Fourier Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (ADL) eşbütünleşme testi kullanılacaktır. Çalışmada, sosyal harcamalar ile GSYH, enflasyon oranı ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi daha detaylı inceleyebilmek için altı model test edilecektir. İlk modelde sosyal harcamaların GSYH üzerindeki etkisi, ikinci modelde sosyal harcamaların enflasyon oranı üzerindeki

etkisi, üçüncü modelde sosyal harcamaların işsizlik oranı üzerindeki etkisi, dördüncü modelde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH üzerindeki etkisi, beşinci modelde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının enflasyon oranı üzerindeki etkisi ve altıncı modelde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının işsizlik oranı üzerindeki etkisi test edilecektir.

Çalışmada, ikincil verilerden veya hesaplama yöntemlerinin değişmesinden kaynaklı bazı kısıtlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, fonksiyonel bütçe sınıflandırmasındaki sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının, 2006 yılı öncesinde fonksiyonel-idari sınıflandırmada sosyal hizmet harcamaları olarak yer almasıdır. İkincisi, incelenen kriz yılları ile ilgilidir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin veri kısıtı bulunduğundan yalnızca 1990 sonrasında yaşanan ekonomik kriz dönemleri dikkate alınmaktadır. Üçüncü ve son kısıt ise analizde kullanılan 2021 yılı sosyal harcama verilerinin, çalışmanın yönteminin uygulandığı dönemde gerçekleşme rakamlarının açıklanmamış olması sebebiyle, beklenti rakamlarından oluşmasıdır.

Çalışma altı ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümü takip eden ikinci bölümde ekonomik kriz ve sosyal harcamalar üzerine kuramsal çerçeve oluşturulacak ve konuya ilişkin yazın taramasına yer verilecektir. Üçüncü bölümde, Türkiye’de 1990 sonrasında yaşanan ekonomik kriz dönemlerinde genel ekonomik durum ve bu dönemde sosyal harcamaların seyri üzerinde durulacaktır. Dördüncü bölümde ise araştırmanın metodolojisine yönelik bilgilere değinildikten sonra, beşinci bölümde daha önce kurulmuş olan altı makroekonometrik modele ilişkin elde edilen bulgular ortaya konulacaktır. Altıncı ve son bölümde de ilk olarak, elde edilen bulgular değerlendirilecek, daha sonrasında ise politika yapıcılara yönelik birtakım önerilerde bulunulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ VE SOSYAL HARCAMA ÜZERİNE

KURAMSAL ÇERÇEVE VE YAZIN TARAMASI

Ekonomik krizler, beraberinde getirdikleri kaos ortamı sebebiyle sosyoekonomik yapıyı tehdit eden önemli kırılmalardır. Bu sebeple krizlerin irdelenmesi ve dersler çıkartılması son derece önem arz eden bir konudur. Böylece ekonomik krizlerin hangi nedenlerle oluştuğu ve nasıl müdahale edilmesi gerektiği konusunda bilgi birikimi sağlanmış olmaktadır. Çünkü ekonomik krizler meydana geldiklerinde hızlı, doğru ve etkili politikaların uygulamaya konulması hayati önem taşımaktadır.

Hükûmetler ekonomik kriz dönemlerinde başta para ve maliye politikası olmak üzere çeşitli araçlar ile müdahalede bulunmaktadırlar. Kamu harcamaları ise bu müdahale araçlarından sadece maliye politikasının bir ayağını oluşturmaktadır. Bu harcamalar sadece bir mal veya hizmet satın almak amacıyla yapılan harcamaları değil sosyoekonomik anlamda devletin üstlendiği rollerin tümünü yerine getirebilmek için yapılan harcamaların bütününe kapsamaktadır. Sosyoekonomik anlamda yapılan kamu harcamalarının önemli bir kısmını ise sosyal harcamalar oluşturmaktadır. Sosyal harcamalar ise ekonomik kriz dönemlerinde dezavantajlı kesimleri korumak için hükûmetlerin elindeki önemli bir araçtır.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle ekonomik kriz olgusu kavramsal açıdan detaylı bir biçimde ele alınacaktır. Daha sonra, ekonomik krize neden olan etkenlere ve krizin göstergelerine değinilecektir. Ekonomik krizler reel sektör krizleri ve finansal krizler olarak iki ayrı başlıkta incelenecek ve finansal krizler; para krizleri, bankacılık krizleri, dış borç krizleri ve sistemik finansal krizler olarak dört alt başlıkta ele alınacaktır. Ekonomik krizleri açıklamaya yönelik kuramlarda Klasik okul, Keynesyen yaklaşım, Monetarist yaklaşım ve Marksist yaklaşıma yer verilecektir. Daha sonra sosyal harcama kavramı ve sosyal harcamaların önemi ve kapsamı, sosyal harcamaların tarihsel gelişimi ve sosyal devlet ve sosyal harcamalar ilişkisi kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Sosyal harcamaların ekonomiye etkisi üzerinde durulacak ve ekonomik krizler ile sosyal harcamalar arasındaki

ilişki incelenecektir. Son olarak ise çeşitli ülkelerde ve Türkiye’de yapılan çalışmalara değinilerek sosyal harcamalar ve ekonomik krizlerin ve makroekonomik göstergelerin ilişkisi irdelenecektir.

2.1. Ekonomik Kriz Kavramı

Krizler çeşitli biçimlerde meydana gelebilir. Kasırga, deprem, yangın gibi bazı krizler doğal afetler sonucu meydana gelirken; rüşvet, yolsuzluk, büyük ürün kusuru, skandal ve terör saldırısı gibi krizler ise insan kaynaklı olarak meydana gelebilmektedir (Wang, 2008: 428).

Kriz kavramı, her ne kadar ekonomi ile sıklıkla anılsa da sağlıktan adalet, eğitimden savunmaya hayatın çeşitli alanlarında farklı şekillerde karşımıza çıkan bir sözcüktür. Özünde “karar” ve/veya “karar vermek” anlamına gelen bu kavram (Aydın, 2013: 133); sağlık alanında sıklıkla “aniden ortaya çıkan bir hastalık belirtisi” ya da “bir hastalığın çok ileri bir safhaya ulaşması” anlamlarında kullanılırken, ekonomi alanında ise “birdenbire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişme”, “büyük sıkıntı”, “buhran” ve “bunalım” anlamlarıyla kullanılmaktadır (Aktan ve Şen, 2001: 1225). Buradan hareketle krizin, genellikle olağandışı durumlarda ya da beklenmedik bir anda meydana gelen bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Kriz kavramının çok geniş kullanım alanları olmakla birlikte, çalışma boyunca çalışmanın konusu gereği ekonomi alanındaki anlamıyla kullanılacaktır.

2.1.1. Ekonomik Krizin Tanımı ve Özellikleri

İnsanlık tarihi boyunca ekonomik aktivitelerde kırılmalar, düşüşler süregelmiş ve bu durum da dönemin düşünürlerini bu konu üzerinde araştırmalar yapmaya itmiştir. Antik Yunan’da Democritus’un üretimde arz fazlasının toplumsal yaşamı olumsuz etkileyebileceği fikrini ortaya atması ya da milattan önce 6. yüzyılda dönemin yöneticisi Solon’un Yunanlıların borçlarını ödemedeki yapısal politika değişikliklerine gitmesi gerektiği ifadesi örnek olarak verilebilir. Yine tarih öncesi Mısır medeniyetinde insanların Nil nehrindeki

taşkınların tarihlerini hesaplamaları ve üretim üzerindeki etkilerini ölçmeleri, ekonomik aktivitelerde yaşanan kırılmalara karşı çözüm önerileri geliştirilmeye çalıştıklarını göstermektedir (Kabadayı, 2013: 40).

Ekonomik krizlerin tarihinin bu kadar eski olmasına rağmen günümüzde dahi bu kavramın tanımı hakkında net bir fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Zira ekonomik krizleri tarif etmek zor, tanımak ise kolaydır (Aydın ve Erdoğan, 2008: 81). Ekonomik krizin genel geçer tanımının yapılamamasının bir diğer nedeni de krizin algılanışındaki farklılıklardır (Aktaş vd., 2010: 3).

Ekonomistler, bu olguyu ortaya çıkartan sebeplerden esinlenerek çeşitli tanımlamalar yapmaya çalışmışlardır. Kibritçiöğlü (2001: 175) ekonomik krizi, piyasalardaki mal ve hizmetlerin fiyat ve/veya miktarlarında meydana gelen olağanüstü değişimler olarak; Dursunoğlu (2009: 22) kaynağı genellikle iktisadi olan, içsel ve/veya dışsal nedenlerle oluşan ve olduğu alanda iktisadi, ticari, mali, sosyal, kültürel değişimlere neden olan olgu olarak; Cazan Zafiu ve Cucos Saracu (2013: 21) bir sistemin içinde çok sayıda çatışma veya gerginlik gibi zorluklar içeren bir dönem olarak; Apak (2009: 6) ani bir şekilde veya yanlış politikalar dolayısıyla bir ekonomide belli bir dönemde ortaya çıkan makroekonomik çöküntüler olarak; Aktan ve Şen (2001: 1226) ise ekonomide beklenmedik bir biçimde birdenbire zuhur eden olayların makro (ülke ekonomisi) ve mikro (firmaları) dengeleri belirgin şekilde bozacak neticeler doğurması durumu olarak tanımlamaktadır. Bunların yanı sıra Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu'na (NBER) göre de ekonomik kriz, reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'da birbirini takip eden en az iki çeyrek dönemde yaşanan üretim düşüşleri olarak tanımlanmaktadır (Kabadayı, 2013: 40). Keynes'e göre ekonomik kriz, sermayenin marjinal etkinliğinde meydana gelen ani ve sert bir çöküştür (Keynes, 2008: 268-269). Ekonomik kriz, ekonomik göstergelerin kötüye gitmesiyle başlayan ekonominin işleyişini bozan ve geleceğine tesir eden olumsuz durumları ifade etmektedir (Eğilmez, 2017). Bir başka tanıma göre ise ekonomik kriz, işçi başına çıktı daralmasıyla başlayan ve bu daralmanın hemen öncesindeki çıktı değerine ulaştığında biten bir aralıktır. Bu süre aralığında ortalama büyüme oranı dönem boyunca eşittir ve negatiftir (Hausmann vd., 2006: 6).

Ekonomik krizlerin, tıpkı tanımında olduğu gibi, özellikleri konusunda da alan yazında fikir birliği bulunmamaktadır. Bu sebeple çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin, Aktan ve Şen (2001: 1225-1226) herhangi bir durumu ekonomik kriz olarak isimlendirilebilmesi için durumun taşıması gereken esas unsurların ve niteliklerinin şu şekilde olması gerektiğini belirtmektedir:

- Aniden ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkması,
- Tahmini önceden mümkün olmayan veya varsayılamayan bir anda ortaya çıkması,
- Bireyler ve örgütler (işletme, devlet vb.) için hem bir tehlike ve tehdit olması, hem de yeni olanaklar sunması,
- Etkisinin, zamanında tedbir alınıp alınmamasına bağlı olarak kısa veya uzun sürmesi,
- Tıpkı bir bulaşıcı hastalık gibi çok hızlı bir şekilde yayılması.

Gök (2010: 5-6) ise; Stephens vd. (2005: 392), Wang (2008: 428), Pearson ve Clair (1998: 60), Massey (2001: 154) ve Moats vd. (2008: 399) çalışmalarından derleyerek ekonomik krizlerin temel özelliklerinin şu şekilde olduğunu belirtmektedir;

- Beklenmedik (sürpriz) olması,
- Bilinmez ve anlaşılması güç olması,
- Karşılık verebilmek için oldukça kısa süreye sahip olunması,
- Müdahalelerin hızlı bir biçimde yapılmasınının gerekmesi,
- Gerçekleşme olasılığının düşük olmasına rağmen bireyler ve örgütler (işletme, devlet vb.) üzerindeki etkisinin oldukça ciddi olması,
- Tesirlerinin yayılma özelliği göstermesi,
- Canlıların yaşamı, mal ve hizmetler ile çevre için bir tehlike meydana getirmesi,
- Kargaşaya mahal veren durumları beraberinde getirmesi,
- Kontrol edilemez veya edilmesi güç olayları içermesi.

Tüm bu açıklamalar ışığında ekonomik krizi, aniden ve bilinmeyen bir zamanda ortaya çıkararak ekonominin istikrarını bozan ani ve şiddetli kırılmalar şeklinde yeniden tanımlayabilmek mümkündür. Ekonomik krizlerin, yukarıda sayılan özellikleri taşıması dolayısıyla, oluşma nedenlerinin hızlı ve doğru bir şekilde tespit edilmesi ve acil müdahalede bulunulması son derece önem arz etmektedir.

2.1.2. Ekonomik Krizlerin Nedenleri

Ekonomik krizler tek bir nedenden ziyade birçok etkenin bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir (Alpagu, 2018: 1149). Geçmişten günümüze kadar yaşanan krizlerin birçok ortak noktası olmasına rağmen hiçbir kriz birbirinin aynısı değildir. Birçok ortak noktası bulunmasına rağmen her birinin başat nedenlerinin ve bunların görece ağırlıklarının farklı olduğunu söylemek mümkündür (Öztürk ve Gövdere, 2010: 379).

Ekonomik krizler, insan yaşamını pek çok alanda (eğitim, aile hayatı, ekosistem) etkilemekte ve bu sebeple de herkesi derhal tedbir almaya itmektir (Laitman, 2012: 57). Tedbir alabilmek için ise öncelikle ekonomik krizlerin meydana gelme nedenlerinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Ekonomik krizlerin birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler genel olarak dört başlık altında toplanmıştır. Bunlar (Bilge, 2010: 52):

- Makroekonomik yapıda sürdürülemeyen durum,
- Ahlaki rizikolar ve ters seçim,
- Finansal liberalizasyon ve
- Sürü psikolojisidir.

Krizlerin en önemli nedenlerinden birisi makroekonomik yapının sürdürülemez hale gelmesidir. Makroekonomik yapının sürdürülemez olması; kamu zararlarının artması, bütçe açıklarının sürdürülebilirliğinin zorlaşması, döviz kurunun aşırı değerlenmesi, ödemeler dengesinin bozulması, aşırı genişletici para ve maliye politikaları uygulanması ile fiyatlar genel seviyesindeki dalgalanmalar ve artışlar gibi durumları ifade etmektedir (Örnek ve Taş, 2001: 230-231).

Ters seçim ve ahlaki rizikolar krizin diğer sebebi olarak gösterilmiştir. Bu durum asimetrik bilgi probleminin dolaylı meydana gelmesidir. Özellikle kredi veren ve alan arasındaki bilgi farklılıkları kredi verenlerin riskli tercihler yapmasına neden olmaktadır.

Borç ilişkisinde aldıkları borçları geri ödeyemeyeceklerini bilenler daha yüksek oranda faizden borçlanmaya istekli olabilmektedirler. Büyük risklerden kaçınanlar ise ödeyemeyecekleri borçlanmayı yapmayacaklardır. Bu durum borç verenlerin yüksek riskli kişi, kurum ve kuruluşlara borç vererek borcun geri ödenmeme riskini omuzlaması anlamına da gelmektedir. Kredinin başarısızlık olasılığı yüksek olan projelere harcanması, maliyeti çoğunlukla borç veren üstleneceği için bu tür borç ilişkilerinde ahlaki tehlike doğurmaktadır (Mishkin, 1996: 2-3). Burada çok sayıda ve/veya büyük miktarlardaki kredilerin geri dönmemesi, finansal sistemin bozulmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Krizlerin bir başka nedeni olarak ise finansal serbestleşme yer almaktadır. Finansal serbestleşme, kısa vadeli sermaye hareketlerinin ülke ekonomisinde dalgalanmalar yaratarak finansal yapı üzerinde tahribatlara neden olmasının yanı sıra mal ticaretinde dışa bağılılığı artırarak yerli sektör üzerinde haksız rekabet baskısı oluşturmasıdır (Obstfeld, 2009: 70-72). Sermaye hareketliliğini getirdiği dalgalanmalar ve ithal mallarla rekabet edemeyen iç piyasa ekonomik krize neden olmaktadır. Buna ek olarak finansal serbestleşme krizin diğer ülkelere daha kolay yayılmasına ve derinleşmesine de önayak olmaktadır.

Bir başka neden ise sürü psikolojisidir. Sürü, bir grup bireyin diğerlerinin kararlarını taklit etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Sürü psikolojisi sosyal baskıya dayanmakta ve kalabalığın kararlarına uyum sağlandığında bireylerin kendilerini güvende hissetmelerine neden olmaktadır. Sürü, piyasadaki riskli yatırımlara yönelse bile kalabalığa ayak uydurmak bazen yatırımcıya fayda da sağlayabilmektedir (Rizzi, 2008: 89). Bir ekonomide bu nedenle makroekonomik göstergelerden ziyade iktisadi birimlerin davranışları izlenerek alınan toplu kararlar da finansal krizlerin çıkmasına neden olabilmektedir. Ekonomideki gidişatın iyi olmasına karşın iktisadi birimlerin kriz olabileceğine dair algısı diğer iktisadi birimleri de etkileyerek piyasada bozulmalara ve krize ortam hazırlamaktadır (Bilge, 2010: 56). John Kenneth Galbraith ise ekonomik krizin nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır (Abanoz, 2012: 9):

- Gelirin kötü dağılımı,
- Bankaların kötü yönetimi,
- Kötü bir dış ticaret bilançosu,

- Açgözlülük ve çok para kazanma isteği,
- Borçla iş yapma ve kredi kullanımının kolaylığı.

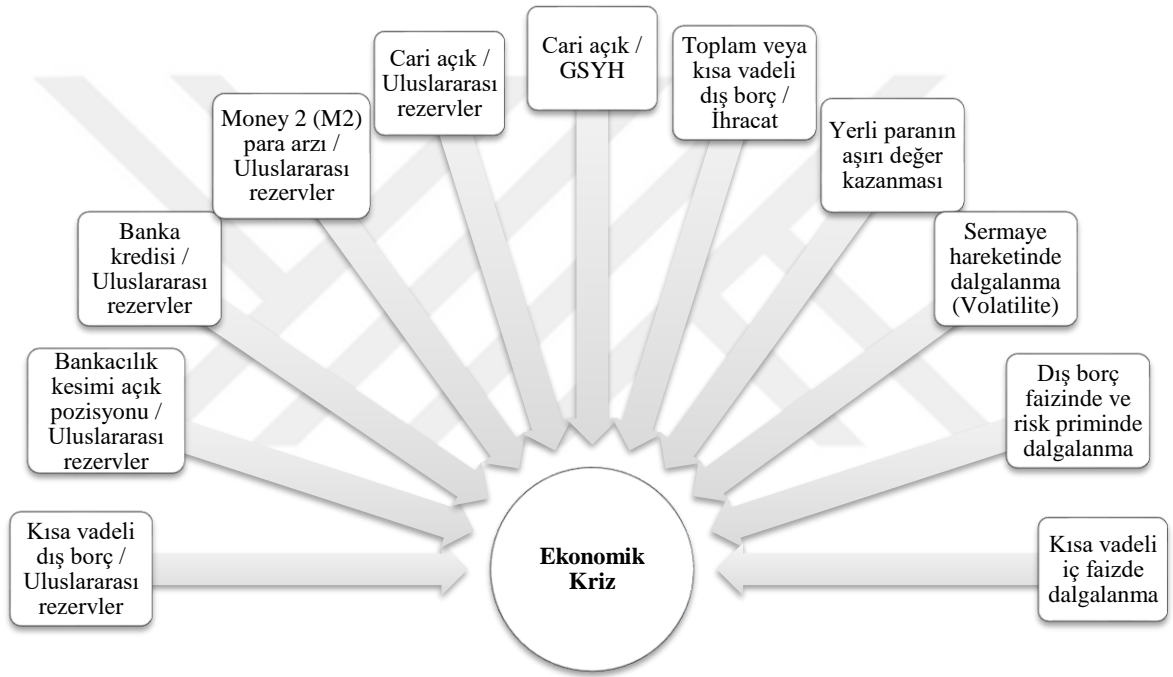
Aktan ve Şen (2001: 1227-1228) ise ekonomik krizlerin nedenlerini organizasyon içi ve organizasyon dışı olarak sınıflandırmışlardır. Buna göre, organizasyon dışı nedenler ülke çapında yaşanabilecek doğa felaketlerini (deprem, sel, yangın, iklim değişimi vb.) ifade ederken; organizasyon içi nedenler ise ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik içerikli olabilmektedir. Organizasyon içi nedenlerden birisi olan ekonomik nedenler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Uluslararası ve bölgesel entegrasyon, küreselleşme,
- Dış ticarete serbestleşme,
- Yeni oluşan büyük pazarlar,
- Rejim değişikliği nedeniyle piyasa ekonomisine geçiş sürecine giren ülkelerdeki pazar potansiyeli,
- İstihdam, üretim ve fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen ani konjonktürel hareketlenmeler,
- Konjonktürel dalgalanma ihtimalinin beklentileri büyük oranda değiştirmesi,
- Bankaların likidite sorunu yaşaması,
- Daraltıcı para politikasının uygulanması sonucunda varlıkların nakde dönüştürülme çabası,
- Bankaların, özkaynakları ile yabancı kaynaklarını ödeyebilme gücünün tehlikeye girmesi,
- Ekonomik faaliyetlerin daralması ve
- Kâr miktarında düşüşle birlikte iflasların artması.

Yukarıda da görüldüğü gibi ekonomik krizler; üretimin aniden daralması, enflasyon, deflasyon, tırmanan işsizlik, arz-talep dengesizlikleri, mali müsriflik, yanlış uygulanan para ve maliye politikaları, finansal yapıdaki zafiyet ve finansal şoklar, dışsal makroekonomik şartlar, siyasal alanda meydana gelen hükümet krizleri, askeri ihtilaller, siyasi istikrarsızlıklar, spekülâtif hareketler ile öngörülemeyen doğal felaketler gibi çok farklı nedenlerle ortaya çıkabilmektedirler (Arslan vd., 2020: 339).

2.1.3. Ekonomik Krizlerin Göstergeleri

Ekonomik krizin ne zaman, nerede ortaya çıkacağını bilmek zordur (Rusaw ve Rusaw, 2008: 380-381). Buna rağmen yaşanmış olan ekonomik krizlerden bazı dersler çıkarmak, krizlerin öncü göstergelerini tespit etmek mümkündür. Örneğin, Uygur (2001: 18); Bustelo (2000: 246), Kaminsky (1999: 9) ve Kaminsky vd. (1998: 9-10) çalışmalarında krizlerin göstergelerini ortaya koymuşlardır (Şekil 1):

Şekil 1. Ekonomik krizin göstergeleri

Kaynak: Uygur 2001: 18; Bustelo 2000: 246; Kaminsky 1999: 9 ve Kaminsky vd. 1998: 9-10 çalışmalarından derlenmiştir.

Şekil 1’de ilk göstergenin kısa vadeli borç/uluslararası rezervler oranı olduğu belirtilmiştir. Guidotti kuralı gereği normal dönemlerde kısa vadeli dış borcun uluslararası rezervlere oranının 1’e yakın olması gerekmektedir (Syzdykova ve Abubakirova, 2018: 126). Kriz dönemlerinde ise bu rasyonun 1’i geçtiği görülmektedir. Yine kriz dönemlerinde, kısa vadeli dış borcun uluslararası rezervlere oranının yanı sıra; kısa vadeli dış borcun ihracata oranında, bankacılık kesimi açık pozisyonunun uluslararası rezervlere oranında ve

bankacılık kesimi kredi hacminin uluslararası rezervlere oranında da önemli artışlar yaşanmaktadır (Uygun, 2001: 20). Krizin göstergesi niteliğindeki bir diğer rasyo M2 para arzının uluslararası rezervlere oranıdır. M2 para arzı, dolaşımdaki paraların yanı sıra hem Türk lirası cinsinden hem de yabancı paralar cinsinden açılan vadeli ve vadesiz mevduatların toplamını ifade etmektedir (Eken ve Kale, 2018: 179). M2 para arzının uluslararası rezervlere oranının %10 ile %20 arasında olması normal kabul edilmektedir. Ancak, bu oranın %10'un altına düşmesi veya %20'nin üzerine çıkması krizin habercisi niteliğindedir (Syzykova ve Abubakirova, 2018: 126). Bir diğer gösterge cari açık ile ilgilidir. Ancak, belirtmek gerekir ki, krizler açısından cari açığın iyi huylu mu yoksa kötü huylu mu olduğunu bilmek önem arz etmektedir. İyi huylu/kötü huylu kararı, cari açığa sebebiyet veren kaynakların ülkede ne tür amaçlara yönelik kullanıldığı sorusunun yanıtı ile ilgilidir (Telatar, 2011: 24). Buna göre, ülkedeki cari açık yatırım harcamalarından kaynaklanıyorsa "iyi huylu", tüketim harcamalarından kaynaklanıyorsa "kötü huylu" olarak değerlendirilebilir (Ersoy, 2013: 107). Ülkedeki cari açığın gerek uluslararası rezervlere oranla gerekse GSYH'ye oranlar ani artış göstermesi de krizin sinyalleri arasındadır. Dornbusch (2001: 746)'a göre cari açığın GSYH'ye oranının %4'ü aşması krizin habercisi niteliğindedir. Ayrıca, yine Dornbusch (2001: 746)'a göre yerel paranın değerinin hızlı bir şekilde reel %25 artması da krizin göstergelerinden birisidir. Bunlarla birlikte; sermaye hareketlerinde, risk priminde ve iç faiz oranlarında yaşanan dalgalanmalar da krizin habercisi göstergeler arasında yer almaktadır.

Kaminsky vd. (1998: 9-10) ekonomik krizlere yönelik erken uyarı sistemi önerisinde buldukları çalışmalarında ekonomik krizlerin ön göstergelerini 10 başlıkta sınıflandırmışlardır. Bunlar: sermaye hesabı, borç görünümü, cari hesap, uluslararası parametreler, liberalizasyon, diğer finansal parametreler, reel sektör, mali parametreler, kurumsal/yapısal faktörler, siyasal parametrelerdir. Bu 10 başlık altında kategorize edilen göstergeler ise Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1

Kaminsky, Lizondu ve Reinhart (1998)'a göre ekonomik krizlerin ön göstergeleri

Ana Değişkenler	Alt Değişkenler
Sermaye hesabı	Kısa vadeli sermaye akışları, uluslararası rezervler, sermaye akışları, doğrudan yabancı yatırım, yerli ve yabancı faiz oranları arasındaki fark.
Borç görünümü	Kamu dış borcu, kısa vadeli borç, toplam dış borç, alacaklı türüne ve faiz yapısına göre borç sınıflandırma alanı, borç servisi ve dış yardım.
Cari hesap	Cari işlemler dengesi, reel döviz kuru, ithalat, ihracat, ticaret hadleri, ihracatın fiyatı, ticaret dengesi, yatırım ve tasarruf.
Uluslararası parametreler	Uluslararası reel GSYH büyümesi, fiyat seviyesi ve faiz oranları.
Liberalizasyon	Kredi büyümesi, para çarpanındaki değişim, reel faiz oranları ve banka kredisi ile mevduat faiz oranları arasındaki fark.
Diğer finansal parametreler	Bankacılık sisteminde yer alan merkez bankası kredisi, para talebi ve arzı arasındaki uçurum, paralel piyasa döviz kuru primi, yurt içi enflasyon, parasal büyüme, tahvil getirileri, gölge döviz kuru, merkezi döviz kuru paritesi, döviz kurunun ülke içindeki resmi konumu ve M2/uluslararası rezervler.
Reel sektör	Reel GSYH büyümesi, işsizlik/istihdam, hisse senedi ve ücretlerin fiyatlarındaki değişim.
Mali parametreler	Mali açık, kamu sektörüne kredi ve hükümet tüketimi.
Kurumsal/Yapısal faktörler	Dışa açıklık, ticaret yoğunlaşması ve kukla değişkenler (çoklu döviz kurları, sabit döviz kuru dönemlerinin süresi, geçmiş döviz piyasası krizleri finansal serbestleşme, döviz kontrolleri, geçmiş döviz piyasası olayları ve bankacılık krizleri).
Siyasal parametreler	Yargılamaya dayalı nitel değişken olarak siyasi istikrarsızlık derecesi ve kukla değişkenler (seçimler, hükümet değişikliği, sol görüşlü hükümet, yeni maliye bakanı).

Kaynak: Kaminsky vd., 1998: 10-11'den derlenmiştir.

Çaşkurlu ve Ünsal (2006: 276) ise krizin göstergelerini; ön göstergeler ve temel göstergeler şeklinde açıklamaya çalışmıştır. Ön göstergeler ekonomik krizlerin ilk sinyallerini verirken, ana göstergeler de ekonomik krizin büyüklüğüne ilişkin sinyalleri vermektedir. Krizin ilk sinyallerini veren ön göstergeler; reel kurun aşırı değerlendirilmesi, cari açık/GSYH rasyosunun %4'ü geçmesi (Dornbusch, 2001: 746) ve M2 para arzı/uluslararası rezervler rasyosunun %10'dan az veya %20'den fazla olması (Syzydkova ve Abubakirova, 2018: 126) olarak sıralanmaktadır.

Buna karşılık Çaşkurlu ve Ünsal (2006: 276), krizin büyüklüğü hakkında sinyaller veren temel göstergelerin ise döviz kuru dalgalanmalarındaki aşırılıklar, gecelik faiz oranlarında meydana gelen aşırı yükselmeler ile döviz rezervlerinde meydana gelen önemli azalmalar olduğunu belirtmişlerdir.

Yücel ve Kalyoncu (2010: 58) da ekonomik krizlerin öncü göstergelerini yazın taraması yaparak üç ana başlık altında toplamıştır. Bunlar; döviz kuru ve ödemeler dengesi göstergeleri, parasal ve finansal göstergeler ile reel sektör göstergeleri şeklindedir. Bu göstergeler ise Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2

Yücel ve Kalyoncu (2010)’ya göre ekonomik krizlerin öncü göstergeleri

Döviz kuru ve ödemeler dengesi göstergeleri	Parasal ve finansal göstergeler	Reel sektör göstergeleri
<ul style="list-style-type: none"> - İthalatın Büyümesi, - Reel Döviz Kuru İhracatın Büyümesi, - Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri, - Cari İşlemler Dengesi, - İthalat / GSYH, - İhracat / GSYH, - Cari Açık / GSYH, - Net Hata Değişim Oranı, - İhracatın İthalatı Karşılama Oranı. 	<ul style="list-style-type: none"> - Merkez Bankası Döviz Rezervlerinin Büyümesi, - Kısa Vadeli Dış Borç / Uluslararası Rezervler, - M2 Para Arzı / Uluslararası Rezervler Rasyosunun Büyümesi, - Hisse Senedi Fiyatları, - Reel Mevduat Faizleri, - Reel Ankes (M1) Fazlası, - Toplam Mevduatların Büyümesi, - Enflasyon Oranı Borsa Endeksinin Büyümesi, - Yurt İçi Kredi Toplamının Büyümesi, - Paranın Reel Değer Artışı. 	<ul style="list-style-type: none"> - İşsizlik Oranı, - Stoktaki Değişme, - İmalat Sanayi Üretim Endeksinin Büyümesi, - Yatırımlar / GSYH, - Kapasite Kullanım Oranı, - Reel Sektöre Yönelik Banka Kredileri, - Reel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları, - İmalat Sanayi Haftalık ya da Aylık Çalışma Saati.

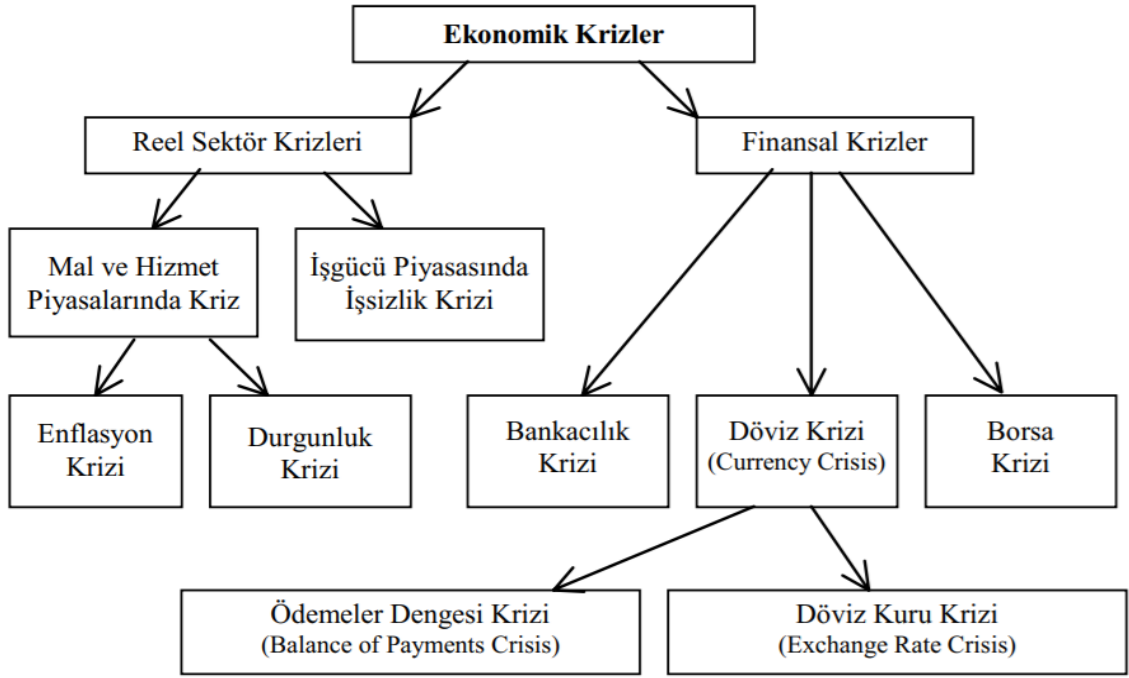
Kaynak: Yücel ve Kalyoncu, 2010: 58’den derlenmiştir

Tablo 2’de belirtilen üç grupta yer alan çeşitli göstergelerde ani yükseliş ve/veya düşüşlerin meydana gelmesinin, ekonomik krizlerin habercisi niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Ekonomik krizlerin göstergeleri konusunda alan yazında çok farklı veri setleri oluşturulmasına rağmen birçok değişkenin aslında benzer olduğu açıkça görülmektedir.

Ekonomistler, belirtilen bu göstergelerin yardımıyla ekonomik krizleri ampirik modellerle öngörme çabası içindedirler. Ancak bu olgu, tıpkı depremler gibi zamanının tahmin edilmesi ve kontrol altına alınması zor olan birçok etkene bağlı olduğundan bu çabalar sadece bir olasılık olarak kalmaktadır (Alpago, 2018: 1151).

2.1.4. Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması

Alan yazında çok çeşitli ekonomik kriz sınıflandırma şekilleri bulunmaktadır. Örneğin, Dursunoğlu (2009: 28)'na göre ekonomik krizler yayıldığı alana göre içsel krizler ve global krizler şekilde sınıflandırılmaktadır. İçsel krizler, bir ülkeyi veya bir bölgeyi etkileyen krizler iken; global krizler ise çok sayıda ülkeyi etkileyen krizler şeklinde tanımlanmıştır. Gök (2010: 6) ise ekonomik krizleri 4 şekilde sıralamaktadır. Bunlar; beklenmedik krizler, konvansiyonel krizler, izlenebilir krizler ve ikincil krizlerdir. Abanoz (2012: 9-12) ekonomik krizleri niteliklerine göre 7 şekilde sınıflandırmıştır. Bunlar; Asya krizi öncesi finansal krizler, bankacılık krizleri, sistematik ve uluslararası finansal krizler, ani duruş (sudden stop) krizleri, ikiz krizler, para krizleri ve reel sektör krizleridir. İlaveten Karabulut ve Saraç (2020: 377) ekonomik krizleri ortaya çıkma nedenlerine göre iki başlık altında incelemişlerdir. Bunlar; iktisadi krizler ve mali krizlerdir. İktisadi krizler, özel sektöre ait değişkenlerden (tasarruf-yatırım dengesizliği, ithalat-ihracat dengesizliği, emek arz-talep dengesizliği gibi) kaynaklanırken; mali krizler ise kamu sektörünün yönetimindeki değişkenlerden (aşırı kamu harcaması yapılması, vergi yükünün artırılması, sürdürülemez borç stoku gibi) kaynaklanmaktadır. Ekonomik krizler etkiledikleri sektöre göre de ikili bir ayrıma tabii tutulmaktadır (Delice, 2003: 58). Çalışmada da bu sınıflandırmadan yararlanılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre ekonomik krizler; reel sektör krizleri ve finansal krizler şeklinde sıralanmaktadır.

Şekil 2. Ekonomik krizlerin sınıflandırılması

Kaynak: Kibritçioğlu, 2001: 9.

Şekil 2’de reel sektör ve finansal krizler olmak üzere ekonomik krizler ikiye ayrılmıştır. Reel sektör krizleri mal ve hizmet piyasaları krizleri ve işgücü piyasası (işsizlik) krizleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Yine mal ve hizmet sektörü krizleri de enflasyon krizleri ve durgunluk krizi olmak üzere iki alt başlıkta irdelenmektedir. Finansal krizler ise bankacılık, döviz ve borsa krizi olarak üçe ayrılmaktadır. Çalışmada bunlara ilaveten sistemik krizden de bahsedilecektir.

Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri, mal-hizmet piyasalarında meydana gelen üretim daralmaları ve işgücü piyasasında meydana gelen istihdam yetersizlikler ile ortaya çıkan işsizliği kapsamaktadır (Kibritçioğlu, 2001: 2). Bir başka deyişle reel sektör krizlerine, mal ve hizmet piyasalarındaki arz ve talep dengesizliklerinin yol açtığı deflasyonist ve/veya enflasyonist baskılar ile girdi piyasalarındaki arz ve talep dengesizliğinin sonucunda oluşan işsizliğin neden olduğu söylenebilir (Öz ve Baran, 2019: 1259). Reel sektör krizlerini birçok etkenin

yanı sıra parasal etkenler de tetikleyebilmektedir. Bu nedenle reel sektörün, finans piyasalarında oluşan dalgalanmalardan etkilenmeleri olasıdır (Aksu, 2020: 72). Diğer yandan reel sektör krizleri finansal piyasalarda yarattığı belirsizlik ve hisse senedi fiyatlarındaki düşüşler ile yerli paranın değerinin düşmesi sonucunda finansal krize de dönüşebilmektedir (Eğilmez, 2011: 48).

Mal ve hizmet piyasasında gerçekleşen krizler genellikle reel sektör krizleri olarak değerlendirilmektedir. Enflasyon krizi ve durgunluk krizi reel sektör krizleri arasında yer almaktadır. Mal ve hizmet piyasasında fiyat yükselişlerinin belirli bir sınırın üstünde olmasıyla ortaya çıkan krize enflasyon; fiyatlar genel seviyesindeki artışa bağlı olarak yatırımların beklenen düzeyin altında kalmasıyla gerçekleşen krize ise durgunluk krizi adı verilmektedir (Kaygusuz, 2014: 4). Reel sektör krizleri, mal ve hizmet piyasası ile faktör piyasaları arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkar. Bu durum işsizlik artışı ile deflasyonist baskılar da oluşturabilir. Ancak işsizlik ve enflasyonun bir arada gerçekleştiği daha ağır reel sektör krizleri de görülmektedir (Karabulut ve Saraç, 2020: 377).

Mal ve Hizmet Piyasalarında Kriz

Mal ve hizmet piyasasındaki krizler, mal-hizmet miktarlarında meydana gelen düşüş ve üretimde meydana gelen daralmalar şeklinde kendini göstermektedir (Kibritçioğlu, 2001: 1-2). İşgücü piyasalarında ise işsizlik krizleri olarak ortaya çıkmaktadır (Karaçor vd., 2016: 3). Mal ve hizmet piyasasında meydana gelen arz-talep dengesizliklerinin sonucunda genel fiyatlar düzeyinde artış veya azalmalar bu krizlerin çıkmasında ana sebep olmaktadır. Mal ve hizmet piyasasındaki krizler enflasyon ve durgunluk krizi olarak ikiye ayrılmaktadır.

Enflasyon Krizi: enflasyon fiyat genel düzeyinde meydana gelen hissedilebilir sürekli artış olarak tanımlanmaktadır. Kaynaklarına göre enflasyon ‘talep enflasyonu’ ve maliyet enflasyonu’ olmak üzere iki ayrı başlıkta değerlendirilmektedir. Talep enflasyonu, toplam talebin toplam arzın üzerine çıkarak devamlılık arz eden bir şekilde fiyat artışına neden olması durumudur. Üretimde kullanılan girdi fiyatlarının artması nedeniyle sürekli fiyat artışları yaşanması ise ‘maliyet enflasyonu’ olarak adlandırılmaktadır. Enflasyon hızına göre

sınıflandırıldığında ise üç çeşit enflasyon bulunmaktadır. Bunlar sürünen enflasyon, hiper enflasyon ve basamaklı enflasyondur. Sürünen enflasyon genellikle gelişmiş ülkelerde görülen %2-3 gibi düşük oranlarda seyreden enflasyondur. Hiper enflasyon, yıllık fiyat artışlarının %1000’lerde olduğudur enflasyondur. Basamaklı enflasyon ise iki haneli ancak hiper enflasyona dönüşmemiş inişli-çıkışlı bir enflasyon türüdür (Eğilmez ve Kumcu, 2009: 266-267).

Enflasyon devlet, bireyler ve firmalar açısından bir sorun teşkil etmektedir. Ancak ani iniş-çıkışlara sahip olmayan ‘kronik enflasyon’ olarak adlandırılabilir enflasyonlar kriz değildir. Enflasyon krizinden bahsetmek için fiyatlar genel seviyesinde aniden ve beklenmedik bir artış olması gerekmektedir. Bu nedenle hiper enflasyon ekonomik kriz olarak nitelendirilebilir (Aktan ve Şen, 2001: 38).

Durgunluk Krizi: Durgunluk bir ekonomide ekonomik büyüme hızının sıfır olması veya sıfıra yakın seyretmesidir. Yani bir ülkenin bir sene içinde yarattığı mal ve hizmetlerin reel değeri ile bir sonraki yıl ürettiği mal ve hizmetlerin reel değerinin aynı olması o ekonominin durgunluk içinde olduğunu göstermektedir (Eğilmez, 2011: 49). Resesyon kısaca ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamadır. Diğer bir tanımlamada da ekonomik büyümenin eksiye düşmesi demektir. Resesyon döneminde talep yetersizliği ortaya çıkar talep yetersizliği üretimin düşmesine, yatırımların azalmasına ve istihdamın düşmesine neden olur. Resesyon şiddetini artırır ve uzun bir dönem etkisini sürdürürse ancak o zaman ekonomik krizden bahsedilebilir (Taraktaş, 2020: 107).

Resesyon bir ekonominin en az iki çeyrek üst üste küçülmesi yani negatif büyüme yaşamasıdır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde 1990’ın son iki çeyreği ve 1991’in ilk çeyreği boyunca negatif büyüme yaşanmıştır. Bu, NBER tarafından 1990-1991 resesyonu olarak kayda geçmiştir. Bu resesyonun nedeni olarak tüketim şoku, borç fazlalığı ve daha düşük büyüme beklentisi gösterilmektedir (Blanchard, 1993: 270).

İşgücü Piyasasında İşsizlik Krizi

İşsiz, çalışmaya elverişli olan ve çalışma isteği olan, piyasadaki mevcut ücret seviyesinde iş arayan ancak uygun iş bulamayan kişidir (Yavuz, 2012: 44). İşsizlik ise emek arzı ile emek talebi arasındaki dengesizlikten doğan bir sorundur. Emek arzının emek talebini aşması durumudur. Klasik iktisatta ise bir ülkedeki işgücü düzeyi ile istihdam düzeyi arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır (Işığınçok, 2018: 60).

İşgücü piyasasında işsizlik oranının doğal işsizlik oranının üzerine çıkması işsizlik krizi olarak tanımlanmaktadır (Taraktaş, 2020: 107). İşsizliğin uzun süre doğal işsizlik seviyesine düşmemesi ve doğal işsizlik seviyesinin kalıcı olarak daha üst seviyede belirlenmesine ise işsizlik histerisi adı verilmektedir (Yücesan, 2021: 44)

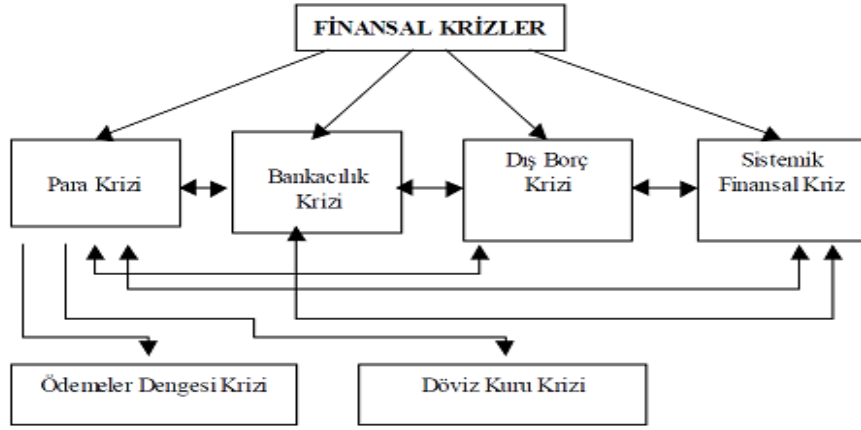
Finansal Krizler

Finansal piyasalar, fon arz edenler (tasarruf sahipleri) ile fon talep edenleri (yatırım yapanları) buluşturan piyasalardır. Fon arz eden ve talep edenlere ek olarak fon alım-satımlarına aracılık eden aracılar, finansal araçlar ve fon akımının güvenli ve düzenli olmasını sağlayan düzenleyici ve denetleyici kurumlar finansal sistemi oluşturan unsurlardır (Atıcı, 2018: 51). Finansal sistemde fon arz eden ve fon talep edenler arasında bilgi asimetrisi sorunu oluşmaktadır. Finansal sözleşmenin taraflarından birinin diğer tarafla ilgili çok daha az doğru bilgiye sahip olması nedeniyle ortaya çıkan bilgi asimetrisi problemi finansal sistemde ters seçim ve ahlaki tehlikeye yol açmaktadır. Bu bilgiler ışığında finansal kriz; asimetrik bilgi sorunundan kaynaklı olarak meydana gelen ters seçim ve ahlaki tehlikenin daha kötü bir hal aldığı bu nedenle fonların verimli yatırımlara kanalize edilemediği bir piyasa aksaklığı durumudur. Bu aksaklık, finansal piyasaların verimli bir şekilde işlememesine ve ekonomik faaliyetlerin daralmasına neden olmaktadır (Mishkin, 2003: 94-95). Mishkin (1996: 18)'e göre finansal krizlere neden olan dört temel unsur bulunmaktadır. Bunlar:

— Faiz oranlarındaki artış,

- Artan belirsizlikler,
- Varlık piyasasının bilanço üzerindeki etkisi,
- Banka paniğidir.

Sayılan nedenlerin meydana getirdiği finansal krizler kendi içinde dörde ayrılmaktadır. Bu ayrım Şekil 3’te verilmektedir.

Şekil 3. Finansal kriz türleri

Kaynak: Delice, 2003: 6.

Şekil 3’e göre finansal krizler; parasal krizler, dış borç krizleri, bankacılık krizleri ve sistemik finansal krizler olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Finansal krizleri tanımlamada kullanılan yaklaşımların öncüsü Friedman ve Schwartz (1963) kabul edilmektedir. Friedman ve Schwartz finansal krizlerin nedenlerinden biri olarak banka paniklerini göstermişler ve para arzı ve ekonomik işlerlik arasında sıkı bir bağ olduğunu ifade etmişlerdir (Friedman ve Schwartz, 1963: 697-698).

Para Krizleri

Finansal kriz türlerinden ilki olan para krizini dar anlamda, bir ülke parasına yapılan spekülasyon sonucu ülke parasının değer kaybetmesi olarak tanımlamak mümkündür (Oktar ve Dalyancı, 2010: 5). Devalüasyonla veya şiddetli değer kaybıyla

sonuçlanan bu spekülâtif saldırıların sonucunda Merkez Bankasının, yerel parayı korumak için büyük miktarlarda rezerv satması veya faiz oranlarını yükseltmesi para krizine yol açmaktadır (Delice, 2003: 59). Para krizlerine sebebiyet veren bu spekülâtif saldırılara, iç varlık piyasalarında bir çöküş (Asya’da olduğu gibi), yabancı para cinsinden kısa vadeli borç birikimi, cari işlemler hesabının sürekli değer kazanması ve bozulması (Meksika örneği), siyasi bir tercihle sabit döviz kurunun terkedilmesi (1992’de Birleşik Krallıkta olduğu gibi) zemin hazırlamaktadır (Milesi-Farretti ve Razin, 2000: 286).

Döviz krizi veya ödemeler dengesi krizi olarak da bilinen para krizi, sermaye hareketlerinde veya döviz kurunda beklenmedik ve keskin değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Uruş, 2019: 35). Sabit kur politikası izleyen ülkelerde meydana gelen para krizleri ödemeler dengesi krizi, serbest kur politikası izleyen ülkelerde meydana gelen para krizleri ise döviz krizi olarak adlandırılmaktadır (Aydın ve Aksoy, 2012: 145).

Ekonomide para krizleri ve bankacılık krizlerinin eşanlı olarak görüldüğü durumlar bulunmaktadır. Ancak tarihte para krizleri bankacılık krizlerinden daha fazla görülmüştür (Erkekoğlu ve Bilgili, 2005: 16). Para ve Bankacılık krizlerinin birlikte gerçekleştiği duruma ikiz kriz denilmektedir. Para ve bankacılık krizleri birlikte ortaya çıktıklarında tek başlarına olduklarından daha şiddetlidir. Finansal serbestleşme veya uluslararası sermaye piyasalarına erişimin artması, para kaynağına kolay erişim sağlayarak bir patlama-çöküş döngüsünü faaliyete geçirmesinin yanı sıra zayıf ve kötü ekonomi de her iki kriz türüne zemin hazırlayabilmektedir (Kaminsky ve Reinhart, 1999: 491).

Bankacılık Krizleri

Banka krizlerinin temelinde banka bilançolarının kötüleşmesi yatmaktadır. Bu kötüleşmeye neden olan unsurlar ise menkul değerler piyasasındaki dalgalanmalar, geri ödenmeyen kredilerin artması, reel sektördeki küçülmelere bağlı olarak bankaların aktiflerinin bozulmasının yanı sıra birden fazla bankaya güvenin eşanlı olarak azalması ve buna bağlı olarak halkın mevduatlarını geri çekmek için bankalara akın etmesidir (Turgut, 2007: 37).

Bankacılık krizleri, bankaların ödeme güçlerini kaybetmeleridir. Bunun altında yatan sebep ise bankaların yükümlülüklerinin yüksek ancak aktiflerinin düşük likiditeye sahip olmasıdır. Bu durum bankacılık sisteminin yapısında istikrarsızlık meydana getirmektedir. Bu istikrarsızlıklar ise bankacılık krizinin finansal krize dönüşmesine zemin hazırlamaktadır. Bir bankacılık krizinin teşhisinde önemli olan ödeme gücünü kaybeden tek bir banka mı yoksa birden fazla banka mı olduğudur. Öte yandan ödeme gücünü kaybeden tek bir banka olması durumunda, bu durum diğer bankaları da etkileyecek sistemsel bir risk oluşturuyorsa bir bankacılık paniği veya bankacılık krizinden bahsedilebilir (Ateş, 2004: 204). Banka panikleri ve krizleri ile ilgili yazın incelendiğinde kriz öncesinde uzun bir ekonomik durgunluk döneminin olduğu görülmektedir. Bu ekonomik durgunluk, ekonomide canlılığı artırmak amacıyla kullanılan birçok banka kredisini de beraberinde getirmektedir. Durgunluk devam ettikçe kredilerin geri ödenememe riskleri ise mevduat sahiplerini tedirgin ederek banka mevduatlarını geri çekmesine bu durum da banka iflaslarına ve finansal krizin başlamasına neden olmaktadır. Banka paniği ise bankalardan büyük miktarda mevduatların geri çekilmesiyle oluşan büyük ve beklenmeyen likidite şokları sonucunda mevduat sahiplerinin tüm bankalardan çekilmesiyle oluşmaktadır (Kaminsky, 1999: 7-8).

Bankacılık sektörü ve ekonomik durum arasında doğru yönlü bir ilişki mevcuttur. Makroekonomik değişkenlerdeki ani ve beklenmedik değişimler bankacılık sektöründe kırılmalık yaratacağı gibi bankacılık sektöründeki bozulmalar da ekonomide bir kırılmalık yaratabilecektir. Bankacılık sektöründeki bu tür bozulmalar ve kırılmalar ise finansal krizlere temel hazırlayacaktır. Bankacılık sektörünün kırılmalığını gösteren makroekonomik değişkenler; hisse senedi fiyatları, çıktı artışı, enflasyon, reel faiz oranları, ticaret şartları, reel döviz kuru ve sermaye girişleriyken bankacılık sektörüne ait değişkenler ise yurtiçi kredilerdeki büyüme, kredi-mevduat oranı, para çarpanındaki değişiklikler ve finansal serbestleşme derecesidir (IMF, 1998: 89).

Ani ve beklenmedik bir şekilde bankalardan çekilen mevduatların oluşturduğu panik havasının, kısa sürede tüm ekonomiye yayılarak bütün bankalardaki mevduatların geri çekilmesi banka krizi olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu mevduat çıkışlarına neden olan en temel etkenin ekonomideki kırılmalık olduğu söylenebilir. Makroekonomik

göstergelerdeki bozulmalar veya ekonomik durgunluk mevduat sahiplerinde tedirginliğe yol açarak banka paniği ve bankacılık krizlerine zemin hazırlamaktadır.

Dış Borç Krizi

Dış borç, bir devlet ve kamu kurumunun veya ülke içinde yerleşik bir kuruluşun devlet ya da uluslararası bir kuruluştan dış krediler yoluyla elde ettiği gelirdir (Şeker, 2006: 75). Dış borç krizi ise bir ülkenin kamu ya da özel kesimine ait borçları ödeyememe durumu olarak tanımlanmaktadır. Dış borç krizinin temelinde yatan sebep hükümetlerin borçların çevrilmesi ve yeni dış borçlar bulma konusunda yetersiz kalmalarıdır (Delice, 2003: 61). Borç yönetimindeki bu başarısızlıklar ise ödenemeyen borçların ortaya çıkmasına ve krizlere yol açmaktadır (Çoban Nart, 2015: 74).

Dış borç yönetimi, dış borcun etkin bir şekilde elde edilmesi, kullanılması ve geri ödenmesi sürecinin tamamını ele almaktadır. Dış borç yönetiminin ilk amacı ülkenin katlanabilir borç yükü seviyesinin belirlenerek borç stokunun kontrol altında tutulmasıdır (Altay, 2017: 236-237). Yüksek borç stoku, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Uzun vadede borçların hangi kaynaktan ödeneceğine dair bilinmezlik yatırım kararlarının ertelenmesine yol açmaktadır. Yatırım kararlarının ertelenmesi ise ekonomide durgunluğa dolayısıyla da ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Cural, 2020: 106).

Dış borçlar, yatırım harcamalarını finanse etmek için alındığında ekonomide olumlu bir etki ve ilerleyen dönemde gelir yaratabileceği için geri ödemeleri düzenli yapılabilir. Ancak tüketim harcamaları veya bir borcun ödenmesinde kullanılmak için alınan dış borçların sürdürülebilirliği mümkün olmayabilir. Bu nedenle dış borç yönetiminin ve planlamasının iyi yapılması ve keyfi sebeplerle borçlanmaya başvurulmaması borç krizinin yaşanmasını engelleyebilecek basit önlemler arasında yer alabilir.

Sistemik Finansal Kriz

Sistemik finansal krizler, finansal piyasalarda meydana gelen dikkate değer bozulmalardır (Delice, 2003: 62). Finansal piyasaların işlevini yerine getiremeyecek duruma gelmesi ve bozulması buna bağlı olarak reel ekonomide yol açtığı zarar sistemik krizler olarak isimlendirilir (Oktar ve Dalyancı, 2010: 5).

Banka krizi, ödemeler dengesi krizi ve döviz krizi sistemik krize altyapı sağlar. Buna ek olarak sistemik krizin nedenleri arasında kredi alan-veren arasındaki kopukluk, borç ödemelerinde görülen aksamalar ve varlıkların aşırı değerlenmesi veya değer kaybetmesi sayılabilir (Aksu, 2020: 112). Sistemik krizleri diğer krizlerden ayıran önemli bir nokta yayılma sürecinin varlığıdır. Bir kurum veya firmada meydana gelen sorunlar başka firma veya kurumlara; bir ülkede meydana gelen sorunlar ise başka ülke/ülkelere yayılarak çözümsüzlüğe neden olmaktadır. Örneğin Asya krizinde ilk olarak şirket iflasları Güney Kore ve Tayland'da görülürken, zaman içinde tüm etkileşimde bulunduğu yakın ülkelere yayılım göstermiştir (Çakmak, 2020: 26).

Sistemik kriz, para, banka veya döviz krizinin kırılğan bir ekonomide domino taşı etkisi göstererek tüm ekonomiyi etkilemesi durumu olarak tanımlanabilir. Sistemik krizin nedeni yine bir veya birden çok finansal risk veya krizdir. Birçok faktörden beslenerek ortaya çıkan bir kriz olduğu için diğer krizlerden keskin çizgilerle ayrılamamakta ve onlarla anılmaktadır.

2.1.5. Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar

Tarihsel süreçte ekonomik krizler her zaman var olmuş ve bilim insanları için önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Krizler başladığında çözümü uzun zaman aldığı için öncelikle nedenleri ve göstergeleri üzerinde durulmuş krizleri önleyebilmenin yolları pek çok çalışmanın konusu haline almıştır.

Tarihsel süreçte devletlerin ekonomik krizlere müdahalelerinin farklılık gösterdiği söylenebilir. Klasik iktisadi yaklaşımın hüküm sürdüğü dönemde devletler ekonomik kriz kendiliğinden düzelecek bir piyasa dengesizliği olarak ele almışlardır. Öte yandan Keynesyen görüşün hüküm sürdüğü dönemde ise devlet müdahalesi önem kazanmış ve kriz dönemlerinde ön plana çıkmasının gerekliliği savunulmuştur. Bu bağlamda Klasik okul, Keynesyen yaklaşım, Monetarist yaklaşım ve Marksist yaklaşımın ekonomik krize yaklaşımı ve müdahaleleri farklılık göstermektedir.

Klasik Okulun Ekonomik Krize Bakışı

Klasik yaklaşım Adam Smith'in öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Adam Smith serbest piyasa ekonomisinin görünmez el gibi işleyerek ekonomiyi dengede tuttuğunu savunmuştur. Kısa süreli dengesizliklerin olabileceğini ancak bu dengesizliklerin kendiliğinden (görünmez el sayesinde) dengeye geleceğini söylemiştir. Say'ın Mahreçler Kanunu olarak dillendirilen “her arz kendi talebini yaratır” kuralı klasikler tarafından benimsenmiştir. Bu kural, ekonomide üretim fazlasının oluşmayacağı bu nedenle fiyatlar genel seviyesinde dalgalanma olmayacağı anlamına gelmektedir. Yani klasik yaklaşımda ekonomide finansal krizlerin yaşanması imkânsız bir durumdur. Bu nedenle görünmez el her şeyi kendiliğinden düzenleyecektir. Böylece devlet müdahalesine gerek kalmayacaktır (Büyükkara, 2019: 7-8).

Smith'e göre insanlar kişisel çıkarları için çalışırken görünmez el aracılığıyla toplumsal çıkarlara hizmet etmektedir. İktisadi ajanlar kendi çıkarlarını maksimize etmek için çok çalışırken elde ettikleri servetleri sayesinde toplumun da refahı artacak böylece farkında olmadan toplumsal zenginliğe de ulaşmış olacaklardır. İnsanları kişisel çıkarlarına ulaştıracak böylelikle toplum refahını artıracak temel faktör ise emektir. Ulusların zenginliği fizyokratlara göre doğa; merkantilistlere göre değerli madenler ve klasiklere göre ise emektir (Çalcalı, 2013: 93-94).

Smith'in “iktisadi büyümenin doğal bir üst sınırı olduğu düşüncesi” ekonomik büyümenin uzun dönemde sınırlı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle tarımsal üretime ağırlık veren toplumlarda doğal kaynakların sınırlılığı, emeğin verimsizliği ve sermaye

birikiminin yetersizliği ekonomiyi krize sokacaktır (Aytekin, 2017: 30-31). Klasiklerin dūşünce sistematigine göre ekonomi, büyüme sorunları nedeniyle sürekli bir krize gebe durumda olacaktır. Bu durumda sürekli krizlerle kendini güncelleyen bir kriz ekonomisine neden olacaktır.

Klasikler dengenin doğal olarak sağlanacağı dūşüncesine hâkim oldukları için kriz olgusunu göz ardı etmişlerdir. Ancak Ricardo zamanla ekonomide durgunluk baş gösterebileceğini ancak yeniden dengenin sağlanacağını savunmuştur. Yani klasik öğretilerde krizden ziyade ekonomik dalgalanmaların vuku bulacağını dile getirilmiştir (Rosier, 1991: 13).

Klasik öğretilerde piyasanın görünmez el ile kendiliğinde dengeye geleceği görüşü hâkim olduğu için dengeden şaşmalar olsa dahi bunlar kriz olarak değerlendirilmemektedir. Bu nedenle klasik öğretilerde ekonomik krizleri açıklamaya yönelik söyleme pek rastlanmamaktadır.

Keynesyen Yaklaşımın Ekonomik Krize Bakışı

John Maynard Keynes talep yönlü iktisadın temellerini 1936 yılında yayımlanan “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” isimli kitapta atmıştır. Arz yönlü iktisat olan Klasik yaklaşımı ise bu eserinde şu yönlerden eleştirmiştir (Aktan, 2018: 39-43):

- Keynesyen, Say’ın “Her arz kendi talebini yaratır” kanununa eleştiri getirerek 1929 Buhranının nedeninin toplam talepteki yetersizlik olduğunu savunmuştur. Ona göre, toplam talep toplam arzın bir fonksiyon değil toplam arz toplam talebin bir fonksiyonudur. Yani talep arza yön vermektedir. Bunun sonucu olarak ise Say’ın kanununa karşılık “talep kendi arzını yaratır” görüşünü öne sürmüştür. Toplam talepteki azalmalar durumunda devletin ekonomiye “telafi edici maliye” politikasını uygulayarak müdahalesini savunmaktadır.

- Klasik yaklaşımın savunduğu ekonominin görünmez bir el aracılığıyla daima dengede olacağı düşüncesi kesinlikle geçersizdir. Ekonomide dengelerin bozulduğu durumlarda devlet müdahalesi gerekmektedir.
- Para arzının her durumda enflasyonist olduğunu söyleyen Klasik Miktar Teorisi geçersizdir.
- Klasiklerin işsizlik sorununa yaklaşımını eleştirerek, denge düzeyindeki ücretten daha fazla ücret talep ettikleri için işsiz kalanların yani iradi işsizlerin değil gayri iradi işsizlerin de varlığından söz etmiştir. Gayri iradi işsizliğin çözümü olarak ise devlet yatırımlarının artmasını önermiştir.

Keynes 'beklentileri' iktisadi öğretisinin merkezine koymuştur. Geleceğe yönelik beklentiler, güvenilmez, istikrarsız ve ani değişimlere açıktır. Keynes yatırımcıların, gelecekle ilgili beklentilerinin sayısal verilerden ziyade kendi içgüdülerine dayandırmasına hayvani içgüdü adını vermiştir. Yatırımcılar yatırımların batma riskini göz ardı ederek hayvani içgüdüye dayanarak yönetmektedir. Ancak gelirleri bir azalma fark ettiklerinde ani bir paniğe kapılarak yatırımlarında değişime gidebilmekte ve belirsizliklerin artması durumunda güven kaybı yaşayarak tamamen yatırımların durması söz konusu olabilmektedir. Keynes, beklentilerdeki belirsizliği ekonomik krizlere yol açan iktisadi dalgalanmaların temeline yerleştirmiştir (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 74).

Keynes piyasadaki belirsizliklerin giderilmesi ve sermaye hareketlerinin kontrol edilmesinde devlete önemli bir rol düştüğünü vurgulamıştır. Piyasadaki belirsizlikler yatırım kararlarının etkileyerek tam istihdamın sağlanması ve sürdürülmesini önleyecektir. Buna benzer olarak sermaye hareketleri de kontrol altına alınmazsa piyasada bozukluklara yol açacaktır. Sermaye serbestisi olduğu durumlarda büyük miktarda sermaye giriş ve çıkışları varlıkların değerinde değişikliklere yol açacağı için ekonomide belirsizliklere neden olacaktır (Özkaramete Çoskun, 2009: 4). Keynes piyasadaki belirsizliklerin ekonomide bozulmalara yol açacağını bu belirsizlik ve bozulmaların önüne ise ancak devlet müdahalesiyle geçilebileceğini belirtmiştir.

Keynes'e göre milli gelir arttığında ortalama tüketim eğilimi azalırken tasarruf eğilimi artacaktır. İstihdamın yalnızca yatırımlar arttığı durumda artacağı düşünüldüğünde istihdamın artmasını sağlamak için tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesi gerekmektedir. Ancak tasarruflar spekülâtif para talebi yaratmak üzere elde tutulduğu durumda talep yetersizliği ortaya çıkacaktır. Talepteki azalma üretim ve istihdamın azalmasına neden olacaktır. Bu durum çarpan mekanizmasıyla milli gelirden daha fazla bir azalmaya neden olacaktır (Aydın ve Araman, 2018: 55).

Keynes'in krizden çıkış reçetesi, maliye politikası araçları olan kamu harcamaları ve vergiler aracılığıyla toplam talebi artırmaktır (Tabar ve Tokatlıoğlu, 2018: 30). Ancak Keynes'in toplam talebi artırmada kullanılan kamu harcamalarını artırma ve vergi indirimleri uygulama politikası hükûmetleri yeni kaynaklar aramaya itmektedir. Bu kaynak da borçlanma yoluyla elde edilmektedir (Alpagu, 2018: 1156-1157). Keynes'in krizden çıkış reçetesinin maliyeti kamu borçlarının artmasıdır.

Monetarist Yaklaşımın Ekonomik Krize Bakışı

Milton Friedman'ın bir sözü ile başlamak gerekirse “*Kısa dönemde herkesi, orta dönemde bazılarını aldatabilirsiniz; uzun dönemde ise kimseyi aldatamazsınız*” demiştir. Chicago İktisat Okulu'nun kurucularından Milton Friedman 1940'lı yıllardan bu yana yaptığı çalışmalarında Keynes'in maliye politikası merkezli çözüm düşüncelerine eleştiriler getirmiştir. Bütçe açıkları, enflasyon, işsizlik gibi benzeri iktisadi problemlerin temelinde para politikaları olduğunu ortaya atmıştır.

Friedman 1956 yılında yapmış olduğu çalışma “Paranın Miktar Teorisi: Yeniden İfade” ile para talebi teorisini yeniden şekillendirmiştir. Friedman'ın para talebi analizi Keynes'in para talebi analizine yakındır. Şöyle ki varlıkların beklenen getirisi bireylerin para ve alternatif varlıklar arasındaki tercihini belirleyen faktördür. Friedman'a göre para talebinin faiz oranlarında meydana gelecek değişikliklere karşı duyarlılığı oldukça düşüktür. Bunun sonucu olarak para talebi zaman içinde ciddi dalgalanmalara yaşamayacaktır (Sekmen, 2012: 58-62).

Friedman, “Paranın Miktar Teorisi Üzerine Çalışmalar” adlı eseriyle 1976 yılında Nobel Ekonomi Ödülü’nü kazanmıştır. Monetarist teorinin temellerini bu kitabı ile ortaya koymuştur (Aktan, 2018: 101-102). Monetarizmin kurucusu olarak tarihe adını yazdırmıştır. Friedman’ın öncülüğünde monetaristler, birçok konuda olduğu gibi ekonomik dalgalanmaların nedeni konusunda da Keynesyenlerden farklı bir düşünceye sahiptir. Monetaristlere göre her türlü ekonomik bozukluk ve krizin altında para arzındaki yanlış dalgalanmalar yatmaktadır. Monetaristler, neoklasik iktisatçılar gibi ekonomik istikrarsızlıkların nedeninin parasal şoklar olduğunu savunmuştur. Buna ek olarak Monetaristler, enflasyonun gerçek sebebinin ise para politikası olduğunu ortaya koymuştur. Onlara göre, ekonomik büyüme ve para miktarındaki artış arasında tutarlı bir ilişki olmalıdır. Friedman ve Schwartz’ın 1867-1960 yılları arasında ABD için yaptıkları bir çalışmada para arzı ve milli gelirdeki dalgalanmaların paralel olduğunu ortaya koymuştur. Para arzı azaldığında ekonomi resesyona girmiş, para arzı artığında ise ekonomik canlanma görülmüştür. Monetaristler 1929 bunalımını da aynı şekilde para arzındaki düşüşe bağlamıştır (Küçükaksoy ve Ercan, 2015: 61).

Friedman’a göre naif Keynesyencilğin sonu olarak görülen olay 1970’lerdeki stagflasyondur. Bu dönemde Keynes’in savunduğu gibi genişletici maliye politikası uygulanmış ancak beklenilmeyen bir sonuca ulaşılmıştır. Bu sonuç ise durgunluk ve hızla artan işsizliktir (Acar, 2007: 186-187). Bu duruma çözüm, Monetaristlerin yani Friedman’ın para politikası ile ekonominin istikrara geleceği görüşüdür. Monetaristlere göre her şeyin temelinde para vardır. İstikrarlı bir para arzı artışı ve denk bütçe ile ekonomik istikrar sağlanabilmektedir.

Marksist Yaklaşımın Ekonomik Krize Bakışı

Marx’a göre kapitalist sistemlerin devamlılığı ancak ekonomik krizlerin varlığı ile mümkün olabilmektedir. Aşırı sermaye birikiminin kârlılığını azaltarak üretimi imkânsız hale getirmesi kapitalist sistemde krizleri kaçınılmaz kılmaktadır (Tonak, 2009: 32).

Marksist yaklaşımda, ekonomik krizler artı-değer, aşırı üretim, eksi tüketim ve azalan kâr haddi üzerinde yoğunlaşmıştır. Marx, kapitalistlerin yani sermaye sahiplerinin yalnızca kâr etme amacı ile üretim yapacağını vurgulamıştır. Bu kâr ise değişen sermaye olarak ele alınan emek sayesinde ortaya çıkmaktadır. Emekçinin bir iş günü iki kısımdan oluşmaktadır. Bunun ilk kısmı emek-zaman olarak değerlendirilen ve ücretlendirilen kısımdır. İkincisi ise kapitaliste kâr sağlayan artı-değer kısmıdır. Kapitalist emeği sömürerek daha fazla kâr etmeye odaklanmıştır. Emekçiye ödenen ücret ertesi günü de işe gelmesini sağlayacak miktardır. Artı değer olarak ürettiği kısım ise kapitalistin kârıdır. Kapitalist üretim sürecinde kapitalist, üretimin daha fazla artırılması ve kârın maksimize edilmesi için emeğin üretkenliğini artırma yoluna gider. Bu da ancak teknoloji ve makinelerin yardımı ile olur. Gelişmiş makinelerin kullanımı ile emek-zaman kısmında üretilen ürün artar buna bağlı olarak kapitalistin kârı da artar ancak ücretlerde hiçbir değişiklik olmaz (Brenner ve Probsting, 2011: 12-15). Üretim artar arz miktarı artar ancak talep artmaz bunun sonucu olarak ortaya eksik talep sorunu çıkar. Arz ve talep arasındaki bu dengesizlik ise ekonomiyi krize sürüklemektedir (Aydın ve Araman, 2018: 50).

Marx'ın azalan kâr hadleri yasasına göre, teknoloji ve gelişmiş makinelerin üretim sürecine girmesiyle birlikte sermayenin organik bileşiminde değişmeyen sermaye lehine bir artış gerçekleşir. Değişen sermaye olan ve artı değer üreten emeğin payında ise bir azalma meydana gelir. Bu durumda kapitalist emeğin artı değerinin artırmak için emekçi üzerinde bir baskı kurarak kârını artırmaya çalışmaktadır. Buna rağmen sermayenin organik bileşiminde sabit sermayenin payı artarken değişen sermayenin payı azalmaktadır. Bunun sonucunda artı-değeri azalacağı için de kâr hadleri düşmektedir (Aydın ve Araman, 2018: 51-53). Kapitalist kâr elde edemediği durumda üretime devam etmeyeceği için iflaslar ve işsizlik başlayacaktır. Bu durum ise ekonomiyi krize sürükleyecektir.

2.2. Sosyal Harcama Kavramı

Sosyal devletin bir gerekliliği olarak sosyal harcamalar, günlük hayatta ve akademik yazında oldukça önemli bir yer almaktadır. Sosyal harcamalar tanımı devletler ve uluslararası kuruluşlar için farklılıklar taşımaktadır. Buna ek olarak akademik çalışmalarda

da sosyal harcama kavramı farklı ele alınmaktadır. Bu nedenle tam ve kesin olarak herkesin uzlaştığı bir tanımdan bahsetmek mümkün görülmemektedir.

Sosyal harcamalar kavramının ortaya çıkışının ekonomik krizlere dayandığı görülmektedir. 1929 Büyük Buhranı ile gündem olan ve halen varlığını ve önemini koruyan bu kavramın öznesi insan ve insana yönelik harcamalar olduğu için kapsamı da oldukça geniş tutulmaktadır. Sağlık ve eğitim harcamaları, işsizlik, konut, malullük ödemeleri ve yardımları gibi pek çok ögeyi içinde barındıran sosyal harcamaların özellikle beşerî sermaye üzerinden ekonomiye de etkileri bulunmaktadır. Buna ek olarak kriz dönemlerinde alt gelir gruplarını korumaya yönelik olarak yapılan ödeme ve yardımlar krizi yok etmese de etkilerini azaltma konusunda etkili olabilmektedir. Özellikle krizle birlikte ortaya çıkan işsizliğin olumsuz etkilerini azaltmada kullanılan işsizlik ödeme ve yardımları bu dönemlerde önem kazanan sosyal harcamalardır.

2.2.1. Sosyal Harcama Tanımı

Sosyal harcama olarak genel kabul görmüş harcamaların her toplumda ve her dönemde değişiklik göstermesi üzerinde uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. Ülkeden ülkeye değişen sosyal harcama tanımlamalarının uluslararası kuruluşlarda da karşılık bulduğu bu nedenle istatistiklerinde farklı sosyal harcama bileşenleri kullandıkları görülmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD, 2016: 190)'ne göre sosyal harcamalar, düşük gelirli hanelere, yaşlılara, engellilere, hastalara, işsizlere veya çocuklara yönelik yapılan aynı mal ve hizmet yardımları, nakdi yardımlar veya sosyal amaçlı vergi indirimleridir. OECD oluşturmuş olduğu Sosyal Harcama Veri Tabanı (SOCX) ile toplam sosyal harcamalardaki ve bileşimlerdeki değişimleri izlemeyi ve analiz etmeyi amaçlamıştır. SOCX uluslararası karşılaştırılabilir ve güvenilir veriler sağladığı için pek çok çalışmada kullanılan güvenilir bir veri tabanıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün oluşturmuş olduğu sosyal harcama veri tabanında ise OECD'den farklı olarak eğitim harcamaları da sosyal harcamalara dâhil edilmiştir (Çetin, 2019: 80). Avrupa Birliği'ne göre ise sosyal harcamalar, fonksiyonuna göre harcamalar (hastalık/sağlık bakımı, engellilik, yaşlılık, hayatta kalanlar, aile/çocuklar, işsizlik, barınma ve sosyal dışlanma), diğer sosyal harcama birimlerine transferler, idari

harcamalar, diğer harcamalar, cinsiyete göre emekli maaşı alanların sayısı ve net sosyal yardımlardan (sosyal yardımlar ve sosyal katkı paylarından ödenen vergilerin düşülmesi) oluşmaktadır. Avrupa Birliği Avrupa Entegre Sosyal Koruma İstatistikleri Sistemi (ESSPROS) yöntemi ile sosyal koruma harcamalarının uluslararası düzeyde karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır (Eurostat, 2021). ESSPROS, kamunun genel devlete dâhil olan kurumları düzeyindeki harcamaları esas alınmaktadır. Sosyal hizmet veren kurumlara (Sosyal Güvenlik Kurumu, sosyal yardım kurumları) ek olarak sosyal hizmeti tamamlayıcı iş olarak yapan kurumlar (Vakıflar Genel Mudurluğu) da ESSPROS yönteminde dikkate alınan kurumlar arasındadır (Yentürk, 2012: 11).

Farklı tanımlama ve bileşenlere sahip olan sosyal harcamaları tanımlamak için ilk olarak sosyal politika, sosyal koruma, sosyal güvenlik ve sosyal yardım kavramlarına değinilecek bu tanımlamalar ışığında ise sosyal harcama tanımı yapılmaya çalışılacaktır.

İlk olarak 19. yüzyıl ortalarında Riechl tarafından Almanya'da kullanılan sosyal politika, tarihsel bir süreci, programı ve parolayı anlatmak için sarf edilmiştir (Kaya, 2014: 13). Sosyal politika, 19. yüzyılda sanayi devrimi ile ortaya çıkan emek somurusu ve insani yaşam koşullarındaki kötüleşmenin oluşturduğu emek-sermaye arasındaki eşitsizlik, adaletsizlik ve mücadeleyi barışıl yollarla sona erdirmek ve sosyoekonomik yapının devamlılığını sağlamak amacıyla ortaya çıkan politikalar (Serdar Bozkır, 2019: 3). Petrick de Laubier ise sosyal politikayı, bir toplumda sosyal haklar bilincindeki artışa uygun olarak o ülke'deki belli andaki sosyal ve ekonomik olanaklar kullanılarak kişilerin maddi ve kültürel yaşam koşullarını değiştirmek ve iyileştirmek için alınan önlemler olarak tanımlamaktadır (Kaya, 2014: 13).

Sosyal politika, pek çok uluslararası kuruluş tarafından önem arz eden ve kuruluşun amaçlarında yer alan bir kavramdır. ILO, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği sosyal politikalar geliştirmiş, sözleşmelerinde ve anlaşmalarında bu politikalara yer vererek üye devletleri bu politikaları uygulamaları konusunda teşvik etmiştir. İlk olarak ele alınan örgüt 1919 yılından bu yana mevcudiyetini koruyan ILO'dur. Örgüt, üye ülkeler tarafından onaylanan sözleşmeler ve tavsiyelerle ülkelerin ulusal mevzuatlarının, yerel ve ulusal sosyal

politikalarının ve çalışma yaşamının şekillendirilmesinde rol oynamaktadır. Örgütün sözleşme ve tavsiyeleri farklı amaç ve özellikleri dikkate alınarak konularına göre 23 başlık altında toplanmıştır. Bunlar (Tokol, 2017: 17-33):

- Endüstri ilişkiler, sendika özgürlüğü ve toplu pazarlık,
- İstihdam güvencesi,
- Fırsat ve işlem eşitliği,
- Çocuk ve gençlerin korunması, çocuk işçiliğın kaldırılması,
- Üçlü danışma,
- İş yönetimi ve denetimi,
- İstihdamın teşviki ve İstihdam politikası,
- Mesleki rehberlik ve eğitim,
- Zorla çalıştırma,
- Göçmen işçiler,
- Ücretler,
- Anneliğın korunması,
- Çalışma saatleri,
- İş sağlığı ve güvenliğı,
- Human Immunodeficiency Virus (HIV) ve Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS),
- Sosyal güvenlik,
- Sosyal politika,
- Gemi çalışanları,
- Özel işçi kategorileri,
- Balıkçılar,
- Liman işçileri,
- Yerli halklar ve kabileler,
- Son maddeler hakkındaki sözleşmeler şeklindedir.

ILO'dan sonra sosyal politika açısından önemli ve temel belgeleri kabul eden bir kuruluş olan Birleşmiş Milletler gelmektedir. Birleşmiş Milletlerin insan hakları ile ilgili belgeleri arasında; İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar

Uluslararası Sözleşmesi yer almaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, kişisel hakların ancak ekonomik ve sosyal haklarla birlikte gerçekleştirilebileceğini vurgulamaktadır. Bildirgede sosyal politika açısından önem taşıyan maddeler bulunmaktadır. Bunlar 4, 20, 22, 23, 24, 25 ve 26. maddelerdir. Bu maddelerde özetle köleliğin yasaklanması, herkesin dernek kurma ve derneğe katılma konusunda özgür olması, herkese sosyal güvenlik hakkı tanınması, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını gerçekleştirmede herkesin özgür olması, herkese adil ve eşit ücret sağlanması, sendikalaşma özgürlüğü ve sosyal korunma, ücretli izin hakkı, herkese sağlık ve refahı için beslenme, konut ve tıbbi hizmet alma hakkı, işsizlik, yaşlılık, hastalık, sakatlık ve dulluk hallerinde güvenlik hakkı, anne ve çocuklara özel haklar ve herkese eğitim hakkı tanınması, ilk ve temel eğitimin parasız olması ve yükseköğretimin herkese açık olması yer almaktadır. Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ise İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ndeki ekonomik, sosyal ve kültürel hakları tanımlamaktadır (Tokol, 2017: 81-84).

Bir diğer kuruluş olan Avrupa Birliğinin tarihsel gelişimine bakıldığında 1972 yılına kadar sosyal politikadan bahsedilmediği görülmektedir. 1972 Paris zirvesinin ardından imzalanan 1974 sosyal eylem planı ile işçilere yönelik haklarda iyileştirmeler ve iş hayatında kadın erkek fırsat eşitliği yaratılması gibi pek çok konuda yenilikler yapılmıştır. 1986 yılında Tek Avrupa Senedi ile topluluğun sosyal politikasında da reform niteliğinde değişiklikler yapılmasının önü açılmıştır. İlk olarak Tek Senet ile iş güvenliği ve işçi sağlığı ile ilgili düzenlemelerin uyumlu hale getirilmesi ve sosyal sorunlara ve çözümlere daha fazla yer verilmesi sağlanmıştır. Sosyal alanda giderilemeyen sorunların çözümü için 1989 yılında ILO sözleşmesi ve Avrupa Sosyal Şartından esinlenerek hazırlanan Topluluk Sosyal Şartı 11 üye ülke tarafından imzalanarak onaylanmıştır. Topluluk Sosyal Şartı'nda sosyal ve ekonomik boyuta aynı önemin verilmesi ve bu ikisinin dengeli gelişiminin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Topluluk Şartı'nda 12 temel sosyal hakka yer verilmiştir. Bunlar (Çelik, 2014: 179-186):

- İşçilerin hiçbir ayrıma tabii tutulmaksızın mesleki eğitim, sosyal güvenlik ve yerleşim hakları güvence altına alınarak serbest dolaşımını sağlayan, serbest dolaşım hakkı,
- İstihdam edilenlerin adil bir ücrete kavuşmalarını öngören, istihdam ve ücret hakkı,

- İstihdam edilenlerin insan onur ve haysiyetine yaraşır biçimde ve şartlarda çalışmasına olanak sağlayan, yaşam ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi hakkı,
- Her topluluk yurttaşının sosyal güvenlik ve asgari ücreti de içine alan uygun bir korunmaya sahip olmasını sağlayan, sosyal korunma hakkı,
- Yurttaşların sendikalaşmasının önünü açan ve grev hakkını da içine alan, örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkı,
- İşçilerin hayatları boyunca mesleki eğitimlerini sürdürmeyi ve kurumların eğitim programları düzenleyerek bunu sağlamalarını içeren, mesleki eğitim hakkı,
- Kadın ve erkeklere iş hayatında fırsat eşitliği sunan, eş değer işler için eşit ücretler almasının yolunu açan, kadın ve erkeklere eşit işlem yapılması hakkı,
- Üye ülkelerin yürürlükteki yasal düzenlemeleri, sözleşmesel anlaşmaları ve uygulamaları dikkate alarak onlara uygun yöntemler geliştirilmesini sağlayan, bilgilendirme, danışma ve yönetime katılma hakkı,
- İşçileri korumaya yönelik, iş sağlığı ve iş güvenliği hakkı,
- En az çalışma yaşının 16 olması ve bu yaş üzerindeki mesleki eğitim ve adil ücret hakkına sahip olmasının önünü açan, çocukların ve gençlerin korunma hakkı,
- Yaşlılara, düzgün bir yaşam sürdürebilecekleri gelir garantisi veren, yaşlıların hakkı,
- Engellilerin iş hayatına entegrasyonunu sağlamayı ve eğitim, iyileştirme, uygun ulaşım, barınma ve erişim konularını kapsayan, engellilerin haklarıdır.

Bu kapsamda sosyal politika dar anlamda, emek ve sermaye arasındaki eşitsizliği adaletli bir şekilde dengeye getiren politikaları kapsarken, geniş anlamda çalışma hayatını düzenleyen, sosyal ve kültürel hakların uygulanmasına hizmet eden, toplumdaki engelli, yaşlı, hasta, genç, çocuk ve işsiz kesimin korunmasını sağlayan, eğitim ve sağlık hizmetini eşit bir şekilde herkese ulaştırılabilecek politikalar bütünü olarak tanımlanabilir.

Sosyal harcamaların tanımına ulaşmada aracı bir başka tanım ise sosyal korumadır. Sosyal koruma genellikle sosyal güvenlik terimi ile karıştırılmaktadır. Sosyal koruma, bireylerin karşılaşılabilecekleri sosyal riskleri azaltmayı amaçlayan tüm faaliyetleri kapsarken (Şeker, 2011: 17), sosyal güvenlik ise sosyal risklerin oluşturacağı gelir kayıplarına karşı bireylerin başkasına muhtaç olmadan yaşamlarının sürdürülebilir duruma getirilmesi olarak

tanımlanmaktadır (Yuvalı, 2020: 61-62). Sosyal yardım ise sosyal koruma sisteminin içinde yer alan ve yeterli gelire sahip olmayanlara yönelik yapılan ayni ve nakdi transferlere verilen isimdir (Zengin vd., 2012: 134).

Sosyal politika, ilk kullanıldığından bu yana işçileri, kadın ve çocukları, engellileri, yaşlıları ve gelir kaybına uğramış yurttaşları kapsayan bir tanım olmuştur. Toplumun büyük bir kesimini içine alan, ekonomik ve sosyal yaşamın devamlılığını sağlamak açısından önem arz eden bu politikalar bütününün hayata geçirilmesini sağlayan araçlar sosyal harcamalar, vergi indirimleri ve regülasyonlardır. Vergi indirimlerinin ve regülasyonların işleyişi açısından ilgili kesime faydalarının dolaylı olacağı düşünüldüğünde sosyal harcamaların, sosyal politikaların uygulanmasındaki en temel araç olduğu söylenebilir. Sosyal harcamalar, kamu harcamalarının yanı sıra sosyal transferleri de kapsadığı için sosyal koruma harcamalarını ve sosyal yardımları da kapsamaktadır. Bu bilgiler ışığında sosyal harcamalar, toplumun dezavantajlı kesiminin hayatlarını devam ettirmesini sağlayan ayni ve nakdi transferler ve temel haklar olan sağlık ve eğitim hakkına herkesin eşit ve adil ulaşımını sağlamayı amaçlayan harcamalar olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle toplumda refahı, adaleti ve eşitliği sağlamayı amaçlayan kamu harcamalarına sosyal harcamalar denilmektedir (Erdoğan, 2008: 6-10).

Sosyal harcama, kamu ve özel kuruluşlar tarafından hane halkı ve bireylere refahlarının olumsuz etkilendiği durumlarda destek sağlamak amacıyla sağlanan yardım ve maddi katkılardır. Bu yardım ve maddi katkılar belirli bir mal veya hizmet yönelik doğrudan bir ödeme şeklinde veya bireysel bir sözleşme koşuluyla yapılmamaktadır (OECD, 2019: 8).

2.2.2. Sosyal Harcamaların Tarihsel Gelişimi

19. yüzyılda Fransız ve Sanayi Devrimleri sonrasında ortaya çıkan işsizlik, ağır çalışma koşulları, salgın hastalıklar, yoksulluk ve eşitsizliklere karşı Sosyalist-Marksist ve sosyal demokrat yaklaşımlarının etkisiyle ayaklanmalar başlamıştır. Etkisini iyice yitirmeye başlamış liberal politikaların 1929 buhranı ile terkedilerek müdahaleci Keynesyen yaklaşımın benimsenmeye başlanması ise sosyal politikanın ve sosyal harcamaların ön plana

çıkmasına neden olmuştur. 1946 ve 1958 Fransız, 1948 İtalyan ve 1949 Federal Alman Anayasalarının sosyal haklara geniş yer vermesiyle birlikte aile yardımları, sağlık hizmetleri, sosyal sigorta ve tam istihdam için kamu harcamalarının artırılması sağlanmıştır (Dal, 2017: 9).

Sanayi Devrimi'nin yaşandığı batılı ülkelerde 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde “işçi sorunu” ortaya çıkmıştır. Bu sorunu çözmek ve işçilerin yaşadığı iş kazası ve meslek hastalığı problemlerini çözümlmek üzere sosyal güvenlik düzenlemeleri endüstrileşmiş ülkelerde gündeme gelmiştir. Bu durum sosyal politikanın gelişimi ve sosyal harcamaların başlangıcı sayılabilir. Esas gelişme ise 1930'lu yıllarda Büyük Buhranın etkisini iyice hissettirmesi üzerine liberal anlayışın terkedilmesi ve müdahaleci devlet yaklaşımının benimsenmesiyle olmuştur. Bu dönemde Keynes ve Beveridge'in ortaya attığı anlayışı benimseyen devletler, toplumdaki risklere karşı sosyal sigorta ve sosyal yardımlar aracılığıyla toplumsal grupları sosyal koruma sistemi içine almışlardır (Erdoğan, 2008: 7-8).

1929 yılı öncesinde hâkim olan liberal yaklaşımda herkesin yasa önünde eşit olduğu, çalışma ve teşebbüs özgürlüğünün bulunduğu, özel mülkiyet ve serbest rekabetin uygulandığı bir ortamda sosyal ve ekonomik hayatında kendiliğinden düzene gireceği inancı hâkimdir. Liberal anlayışta, bu özgürlüklerle adil ve dengeli bir sosyal düzenin kurulabileceğine böylece toplumun refaha kavuşacağına inanılmaktadır (Göze, 2005: 27-30). Ancak tamamen piyasanın işlerliğine bağlı olarak devam etmesi düşünülen bu düzen toplumdaki dezavantajlı kesimi yok saymış, herkesin eşit şartlarda yaşam koşusuna başlamadığı gerçeğini göz ardı etmiştir. Bu serbestlik ve özgürlük güçlüyü daha güçlü kılarken zayıfı daha zayıf duruma düşürmüştür. Devlet müdahalesini gereksiz gören liberal anlayış toplumdaki adaletsizliği ve eşitsizliği giderebilecek tüm sosyal politikalardan kaçınmıştır. Liberal anlayışta, sosyal ve ekonomik politikaları yönetmek yerine mağdura yardım etmek ve sosyal sorunlara çözüm üretmek temelli politikalar uygulandığı söylenebilir. Ancak bu politikalar bir sosyal politika oluşturmaktan ziyade sosyal sorunları savuşturmayı amaçlayan ve toplumda kalıcı etkiler yaratmayan düzenlemelerdir (Koray, 2013: 19-20). Liberal yaklaşımda sosyal ve ekonomik hayata düzen ve adalet getiren kalıcı sosyal politikaların ve bunların araçları olan sosyal yardım ve harcamaların varlığından söz

edilemez. Sosyal harcamalar, insanların yoksulluk, işsizlik, sefalet ve adaletsizliklerle boğuştuğu 1929 kriziyle gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

1929 Büyük Buhranıyla birlikte klasik yaklaşımın piyasanın kendi kendine dengeye gelmesi argümanının terk edilmeye başlanmasıyla önem kazanan devlet müdahaleleri devlet anlayışında da önemli değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Liberal devlet yerini müdahaleci refah devletine bırakırken para ve piyasaya verilen önem insana da verilmeye başlanmıştır. Özellikle kriz yıllarında ortaya çıkan işsizlik ve yoksulluk insanları temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma düşürmüştür. Bu durumda ise devletin “baba” olarak yardım eli uzatması beklenilmiştir. Klasiklerin savunduğu görülmez el yerini devletin görünür eline bırakmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Keynesçi makroekonomik politikalar uygulama alanı bulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Beveridge raporu, sosyal güvenlik sisteminin alt yapısının kurulması açısından önemli bir belge olmuştur. 1942 yılında hazırlanan bu raporda evrensel aile yardımlarının, evrensel sosyal sigortanın, emekli aylığı ödemelerinin, sağlık hizmetlerinin ve tam istihdamın sağlanması öngörülmüştür. Sağlık, eğitim, sosyal sigorta gibi hizmetlerin yürütülmesi ile cehalet, işsizlik, açlık, yoksulluk, hamilelik ve emzirme sorunları, dul ve yetimlerin sorunlarıyla mücadele edilmesi gibi hususlar bu rapor kapsamında ele alınmıştır. Keynesçi makro politikalarla da altyapı sağlanmasına karşın bu raporda hedeflenen toplumun nitelikli bir gelir seviyesine ulaştırılması politikası başarılı olamamıştır. Bu dönemde Keynesçi uygulamalar kapsamında eğitim hakkı temel haklardan biri kabul edilmiş ve 1944 tarihli eğitim kanunuyla ilk, orta ve sonrasında bedava ve zorunlu eğitim sistemi oluşturulması kararlaştırılmıştır (Sallan Gül, 2006: 208-210).

Klasik yaklaşımın terkedilmesi ve Keynes’in müdahaleci devlet anlayışının benimsenmesiyle, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki 30 yıl yani 1970’lerin ortalarına kadar Keynes düşüncesinin ve sosyal politikanın altın yılları olmuştur. Bu süre zarfında devletin ekonomi ve sosyal hayattaki etkinliği artırılmış buna bağlı olarak da kamu harcamaları, bütçe açıkları ve enflasyon artmıştır. Bu yıllarda birçok OECD ülkesinde sağlık, eğitim, konut ve tam istihdama yönelik harcamalar artmıştır (Ersöz, 2003: 127-128). 1960’ta kamu

harcaması/Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) oranı %28 iken, 1980'de %43'e yükselmiştir. Gelişmiş ülkelerde bu oran %30'un altına düşmezken bazılarında (İsveç, Belçika) ise %50'nin üzerinde gerçekleşmiştir (Durmuş, 2008: 229). 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizinin etkilerini, Keynesyen politikayla artan kamu harcamaları, bütçe açıkları ve enflasyon daha da ağırlaştırmıştır. Bu nedenle Keynes refah devleti anlayışı günah keçisi ilan edilmiş ve politikalar terkedilmiştir.

Marx sanayileşme ile ortaya çıkan sorunların kapitalist düzen korunarak yapılan reformlarla giderilemeyeceğini düşünmektedir. Marx'a göre sosyal politika, işçilerin sorunlarının çözülmesinde etkinsiz kalacak yalnızca kapitalist düzenin devamlılığını sağlamak için bir oyalama aracı olarak kullanılacaktır (Yıldırım, 2018: 41). Başka bir deyişle Marx'a göre sosyal yardım ve harcamalar kapitalist düzenin devamlılığını sağlamakta kullanılan araçlardır. Bu nedenle Marx sosyal politika aracı olan sosyal harcama ve yardımlara da karşı çıkmaktadır.

Sanayileşme ile başlayan ve 1929 Buhranı ile daha çok ön plana çıkan sosyal harcamalar. Keynes politikaların terk edilmesiyle önemini yitirmeye başlamıştır. Ancak ekonomik ve sosyal düzeninin devamlılığını sağlamak amacıyla halen varlığını korumaktadır. Günümüzde sosyal devletin bir gerekliliği olarak önemli bir yer tutmaktadır.

2.2.3. Sosyal Devlet ve Sosyal Harcamalar

Sosyal devlet, amaçları ve hedefleri ile tanımlanan bu nedenle pek çok tanımı bulunan bir kavramdır. Alan yazında refah devleti ve sosyal devletin genellikle birbirini yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak bazı araştırmacılar için her refah devleti bir sosyal devletken yani refah devleti tanımı sosyal devleti kapsarken, her sosyal devletin refah devleti olmadığı düşünülmektedir (Karagöz, 2020: 147). Buna ek olarak yerli yazında daha çok sosyal devlet kullanılırken, yabancı yazında refah devleti kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımdan hareketle çalışmada sosyal devlet ve refah devleti aynı anlamlarla kullanılmaktadır.

18. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren hız kazanan kapitalist sanayileşme, kadın ve çocuklar başta olmak üzere işçileri ağır koşullarda çalışmaya mecbur bırakmış ve geçim sıkıntısına mahkûm etmiştir. Özellikle kadın ve çocuk emek sömürsü toplumda huzursuzluğa neden olurken olumsuz çalışma koşulları ve ücret azlığı ise yoksulluğu beraberinde getirmiştir. Sayıları gittikçe artan işçi sınıfı, huzursuzluğunu ve sefaletini ayaklanmalarla belli ederek devletleri müdahaleye mecbur bırakmıştır (Serter, 1994: 14). Devlet müdahaleciliği temelinden doğan sosyal devlet, piyasa ekonomisinin meydana getirdiği gelir dağılımındaki adaletsizliği çözerek toplumda meydana gelen ve ekonomik sürdürülebilirliği etkileyen eşitsizlikleri kaldırmayı amaçlamıştır (Aydın ve Çakmak, 2017: 4).

Sosyal devlet sosyalist devlet anlamına gelmemektedir. Nitekim sosyal devlet, üretim aletleri üzerindeki özel mülkiyeti tamamen veya kısmen ortadan kaldıran ve iktisadi hayatı bütünüyle merkezden yönetilen bir planlamaya dayandıran “sosyalist devletin” aksine özel mülkiyet ve özel teşebbüsleri tanıyan ekonomide serbestliğin önünü açan bir tavır sergiler (Özbudun, 2011: 135). Sosyal devlet, liberal devletin ekonomik yapısına dokunmamış yalnızca insanı ön plana koyan ve devletin müdahalesini esas alan bir yapı sergilemiştir. Şöyle ki liberal devletin ve anlayışın temel taşları olan ekonomik özgürlük, özel mülkiyet ve girişim özgürlüğü korunmuş buna ek olarak devletin ekonomiye müdahalesini ve kısıtlamalarını dâhil etmiştir (Göze, 2005: 143).

Sosyal devlet, toplumsal sorumluluk ve görevler üstlenmiş, halkına insan haysiyet ve şerefine yaraşır bir yaşam sürmesinin asgari şartlarını sağlamış, sosyal kurumlarıyla hizmet veren çağdaş bir devlet anlayışı olarak tanımlanabilir (Serter, 1994: 32-33). Sosyal devlet, vatandaşların sosyal ve ekonomik refahını korumayı amaçlayan koruyucu bir sosyoekonomik politika ile büyüme ve kalkınmayı teşvik eden kamu/özel iş birliğini içine alan geniş kapsamlı bir tanımdır (Kessler Harris ve Vaudagna, 2017: 27-28).

Sosyal devlet, milli gelirin ve yaşam seviyesinin yükseltilmesi için gerekli tedbirleri olarak sosyal refahın artırılması ve devamının sağlanmasını, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak milli gelirden adil pay alınması için gerekli tedbirleri olarak sosyal adaletin inşa

edilmesini, bireylerin insan onuruna yaraşır şekilde yaşamını sürdürmesi için sosyal güvenliği gerçekleştirmesini ve insan hak ve hürriyetlerine saygı göstererek ‘sosyal vatandaşlığın’ ön plana çıkmasına zemin hazırlamasını görev edinen devlettir (Derdiman, 2010: 356-358).

Sosyal devlet, piyasa mekanizmasının kapitalist toplumda tek başına bireysel ve toplumsal refahın sağlanmasında yetersiz olduğu iddiasına dayanarak ortaya çıkmıştır. Bu iddiadan hareketle sosyal devlet, demokratik toplumlarda sosyal güvenliğin adil bir şekilde dağıtılması ve vatandaşlara iyi bir yaşam sunulması amacını taşımaktadır (Éhn ve Horváthová, 2020: 19) Sosyal devlet, toplumdaki vatandaşların bugün ve yarınına dair kaygılarını araçlarını geliştirerek ve kullanarak gidermeyi amaçlayan devlettir (Güçlü, 2007: 82).

Hükümetler, sosyal yardım ve korumayı sağlamak amacıyla genellikle üç enstrümandan faydalanmışlardır. Bunlar: vergi sistemi, kamu harcamaları ve regülasyonlardır. Her ülke belirli zamanlarda bu araçlardan birini veya üçünü kullanarak belirli gruplara yardım etmeyi amaçlamışlardır (Tanzi, 2002: 6). Devletlerin belirli bir gruba yardım etmek ve korumak amacıyla kullandığı enstrüman ise genellikle sosyal harcamalar olmuştur. Sosyal harcamalar, sosyal devletin olmazsa olmaz üç enstrümanından biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Sosyal devlet, halkını piyasanın olumsuz yönlerinden korumak için sosyal koruma ve yeniden dağıtım mekanizmalarını etkin kullanan sağduyulu devlet olarak tanımlanabilir. Bir devletin sosyal devlet olma kıstasında sosyal harcama ve yardımların bütçe içerisindeki payı esas alınmaktadır. Bu nedenle kamunun refahı genellikle sosyal devletin cömertliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Otto, 2018: 852-853). Bir başka deyişle bir devletin sosyal refah yönüne ne kadar önem verdiği sosyal harcamalara ayrılan payın büyüklüğü ile ölçülmektedir (Özdemir, 2005: 164).

Sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamaları sosyal devletin vazgeçilmez araçları olarak sayılabilir. Bu harcamalar sağladıkları dış fayda nedeniyle devlet müdahalesini

gerekli kılmaktadır. Eğitimli ve sağlıklı bireyler toplumda beşerî sermaye stoku olarak kabul edilir ve topluma sosyal ve ekonomik olarak fayda sağırlar. Toplumdaki yüksek eğitim başarısı, hem bireysel geliri artırarak bireylerin refahını olumlu etkileyecek hem de toplumdaki eğitim seviyesinin yüksekliği ekonomik kalkınma ve büyümenin önünü açacaktır (Murat ve İnam, 2020: 116-117).

Bir devletin sosyal devlet olarak nitelendirilmesindeki en temel kıstaslardan birinin toplum refahını artırmak için etkin olarak kullandığı sosyal harcamalar olduğu söylenebilir. Sosyal harcamalar ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte genellikle toplumun dezavantajlı kesimi olarak görülen hasta, yaşlı, engelli, çocuk ve işçi kesimine yönelik yapılan harcamalardır. Bu harcamalara ek olarak sağlık ve eğitim harcamalarının da sosyal harcamalar arasında yer aldığı görülmektedir. Bu harcamalardaki artışlar toplumun refahını artırırken aynı zamanda sosyoekonomik gelişmeye de katkı sağlayarak ekonomik kalkınmanın temelini oluşturabilmektedir. Bu nedenle ekonomik ve sosyal gelişmişliğin, sosyal devletin gerekliliği olan sosyal harcamaların bütçe içindeki payının etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

2.2.4. Sosyal Harcamaların Önemi ve Kapsamı

Sosyal devlet anlayışının ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte sosyal harcamalara verilen önem de artmaya başlamıştır. Özellikle 1929 Buhranında devletlerin krizden çıkma ve ekonomiyi istikrara kavuşturma çabaları sosyal harcamaların önemini bir hayli artırmıştır. 1929 Buhranından sonra gelişen müdahaleci devlet anlayışıyla birlikte 1945-1975 dönemi sosyal harcamaların “altın çağı” olarak kayda geçmiştir (Polat, 2020: 269).

Dünya’da sosyal harcamaların gelişimi ve önemi 1929 Buhranına dayanırken Türkiye’de ise Osmanlı devletine kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde Sosyal harcamaların bir kısmının kaynağını zekât gelirleri oluşturmaktadır. Zekât, müslümanlardan alınarak fakirlere, hiçbir mala sahip olmayan miskinlere, zekâtın toplanmasında ve dağıtılmasında görevli zekât âmillerine, kölelere, borçlulara, savunma ve hayır işlerine

yönelenlere harcanmaktadır. Zekât dışındaki gelirler ise elde edildikleri yere gereksinimlere uygun bir şekilde harcanmaktadır (Falay, 2000: 32-36).

Cumhuriyet döneminde doğrudan sosyal harcamalardan bahsetmek mümkün değildir. Ancak 1923-1929 tarihleri arasında uygulanan liberal politikalarındaki başarısızlıklar ve 1929 Buhranının yarattığı olumsuz etkiler (Türk lirasında görülen değer kaybı) devletçilik politikasının benimsenmesine neden olmuştur. Ancak devletçilik sosyal bir anlayıştan ziyade ekonominin kalkınmasını ve toplumsal refahın artırılmasını hedefleyen bir politika olarak tanımlanmıştır (Giray, 2001: 205-206).

Cumhuriyet döneminde sosyal harcamaların yasal bir kimlik kazanması 09.07.1961 tarihli Anayasa ile olmuştur. 1961 Anayasası'nın Genel Esaslar kısmının 2. maddesi Cumhuriyetin nitelikleri başlığı altında "*Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir*" denmiştir. 1961 Anayasası'nda sosyal devletin görevleri belirtilerek sağlık, eğitim ve konut gibi alanlarda sosyal politikalar belirlemesi ve harcamalar yapılmasının gerekliliği ifade edilmiştir (Serter, 1994: 131).

1982 Anayasası 2. maddede yer alan "*Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir*" ifadesi ile sosyal devlet anlayışı bir kez daha vurgulanmıştır. 1982 Anayasası üçüncü bölümünde sosyal ve ekonomik hak ve ödevlere yer verilmiştir. Bu bölümün alt maddeleri (41-65 md) ailenin korunması ve çocuk hakları ve eğitim ve öğrenim hakkına kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Bunlara ek olarak sağlık, çevre ve konut hakkına ve sosyal güvenlik hakkına da yer verilerek sosyal devlet anlayışı daha da derinleştirilmiştir. Üçüncü bölümünde bulunan ekonomik ve sosyal haklar pozitif statü haklarıdır. Pozitif statü hakları bireylerin devletten pozitif bir davranış beklemesini veya bir yardım, bir hizmet istemesinin önünü açan haklardır. Bu nedenle bu haklara 'isteme hakları' da denilmektedir (Gözler, 2000: 211).

Anayasa’da bulunan sosyal ve ekonomik haklar devletin bireylere sağlayacağı yaşam standartlarının en alt sınırını oluşturmaktadır. Devlet, bireylere insan şerefine yakışır şekilde asgari bir hayat standardı sağlamak için ekonomik ve sosyal alanlardaki görevlerini ifa etmelidir (Atar, 2005: 99). İnsan haysiyetine yakışır asgari bir yaşam düzeyinin sağlanmasında sadece sosyal güvenliğin sağlanması elbet ki yeterli değildir. Herkesin, bir konut içinde düzenli ve sağlıklı bir çevrede belli bir kültürel seviyede yaşamaya hakkı vardır (Özbudun, 2011: 143). Konut hakkı madde 57’de, sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması 56’ncı maddede, eğitim ve öğrenim hakkı ise madde 42’de düzenlenmiştir. Devlet vatandaşlarına bu hizmetleri sağlamak amacıyla Anayasadan doğan görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür.

Sosyal ve ekonomik haklar bölümünün son maddesi olan 65. maddede ‘devletin ekonomik ve sosyal ödevlerinin sınırlarından’ bahsedilmiştir. Bu maddeye göre devletin ekonomik ve mali sınırları iki temel kıstasa bağlanmıştır. Bunların ilki ‘amaçlarına uygun önceliklerin gözetilmesi’ ikincisi ise ‘mali kaynakların yeterliliği’dir. 2001 yılında yapılan değişiklikten önce ise devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki görevleri “ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde” yerine getireceği hükmedilmişti. Burada ekonomik istikrarın gözetilmesi gibi belirsiz bir kriter yerine “amaçlarına uygun önceliklerin” gözetilerek bu görevlerin yerine getirilmesi temel nitelikteki ihtiyaçların giderilmesi ve toplumun dezavantajlı kesimine yönelik harcamaların yapılmasının önünü açması açısından kayda değer bir düzenlemedir. Öte yandan 1991 yılında Anayasa Mahkemesi’nin vermiş olduğu karara göre sosyal güvenlik hakkına istinaden yapılacak sağlık yardımlarının Anayasa’nın “yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma” hakkını düzenleyen 17. maddesi ile sıkı bir irtibat içinde görerek bu yardımların 65. maddedeki “mali kaynakların yeterliliği” sınırına tabi tutmamıştır (Atar, 2005: 101-102). Devletin sosyal ekonomik alanlardaki ödevlerini yerine getirmesinin mali kaynakların yeterliliği unsuruna bağlanması gerekli bir düzenlemedir. Aksi takdirde devletin yerine getirmediği sosyal ve ekonomik ödevlerin varlığı halinde Anayasa ihlali iddialarıyla karşılaşması söz konusudur. Öte yandan sosyal görevlerini zamanında yerine getirmeyen veya ihmal eden devlet kurumlarınca da bu unsur bir mazeret olarak kullanılabilir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2009: 175-176). Devlet sınırlı kaynaklarla görevlerini yerine getirdiği için kendine yüklenen sosyal ve ekonomik görevleri ancak mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde

ifa edebilecektir. Devletin mali kaynaklarının üzerinde harcamalar yaparak söz konusu ödevleri yerine getirmesi ekonomik yapıda bozulmalar meydana getirerek bu ödev ve sorumluluklarının tamamen aksamasına neden olabilir (İzgi ve Gören, 2002: 647-648). Diğer bir bakış açısıyla “mali kaynakların yeterliliği” ölçüsü devletin sosyal ödevlerini yerine getirme konusunda bir “gayret gösterme” olarak iyi niyetli de algılanabilir (Derdiman, 2010: 361). Nihayetinde bu madde devletin sorumluluktan kaçmasına zemin hazırlamamakta yalnızca ödev ve sorumluluklarını yerine getirirken göz önünde bulundurması gereken kıstasları göstermektedir.

Sosyal harcamaların tarihi insanlık tarihi kadar eski olabilir. Çünkü insanlar uzun yıllardır topluluklar halinde yaşayan sosyal varlıklardır. Toplum olmanın getirdiği birliktelik ruhu ve yardımlaşma ihtiyaçları insanları farkında olmadan sosyal yardımlar yapmaya veya sosyal ihtiyaçları karşılamak adına bazı hizmetler yapmaya yöneltmiştir. Toplum olmanın getirdiği bazı sorunlar ve yol açtığı ihtiyaçlar ise sosyal harcamaların önemini daha da artırmaktadır.

Sosyal harcamaların iki temel işlevi olduğu söylenebilir. İlki sosyal ihtiyaçları karşılamak diğeri ise sosyal sorunlara çözüm sunmaktır. Sosyal sorunların çözme işlevinin kapsamında ise işsizlik ve yoksulluğu azaltma, sosyal dışlanma, ayrımcılıkları ortadan kaldırma ve dezavantajlı kesimleri koruma, gelir dağılımını iyileştirme, sosyal içerme ve toplumsal barışı sağlama konuları bulunmaktadır (Toprak ve Şataf, 2017: 72-73).

Sosyal harcamalar toplumsal yani topluma yönelik harcamalardır. Özünde topluma yani insana dokunan tüm harcamalar sosyal harcamalar olarak değerlendirilebilir. Toplumun bir kısmını veya tamamını etkilemesi ise harcamaların sosyal yönünü değiştirmeyecektir. Örneğin yetimler, gaziler, çalışamayacak durumda olanlar ve yoksullara yönelik harcamalar da toplumda az bir kesime yönelik olmasına rağmen sosyal harcamalar sınıfındadır (Erdoğdu, 2008: 11).

Harcamaların sosyal niteliğini belirlemede kullanılan bir diğer ölçüt ise dışsallıktır. Dışsallık, bir bireyin tüketim veya davranışının veya bir firmanın üretiminin diğer bireyleri

veya çevreyi olumlu veya olumsuz etkilemesidir (Durmuş, 2008: 195). Bir başka tanıma göre dışsallık, bir iktisadi birimin faaliyeti sonucunda diğer iktisadi birimlerinde dolaylı olarak meydana gelen olumlu veya olumsuz etki olarak ifade edilmektedir (Akdoğan, 2009: 54). Dışsallıklar kamu harcamalarının sosyal niteliğinin ne denli ağır bastığını ölçmede kullanılabilir en önemli ölçüttür. Yapılan bir harcamanın toplumda oluşturduğu etki olumluysa ve toplumun birçok kesimini etkiliyorsa bu harcamalar sosyal harcamalar olarak değerlendirilmektedir. Örneğin salgın bir hastalıktan korunmak için bir bireyin aşı olması veya hastalandığında sağlık hizmeti alarak iyileşmesi dolaylı yoldan tüm toplumun sağlığını olumlu etkilediği için pozitif dışsal fayda sağlayacaktır (Erdoğan, 2008: 11). Eğitimli bir bireyin elde ettiği sosyal statü ve gelir düzeyi nedeniyle hırsızlık, dolandırıcılık vb. suçlara daha az meyilli olacağı için yine dolaylı yoldan olumlu dışsallık yayacaktır.

Sosyal harcamaların kapsamı uluslararası kuruluşlarda, ülkelerde ve bilimsel çalışmalarda farklılık göstermektedir. Sosyal harcamaların kapsamını belirlemek için öncelikle uluslararası kuruluşlarda hangi harcamaların sosyal harcama olarak indekslere dâhil edildiğine değinilecek daha sonrasında yerli alan yazında sosyal harcamaların hangi bileşenlerden oluştuğu incelenecektir.

Uluslararası kuruluşlardan Avrupa Birliği sosyal harcamaların kapsamını şu şekilde belirlemiştir (Eurostat, 2021): sosyal dışlanma, engellilik, konut, yaşlılık, malullük, sağlık, aile/çocuk, işsizlik, net sosyal yardımlar. OECD ise engellilik, konut, sağlık, aktif işgücü piyasası, yaşlılık, işsizlik, aile/çocuk ve diğer sosyal politika alanları olarak sosyal harcamaların kapsamını belirlemiştir (OECD, 2019: 9). Sosyal harcamaların kapsamını bir başka uluslararası kuruluş olan ILO ise şu şekilde belirlemiştir (ILO, 2021a, 7-8): engellilik/malullük, sağlık/hastalık, yaşlılık, iş kazası, çocuk ve aile, konut, işsizlik /işgücü piyasası, sosyal yardım ve diğerleri, temel eğitim, gıda ve beslenme.

Sosyal harcamaların kapsamı uluslararası düzeyde olduğu gibi yerel düzeyde de farklılıklar göstermektedir. Sosyal harcamalarla ilgili yerel yazın incelendiğinde son yıllarda yapılan çalışmalarda sosyal harcamaların kapsamı ile ilgili farklı görüşler sunulmaktadır. Buğra ve Adar (2007) çalışmasında Türkiye'deki sosyal koruma harcamalarının kapsamını

uluslararası kuruluşların sosyal harcama bileşenleri ile karşılaştırmalı olarak ortaya koymuştur. Bunlar; Sosyal Sigorta Kurumu harcamaları, Bağ-Kur harcamaları, Emekli Sandığı harcamaları, engellilik, Türkiye İş Kurumu (işsizlik sigortası), yaşlılık, malullük, merkezi bütçe sağlık harcamaları, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu harcamaları, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü harcamaları, Vakıflar Genel Müdürlüğü harcamalarıdır. Yentürk (2009) ise çalışmasında, merkezi yönetim sağlık harcaması, Sosyal Güvenlik Kurumu giderleri, İşsizlik Sigortası Fonu giderleri, Sosyal Yardım ve Dayanışmayı Teşvik Fonunun harcamaları, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Özürlü (Engelli) Bakım Hizmetleri ödeneği sosyal koruma harcamaları kapsamında ele alınmıştır. Erdoğan (2008) çalışmasında ise sosyal harcamaları belirlerken bütçenin fonksiyonel sınıflandırmasında yer alan kalemlerden yola çıkmıştır. Ona göre sosyal harcamalar sağlık hizmetleri harcamaları, eğitim hizmeti harcamaları, çevre koruma hizmeti harcamaları, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmeti (hastalık ve malullük yardım hizmetleri, yaşlılık yardımı hizmetleri, dul ve yetim aylığı hizmetleri, aile ve çocuk yardımı hizmetleri, işsizlik yardımı hizmetleri, iskan yardımı hizmetleri, sosyal güvenliği bulunmayanlara sağlanan hizmetler) harcamaları, iskân ve toplum refahı hizmeti harcamaları, diğer sosyal hizmeti harcamalarından meydana gelmektedir. Özdemir (2005) çalışmasında ise sosyal harcamaları sosyal güvenlik hizmetlerine (işsizlik sigortası ve sağlık sigortası, yaşlılık sigortası gibi sosyal güvenlik kurumları tarafından faydalandırılan hizmetler) ve sosyal hizmetlere (sağlık, eğitim, edindirme hizmetleri, sosyal yardımlar, konut vs.) ayrılan payların toplamı olarak ele almıştır. Şeker (2011) çalışmasında ise eğitim hizmetleri harcamaları, sağlık hizmetleri harcamaları, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri harcamalarını sosyal harcamalar kapsamında değerlendirmiştir.

2.2.5. Sosyal Harcamaların Ekonomiye Etkisi

Sosyal harcamaların ekonomi üzerine olumlu veya olumsuz etkileri bulunmaktadır. Sosyal harcamaların ekonomi üzerindeki etkileri doğrudan veya dolaylı yollardan olabilmektedir. Alan yazınında yer alan çalışmalarda sosyal harcamaların makroekonomik göstergeleri doğrudan etkilemesinden ziyade dolaylı yoldan etkilemesi ele alınmaktadır. Buna göre sosyal harcamalar ekonomik büyümeyi eğitim ve sağlık harcamaları yoluyla dolaylı olarak etkilemektedir. Yani sosyal harcamaların alt bileşenlerinde yer alan eğitim ve

sağlık harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki olumlu etkilerinin bir yansıması olarak ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği söylenebilmektedir. Bireylerin işgücüne katılımı için önemli bir koşul sağlıklı olmalarıdır. Bu nedenle hangi ekonomik faaliyette olursa olsun bireylerin sağlıklı olması ekonomiyi ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Bu durumda sağlık harcamalarının ekonomi açısından önemini göz önüne sermektedir. Diğer yandan özellikle üretimde teknolojik gelişmeyi yakalamak adına iyi eğitilmiş bireylerin bu alanlarda istihdam edilmesinin de ekonomi açısından olumlu sonuçları olabilecektir. Buna karşın sosyal koruma harcamaları ise bireyleri çalışmaktan ziyade boş zamana yönlettiği için ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Sağlık, eğitim harcamalarının artırılması işgücünün verimliliğini artıracaktır. Sosyal koruma harcamaları ise istihdamı azaltıcı etki yapacaktır. Öte yandan enflasyonist dönemlerde sosyal harcamaların kısılması enflasyonu azaltıcı etki yapabilecektir.

Büyümeye Etkisi

Sosyal harcamaların ekonomik büyüme ile ilişkisini incelemek için öncelikle neoklasik büyüme teorisi ve içsel büyüme teorisinin açıklanması gerekmektedir. Neoklasik büyüme teorisi diğer adıyla dışsal büyüme teorisi hükümet harcamalarının büyümeye etkisini dışlayarak veya etkisini azaltarak teknolojik büyüme ve nüfus artışının ekonomik büyüme ile ilişkisi üzerinde durmuştur. Solow-Swan öncülüğündeki dışsal büyüme teorisinin yanlışlığından ziyade eksikliklerine dikkat çekmek için Arrow, Romer ve Lucas öncülüğünde geliştirilen içsel büyüme teorisinde hükümet politika ve harcamalarının ve beşerî sermayenin de ekonomik büyüme üzerinde etkisi olabileceği vurgulanmıştır (Rangongo ve Ngwakwe, 2019: 94-95). Lucas (1988) ekonomik büyümenin itici gücü olarak beşerî sermayenin öneminden bahsetmiştir. Beşerî sermaye işbaşı ve örgün eğitimle elde edilen bilgiler ve becerilerdir. Beşerî sermaye yaratmak ekonomik büyümenin olmazsa olmazı olan bilgi ve inovasyonun elde edilmesinde temel teşkil eder. Böylece beşerî sermayedeki artış ekonomik büyümeyi de olumlu etkiler (Ghosh ve Parab, 2021: 184). Ekonomik büyüme ve toplumsal refahın artırılmasında önem arz eden beşerî sermayenin oluşumunda eğitim kadar sağlık da önemli bir rol oynamaktadır. Sağlıklı bireylerden oluşan bir toplumun eğitilmesi ve işgücü verimliliğinin artırılması daha kolay olacaktır (Eggo vd., 2015: 94-95).

İçsel büyüme teorisinin ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasında kurduğu ilişki temelinde hükûmetin yapmış olduğu beşerî sermayeyi artırıcı harcamaların yattığı söylenebilir. Bu bağlamda sosyal harcamalar, beşerî ve sosyal sermayenin artırılmasına hizmet etmektedir. Beşerî ve sosyal sermayedeki artışların ekonomik kalkınma ve büyüme üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma ise sosyal harcamaların amaçlarından olan sosyal refahın artırılmasına katkı sağlamaktadır (Erdoğan, 2008: 10).

Eğitim harcamaları ile ekonomik büyümeyi konu alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Fischer (1997), ekonomik büyüme ve eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen 19 çalışmayı ele almıştır. Bu çalışmalardan 12'sinde pozitif ilişki bulunurken yalnızca 6'sında anlamlı pozitif ilişki bulunduğu sonucuna varmıştır. Evans ve Karras (1994) çalışmasında 48 ABD eyaletinin 1970-1986 yılları arasında kamu hizmetlerinin üretime ne ölçüde katkı sağladığını araştırmış ve sonuç olarak eğitim harcamaları ile üretim arasında güçlü bir ilişki bulmuştur. Hungerford ve Wassmer (2004) eğitim harcamaları ve eğitimin kalitesinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Buna ek olarak Clarke vd. (2015), eğitim ile ekonomik büyümenin ilişkisini işgücünün eğitimden aldığı kazanımlar sayesinde olabileceğini ortaya koymuştur.

Eğitimin teknolojik gelişimin lokomotif konumunda olması, işbaşı eğitimle işçi verimliliğinin artmasına bağlı olarak çıktı düzeyinin artması ve eğitim kademesinin artmasıyla birlikte kişi başına düşen gelirin artması gibi faktörler ekonomik büyümeye yol açmaktadır (Al-Yousif, 2008: 70-71).

Beşerî sermayenin oluşumunun bir diğer ayağı olan sağlık ise Schultz (1961), Mushkin (1962), Arrow (1962) ve Romer (1986) tarafından ele alınmıştır. Van Zon ve Muysken (2003) ise sağlığın ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olduğunu savunmuştur (Li ve Huang, 2009: 375). Sağlık harcamaları işgücü kayıplarının önüne geçerek işgücü verimliliğini artıracaktır. Artan emek verimliliği ise büyümeyi olumlu etkileyecektir (Kar ve Taban, 2003: 154). Öte yandan eğitilmiş işgücünün ekonomiye uzun süre katkı sağlaması sağlık harcamalarından geçmektedir. Yaşam süresinin uzun olmasının kıstası sağlıklı bireyler ve sağlıklı toplumdur. Bu nedenle eğitilmiş ve vasıflı bireylerin ekonomik büyümeye olumlu etkilerinin sürmesi için sağlık harcamalarının önemli bir rolü

bulunmaktadır (Bharvaga vd., 2001: 426). Sağlık beşerî sermayenin temelini oluşturmaktadır. Sağlıklı bireylerin entelektüel ve zihinsel yeteneklerini geliştirmeye daha meyilli olduğu ve eğitimin bu bireylerde daha iyi sonuçlar verdiği Hanushek ve Dongwook (1995) ve Schultz (1999) yaptığı çalışmalarla ortaya koyulmuştur. Sağlık eğitimin temelini oluşturmaktadır. Sağlıklı toplumda eğitim harcamaları daha iyi sonuçlar vererek beşerî sermayenin artmasını sağlamakta böylece ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Gyimah Brempong ve Wilson, 2004: 298).

Sosyal harcamaların beşerî sermaye ve ekonomi büyüme üzerine yaptığı olumlu etkilerin yanı sıra sosyal koruma harcamaları çalışmanın yerine boş zamanın tercih edilmesine neden olarak işsizliği artırmakta bu durum da ekonomik büyümeyi olumsuz da etkileyebilmektedir. İstihdama etkisi olmayan ve gelir transferi ve yardımlar şeklinde yapılan sosyal koruma harcamaları ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, istihdamı teşvik eden sosyal koruma harcamalarının ise ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu ortaya koyulmuştur (Arjona vd., 2003: 130-132).

Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre sosyal harcamaların ülke ekonomisi üzerindeki etkileri değişebilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde yapılan sosyal harcamaların ekonomik büyüme üzerine etkileri olumlu olurken, gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeyi negatif etkileyebilmektedir (Öztürk, 2020: 110).

Enflasyona Etkisi

Sosyal harcamaların enflasyona etkisi ile ilgili yazına pek rastlanmamasına karşın kamu harcamalarının enflasyona olan etkisi üzerine birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Genel kanı kamu harcamalarındaki artışın enflasyonu artıracığı yönündedir.

Kamu harcamalarının artırılması ekonomideki toplam talebi artıracaktır. Ancak bu talebi karşılayacak arz bulunmayacağı için bu durum fiyatlar genel seviyesinin artmasına neden olacaktır (Aydın ve Çaşkurlu, 2013: 192). Arz edilen mal ve hizmetleri aşan bir talep

varlığında ortaya çıkan enflasyona ise ‘talep enflasyonu’ adı verilmektedir (Altay, 2017: 122). Kısa dönemde bu enflasyona neden olan harcamalar ise reel harcamalardır. Ekonomide reel harcamalardaki artışlar kısa dönemde talebin artmasına neden olarak enflasyonist etki yaratmaktadır. Uzun dönemdeki etkileri ise harcama bileşimlerine göre değişiklik göstermektedir (Uluatam, 2014: 255-256).

Kamu harcamalarının finansmanı için özel kesimden kamu kesimine vergi, resim, harç, vb. fonlar aktarılmaktadır. Özel kesimden aktarılan bu fonlar özel kesimin satın alma gücünde azalmalara neden olarak toplam talepte düşümlere neden olmaktadır. Bu durum ise fiyatlar genel seviyesinde azalmalar meydana getirmektedir (Ay, 2014: 136). Artan kamu harcamalarının finansmanını sağlamanın bir diğer yolu ise para yaratmaktır. Merkez bankası parasal tabanının genişlemesi, kredi arzının artmasına bu durumda yüksek enflasyona yol açmaktadır (Nguyen, 2019: 1175).

Enflasyonist dönemlerde enflasyonla mücadelede kısa dönemde sonuçlar almak için ilk kısıntı yapılabilecek harcama türleri reel harcamalardır. Ancak reel harcamalardan olan ve beşerî sermayeyi oluşturan eğitim ve sağlık harcamalarından kısıntı yapmak kısa dönemde toplam talebin düşmesine neden olsa da uzun dönemde ülke kalkınması açısından önemli dezavantajlar oluşturabilmektedir. Öte yandan kişilere yönelik transfer harcamaları genellikle düşük gelirli ve dezavantajlı bireylere yapılan harcamalar olduğu için toplam talep üzerinde önemli roller oynamaktadır. Enflasyonist dönemlerde bu harcamaların azaltılması toplam talebi azaltacaktır. Deflasyonist dönemlerde ise bu kesime yapılan transfer harcamaları ekonominin canlanmasına ve talebin artmasına neden olacaktır (Mutluer vd., 2010: 128-130).

Enflasyonist bir ekonomide izlenen ilk politikalardan biri kuşkusuz kamu harcamalarının kısılması ve talebin daraltılmasıdır. Bu durum enflasyon ile kamu harcamaları arasındaki güçlü ilişkinin bir göstergesidir. Öte yandan sosyal amaçlı yapılan harcamalar toplam talebi etkileyerek enflasyonu artırabilmektedir. Özellikle karşılıksız olarak yapılan sosyal yardımlar enflasyon üzerinde artırıcı etki yarattığı söylenebilir (Bedir, 2001: 26-27).

Refah dönemlerinde sosyal yardım harcamalarının kısılması talep üzerinde baskılayıcı bir etkiye neden olarak enflasyonun azalmasına neden olabilir. Öte yandan ekonomik daralma dönemlerinde işsizliğin artmasıyla birlikte düşen hane halkı gelirin destek sağlayan sosyal yardım harcamalarının artırılması talebi artırarak ekonomi üzerinde olumlu bir etki yaratabilir (Tüğen ve Eroğlu, 2017: 36). Özetle sosyal harcamaların ekonomik konjoktüre uygun olarak devreye sokulması bu harcamaların maliye politikası aracı olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Şeren ve Geyik, 2021: 2017).

İstihdama Etkisi

Ekonominin istikrara kavuşması için en önemli unsur tam istihdamın sağlanmasıdır. Üretimin yetersiz olduğu durumlarda yani tam istihdamın gerçekleştirilemediği durumlarda devlet doğrudan veya dolaylı yoldan ekonomiye müdahale ederek ekonomik dengeyi gerçekleştirmektedir. Örneğin; devlet, emek istihdamındaki aksaklıkların eğitim ve/veya sağlık hizmetlerinden yetersiz faydalanılmasından kaynaklandığı saptandığında bu hizmetlere yönelik harcamaları artırabilir. Böylece emek arzındaki eksiklikler giderilecek ve tam istihdam sağlanabilecektir (Altay, 2017: 123).

Kamu harcamalarının üretimi artırıcı etkisinin olduğu genel kabul gören bir kanıdır. Buna ek olarak üretimdeki artış istihdamda da artışa neden olacaktır. Kamu harcamalarının yapılacağı alanlar istihdam üzerinde daha belirleyici olabilmektedir. Eğitim ve sağlık alanlarına yapılan harcamalar yetişmiş emek gücü sayısını artırarak üretimin artmasına neden olarak istihdamı olumlu etkileyebilecektir (Mutluer vd., 127-128).

Devletin temel amaçlarından biri olan ekonomide tam istihdamı sağlama her kamu harcaması ile elde edilemez. İstihdamı artırmak üretimi artırmaktan geçmektedir. Üretim ise hükümetin yapacağı yatırım harcamaları ile artırılabilir. Emek yoğun teknolojinin kullanıldığı alanlara yapılan yatırım harcamaları ekonominin tam istihdama ulaşmasında önemli bir adım olabilir (Ay, 2014: 136). Devlet özel sektör yatırımlarını, iktisadi amaçlı transfer harcamalarını sübvansiyon şeklinde vererek teşvik edebilir. Böylece üretimi dolaylı olarak da istihdamı artırabilir (İpek, 2017: 102).

Devletin bireylere yardım amaçlı yaptığı transfer harcamaları bireylerin çalışma isteğini olumsuz etkileyebilir. Ancak hastalık, sakatlık gibi belli bir koşula bağlı olarak yapılan transferler olumsuzlukları gidererek bireylerin üretime katılmasını sağlayabilir. Eğitim, sağlık, barınma ve çevre gibi sosyal altyapıya yönelik yapılan harcamalar da bireylerin çalışma kabiliyeti ve isteğini olumlu etkileyerek ve üretimin artmasını sağlayarak istihdamı olumlu etkileyebilmektedir (Tuncer ve Yüksel, 2011: 259-260).

İstihdam sağlamak ve üretimi artırmak yerine işsizliğin olumsuz etkilerini bertaraf etmeye yönelik yürütülen politikalar pasif istihdam politikalarıdır. Bu politikalarda amaç işgücüne katılmayan veya katılamayanların satın alma gücünde iyileştirmeler yapmaktır. Türkiye’de bu tür politikalara örnek işsizlik sigortası ve işsizlik yardımlarıdır (Güney, 2009: 154-155). Aktif istihdam politikaları ise işsizliği önleme ve istihdam yaratmaya yöneliktir. Erken emeklilik, çalışma süresinin kısaltılması ve kısa süreli çalışma önleyici istihdam politikaları arasında yer alırken, iş kurmaya yönelik yardım programları, işbaşında eğitim programları ve eğitim sonrası iş programları istihdam yaratmaya yönelik politikalardır (Koray, 2012: 186-187).

2.3. Ekonomik Krizler ile Sosyal Harcamalar Arasındaki İlişki

Sosyal harcamaların artması ve azalmasında etkili olan yaşam süresi, nüfus, işgücü ve gelir gibi pek çok belirleyici bulunmaktadır. Ekonomik değişkenler de sosyal harcamaları etkileyen önemli belirleyiciler arasında yer almaktadır. Ekonomik kriz ve durgunluklar ekonomik göstergeleri etkileyerek sosyal harcamaların artmasına neden olmaktadır. Örneğin ekonomik kriz döneminde görülen işsizlik nedeniyle işsizlik ödemelerinin artması sosyal harcamaları da artırmaktadır (Kaymaz, 2018: 121-122). Ancak ekonomik krizler kısa vadede ekonomideki dengeleri bozduğu ve ticari faaliyetlerde aksamalara neden olduğu için sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamalarında kısıntılara sebep olabilmektedir. Bütçede meydana gelen bu kısıntılar ise yoksulluğa ve gelir dağılımında bozulmalara yol açmaktadır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 157).

Ekonomik kriz, durgunluk veya buhran dönemlerinde makro düzeyde devletler ve mikro düzeyde firmalar, oluşan güvensizlik ve panik havasından dolayı olumsuz etkilenmektedir (Altaşlı ve Işık, 2017: 573). Ekonomik kriz, birçok küçük ve orta ölçekli işletmenin iflasına ve büyük ölçekli işletmelerin küçülmeye gitmesine neden olmaktadır. Bu iflas ve küçülmenin ise topluma etkisi işsizliktir. İşsizliğin yanı sıra kriz dönemlerinde yaşanan diğer bir olumsuz durum ise işçi ücretlerinde düşüşlerdir. Bu düşüşler hane gelirini düşürerek gelir dağılımında adaletsizliği daha da artırmaktadır (Kwoon, 2001: 99-101). Ekonomik kriz dönemlerinde artan işsizlik ve buna bağlı ortaya çıkan yoksulluğun baskılanmasında sosyal devlet harcamaları etkilidir (Brady, 2006: 1345).

Kamu sosyal harcamaları, meydana gelen krizler nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde oldukça zarar görmüştür. Devletler kriz dönemlerinde azalan vergi gelirlerinin de etkisiyle bütçe açığının önüne geçmek için sosyal harcamalarda kısıntılara gitmiştir. Özellikle devletin eğitim ve sağlık alanlarındaki yatırım harcamalarını azaltması oldukça yaygın bir uygulamadır. Örneğin; 1987-1990 yıllarında Peru'da eğitim harcamalarının kamu yatırımlarındaki payı %50 oranında düşüş göstermiştir. Aynı şekilde sağlık harcamalarında da bir kesinti yaşanmıştır. Bir diğer örnek olan Tayland'da sağlığa yapılan kamu yatırımları 1995'ten 1999'a kadar %30 oranında bir düşüş göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerde kriz dönemlerinde sosyal yardımlar ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmektedir (Calvo, 2010: 15-18).

2008 krizi ve 1929 Büyük Buhranında görüldüğü gibi GSYH'deki birkaç puanlık düşüş bile özellikle düşük gelirli orantısız bir biçimde etkilemektedir. Düşük gelirli korunması için devletin, sağlık sistemi, emekli maaşları ve sosyal yardımları içine alan sosyal bir sistemi geliştirmesi gerekmektedir. Bu tip bir sosyal sistemin geliştirilmesi açlık ve yoksulluğun önlenmesi açısından önem arz etmektedir (Karl, 2009: 8) Öte yandan ekonomik kriz dönemlerinde, artan borçlanma ve bütçe açığı nedeniyle eğitim, sağlık gibi sosyal harcamaların kısılması sosyal sermayenin gelişimini olumsuz etkilemektedir (Hörish ve Obert, 2020: 1143). Sosyal harcamalar içinde yer alan sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle kriz veya resesyon dönemlerinde GSYH küçülmesine paralel olarak sağlık harcamalarında da bir azalma meydana gelmesi olası durumdur (Keegan vd., 2013: 148-150). Kriz dönemlerinin ilk

zamanlarında sağlık harcamaları direnç gösterse de kriz derinleştikçe diğer tüm harcamalardaki azalma gibi sağlık harcamalarında da azalma meydana geldiği görülmüştür (Thomas vd., 2013: 2).

Sosyal harcamalar ve kriz arasındaki ilişki iki farklı yönden ele alınabilir. Bunlardan ilki kriz dönemlerinde yaşanan işsizlik, yoksulluk, sağlık vb. sorunları ortadan kaldırmak için sosyal harcamalara başvurulması, ikincisi ise kriz dönemlerinde uygulanan mali politikaların sosyal harcamalarda değişikliğe neden olmasıdır (Akyol ve Ulutürk, 2016: 321). Ekonomik krizin bireylere yansımaları olan işsizlik ve yoksulluktan korunmak için hükümetler sosyal harcamalara ve istihdamı teşvik edici politikalara başvurarak yerelde ekonomik krizin olumsuz etkilerinden korunmaya çalışabilmektedir (Şentürk, 2011: 293). Diğer bir deyişle kriz veya resesyon dönemlerinde sosyal harcamalar artmaktadır. Ekonomiyi canlandırmak, işsizleri ve yoksulları korumak ancak sosyal koruma harcamaları ve eğitim, sağlık gibi beşerî sermayeyi artıran harcamaların devamlılığının sağlanmasıyla mümkündür (Prasad ve Gerecke, 2010: 18-20). Kriz dönemlerinde artan işsizlikle birlikte işsizlik ödenek ve yardımlarında artış olması buna ek olarak aile yardımlarının artması ve gelir kaybı yaşayan insanların artması sonucu yoksulluk yardımlarının çoğalması sosyal harcamaların artmasındaki temel sebepler arasındadır (OECD, 2012: 3).

Öte yandan ekonomik kriz ortamı oluşmasa bile ekonomik büyümedeki durgunluklar ve diğer olumsuzluklar hükümetleri bütçe açıkları gibi sorunlarla karşılaştırmak da bu durumda sosyal harcamalara yansımaktadır (Çelik, 2010: 309). Sosyal devletin bir gerekliliği olan sosyal harcamaları azaltmak veya tamamen durdurmak mümkün olmadığı için hükümetler genellikle sosyal harcamalarda mevcut durumunu korumaya çalışmaktadır.

Sosyal harcamalar ve ekonomik kriz arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle ekonomide durgunluk veya krizlerin yaşandığı dönemde mevcut talebi korumak, yoksulluğun artmasına engel olmak ve düşük-yüksek gelirli arasında bir uçurum oluşmasını engellemek için sosyal harcamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle kriz dönemlerinde bu harcamalarda artış beklentisi oluşmaktadır. Öte yandan kriz döneminde izlenen sıkı maliye politikasının kamu harcamalarının

kısılmasına sebep oluşturarak sosyal harcamaları da etkilemesi beklenir. Ancak sosyal devletin bir gerekliliği olan bu harcamaların azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması pek mümkün olmayacağı için genellikle bu dönemlerde aynı düzeyde tutulmaya çalışılır.

Tablo 3'te 1991-2015 yılları arasında kamu harcamaları, kamu sosyal harcamaları ve GSYH'nin reel artış hızları incelendiğinde üç sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki kriz dönemlerinde GSYH'deki düşüŖe paralel olarak sosyal harcamalar ve kamu harcamaları da düşmektedir. İkinci sonuç GSYH'deki değişimlere kamu harcamaları daha hızlı uyum sağlarken kamu sosyal harcamalarının daha geç uyum sağladığıdır. GSYH'deki değişimlere sosyal harcamalar daha denk veya daha yüksek bir şekilde tepki vermektedir. Bu durum da sosyal harcamaların GSYH'deki değişimlere daha duyarlı olduğunun bir göstergesidir (Güler, 2018: 236-237).

Tablo 3

Kamu sosyal harcamaları, kamu harcamaları ve GSYH'nin reel artış hızları, 1991-2015 (1990=100, %)

Yıllar / Sosyal Harcamalar	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eğitim Harcamaları	9,9	-24,3	-15,7	9,5	-8,3	2,7	4,5	2,4	15,7	8,6	5,8	7,7	-6,2	24,3	5,5	6,1	8,0	7,5
Sağlık Harcamaları	0,3	-21,2	-16,1	17,4	-3,6	-3,7	15,8	35,2	17,1	10,6	6,2	10,5	-5,2	10,2	-24,0	16,8	1,9	8,8
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları	-1,9	-24,0	-8,9	8,5	1,1	2254,8	141,5	12,2	-0,3	21,3	-0,4	35,9	-1,2	-3,3	13,5	4,8	-0,2	1,6
Çevre Koruma Harcamaları	8,3	-20,0	9,5	7,8	-14,7	5,7	-83,4	49,8	-20,6	258,1	-6,8	15,0	9,3	11,6	626,2	-6,7	5,5	2,5
İskân ve Toplum Refahı Harcamaları	16,3	-18,0	18,7	15,4	-20,5	-11,9	-91,2	13,9	302,1	11,2	-21,8	-6,8	16,6	162,5	13,8	7,4	-8,8	20,9
Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri Harcamaları	4,3	-24,5	-15,3	9,1	-6,5	-2,7	-2,8	14,3	23,2	6,4	8,9	8,2	9,0	15,3	60,8	10,5	4,6	5,9
Diğer Sosyal Harcamalar	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	-1,4	5,1	19,0	-12,6	2,3	-2,5	29,9	3,7	22,3
Toplam Kamu Sosyal Harcamaları	10,2	-22,1	-6,6	12,2	-11,7	20,6	10,9	11,1	15,4	14,3	1,7	18,9	-2,3	15,0	13,0	6,4	2,3	6,4
Kamu Harcamaları	19,6	-17,1	-1,5	26,9	-17,1	-3,9	-13,6	-5,1	13,0	4,2	2,8	7,9	1,4	1,9	4,0	5,1	2,0	5,2
GSYH	-1,0	-13,0	-5,7	5,8	-15,4	3,0	6,1	7,0	8,5	1,5	4,4	-8,3	7,3	14,6	1,8	7,4	4,8	6,6

Kaynak: Güler, 2018: 234.

2.4. Yazın Taraması

Sosyal harcamaları ve ekonomik göstergeleri ele alan pek çok akademik çalışma bulunmaktadır. Yabancı yazında genellikle sosyal harcamalar ve kamu harcamaları aynı anlamlarda kullanılabilir. Bu nedenle yabancı yazın taranırken bu durum göz önünde bulundurularak kamu harcamalarını da ele alan çalışmalar dâhil edilmiştir. Buna ek olarak temel eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları ile toplumun dezavantajlı kesimine yapılan harcamalar ayrı ele alındığından yazın taramasına onlarda dâhil edilmiştir. Burada öncelikle çeşitli ülkelerde sosyal harcamaların (eğitim, sağlık, sosyal koruma) çeşitli ekonomik göstergeler (istihdam, enflasyon, ekonomik büyüme) ile ilişkisini ortaya koyan çalışmalara değinilecektir. Daha sonra ise Türkiye’de sosyal harcamalar ve çeşitli ekonomik göstergelerin ilişkisini ele alan çalışmalar incelenecektir.

2.4.1. Çeşitli Ülkelerde Yapılan Ampirik Çalışmalar

Yabancı yazında devlet tarafından yapılan harcamaların hepsi veya birçoğu sosyal harcama olarak adlandırıldığı için kamu harcamalarını kapsayan akademik çalışmalara da yer verilmiştir. Buna ek olarak eğitim, sağlık ve sosyal ödeme ve yardımların ayrı ayrı ele alındığı çalışmalar da yazın taramasına dâhil edilmiştir.

Bir ülkenin zenginliği o ülkedeki toplumsal zenginlik ve refahın fazlalığıyla ölçülmektedir. Garfinkel vd. (2010: 20-21) çalışmasında bu yüzden zengin toplumların büyük refah devletlerine sahip olduğunu öne sürmektedirler. Kişi başına düşen gelir ile sosyal harcamaların GSYH içindeki payı esas alınarak ortaya koyulan sonuçlara göre kişi başı gelirin yüksek olduğu ülkelerde sosyal harcamalara ayrılan payların da yüksek olduğu ancak çalışmada fakir ülke olarak tanımlanan kişi başı gelirin düşük olduğu ülkelerde sosyal harcamalara ayrılan payın da düşük olduğu görülmüştür.

Haelg vd. (2020) yaptıkları çalışmada seçilmiş 31 OECD ülkesinde sosyal harcamaların belirleyicilerini ele almışlardır. 1980-2016 dönemi verileri kullanılarak

regresyon analizi uygulamışlardır. Yaptıkları analiz sonucunda ise işsizlik, yaşlılık ve fiili (ticari) küreselleşmenin sosyal harcamaların belirleyicisi olduğu buna ek olarak koalisyon hükûmetlerinin varlığının ve kamu borçlarının da sosyal harcamalarla arasında ilişki olduğu görülmüştür.

Alam vd. (2010) yaptıkları çalışmada gelişmekte olan Asya ülkelerinde sosyal harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, gelişmekte olan on Asya ülkesi için sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamalarının 1970-2005 dönemi yıllık verileri panel eşbütünleşme analizi kullanılarak test edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre sosyal harcamaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Khan ve Bashar (2015) yaptıkları çalışmada gelişmiş ülke olmayı hedefleyen Yeni Zelanda ve Avustralya'da sosyal harcamaların ekonomik büyüme üzerine etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 1980-2012 dönemi sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamaları yıllık verileri eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle analiz edilmiştir. Çalışma sosyal harcamaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Baldacci vd. (2008) yaptıkları çalışmada gelişmekte olan 118 ülkenin 1971-2000 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi yapmışlardır. Bu çalışmada sosyal harcamaların (eğitim ve sağlık harcamaları) beşerî sermaye ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, tüm sağlık ve eğitim harcamalarının sağlık ve eğitim sermayesi birikimi üzerinde doğrudan ve büyüme üzerinde dolaylı ve önemli bir etkisi bulunduğu sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak eğitim harcamalarında meydana gelen artışın sosyal göstergeler ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin gerçekleşmesi geç olmaktadır. Bu gecikme eğitim harcamalarının üçte ikisi için 5 yılken tam etkinin görülmesi 10-15 yılı bulmaktadır. Öte yandan sağlık harcamalarındaki artışın sosyal gösterge ve ekonomik büyümeye etkisi hemen yansımaktadır. Çalışmanın bir diğer sonucu ise düşük gelirli ülke gruplarına yapılan hem eğitim hem de sağlık harcamalarının etkisi daha fazladır. Ancak daha yüksek gelirli ülke gruplarında sosyal harcamaların marjinal getirileri daha düşük olduğu için etkileri de daha düşüktür.

Beraldo vd. (2009) yaptıkları çalışmada yine eğitim ve sağlık harcamalarının bireylerin sağlıkları, bilgileri ve becerileri üzerindeki etkileri yoluyla ekonomik büyüme üzerinde ne tür bir etki yarattığını ele almışlardır. Burada eğitim ve sağlık harcamaları özel ve kamu harcamaları şeklinde de bir ayrıma tabi tutularak analize dâhil edilmiştir. Çalışmada seçilmiş 18 OECD ülkesinin 1971-1988 yılları arasındaki verileri ile panel veri analizi yapılmıştır. Bu analizin sonucunda sağlık ve eğitim harcamaları ile GSYH büyümesi arasında güçlü bir pozitif korelasyon görülmektedir. Bu olumlu etki sağlıkta eğitime oranla daha fazladır. Diğer bir sonuç ise kamu harcamalarının büyümeyi özel harcamalardan daha fazla artırdığıdır.

Ding (2012) yaptığı çalışmada kamu sosyal harcamalarının ve dört ana bileşenin (gelir desteği, emeklilik yardımları, halk sağlığı ve diğer sosyal hizmetler) ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ekonometrik olarak analiz etmektedir. Çalışmada 34 OECD ülkesinin OECD sosyal harcama veri tabanından elde edilen veriler panel veri analizi yöntemi ile sınanmıştır. Çalışmanın önemli çıkarımlarından biri toplam sosyal harcamaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğidir. Çalışmadaki tahmin doğrultusunda sosyal harcamalar/GSYH (%) sindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH büyüme oranını %0,19 oranında azaltacaktır. Bu etkinin kaynağını ise sosyal harcamaların içinde yer alan emeklilik harcamaları oluşturmaktadır. Emeklilik harcama oranındaki artış ile GSYH büyüme oranı arasında negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Bu durum emeklilik harcamaları arttıkça üretkenlik ve yatırım oranlarında azalma olduğu için büyüme oranını da gerileterek zamanla sosyal harcamaları finanse edilemez bir hale getirecektir.

Furceri (2010) yaptığı çalışmada sosyal harcamaların GSYH üzerinde oluşan şokları yumuşatma ve gelir istikrarını sağlama kabiliyetini ölçmeyi amaçlamaktadır. OECD ülkelerinin 1980-2003 dönemindeki verileri ekonometrik analize dâhil edilerek tahmin sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre toplam sosyal harcamaların GSYH şoklarını yumuşatma oranı yaklaşık %16 olarak bulunmuştur. Alt kategorilerden yaşlılık ödemeleri ve işsizlik ödeme ve yardımlarına yapılan harcamalar gelir istikrarını sağlamada daha başarılıdır. GSYH şoklarını yumuşatma oranları da her biri için %5'tir. Diğer sonuç ise devlet harcamaları içinde sosyal harcamaların payı daha büyük olan ülkelerde sosyal harcamaların istikrar sağlayıcı etkileri de önemli ölçüde büyüktür.

Furceri ve Zdzienicka (2011) yapmış oldukları çalışmada sosyal harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki kısa vadeli etkilerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda OECD ülkelerinin 1980-2005 yılları arasındaki sosyal harcama ve GSYH verilerinden oluşturduğu bir paneli analiz etmişlerdir. Bu analiz sonucunda özellikle ekonomik darboğaz dönemlerinde sosyal harcamaların çıktı üzerinde önemli bir kısa vadeli etkiye sahip olduğu görülmüştür. Sosyal harcamalardaki %1'lik bir artışın, bir yıl sonra GSYH'yi yaklaşık %0,1 puanı artırdığı analiz sonucunda varılan sonuçlar arasındadır. Bu durumda sosyal harcamaların GSYH içindeki payı göz önüne alındığında, yaklaşık %0,6'lık bir çarpana tekabül etmektedir. Sosyal harcama alt kalemlerinden sağlık ve işsizlik harcamalarının en büyük etkiye sahip olduğu çalışmadan bulunan diğer bir sonuçtur.

Im vd. (2011) yaptıkları çalışmada gelişmişlik düzeyi farklı ülke gruplarında sosyal harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 1990-2007 dönemindeki sosyal harcama ve GSYH verileri ile 85 ülke için bir zaman serisi oluşturulmuştur. Çalışmadaki 85 ülke, Dünya Bankası gelir grubu tanım verilerine ve OECD verilerine dayanılarak gelişmiş ülkeler (N: 26), gelişmekte olan ülkeler (N: 29) ve yarı gelişmiş ülkeler (N: 30) olarak üç ayrı gruba ayrılmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmanın analiz sonuçlarına göre sosyal harcamaların gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ile arasında pozitif, gelişmiş ülkelerde ise ekonomik büyüme ile arasında negatif bir ilişki olduğuna ulaşılmıştır

Arjona vd. (2002) yaptıkları çalışmada 21 OECD ülkesinde 1970-1998 döneminde ekonomik büyüme ile sosyal harcamalar arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemi ile ortaya koymuşlardır. Bu çalışma ile farklı türdeki sosyal harcamaların ekonomik büyümeyi farklı etkilediği sonucuna varılmıştır. Aktif sosyal harcamaların (piyasadaki gelir dengesini değiştiren) ekonomik büyümeyi olumlu, pasif sosyal harcamaların (sosyal koruma nitelikli) ise olumsuz etkilediği test edilmiştir.

Hassan (2014) çalışmasında Sudan'da sosyal harcamaların ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Çalışmada Sudan'da 1970-2007 verileri vektör otoregresif model ile

analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre sosyal harcamalarda meydana gelen artış ekonomik büyümeyi artırmaktadır.

Alper ve Demiral (2016) yaptıkları çalışmada sosyal harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda seçilmiş 18 OECD ülkesinden 2002-2013 dönemi sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini panel veri analizi yöntemi ile test etmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre sosyal harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin önemli ölçüde olumlu olduğuna varılmıştır. Ekonomik büyümeye en fazla katkıyı eğitim harcamaları sağlarken onu sırasıyla sağlık ve sosyal koruma harcamaları izlemektedir.

Ayuba (2014) yaptığı çalışmada ekonomik büyüme ve sosyal harcama (sağlık ve eğitim) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma 1990-2009 dönemi için Nijerya'daki ekonomik büyüme ile sosyal harcamalar (eğitim ve sağlık) arasındaki ilişkiyi vektör hata düzeltme modeline dayalı eşbütünleşme testi uygulayarak analiz etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, ekonomik büyüme ile sosyal harcamalar arasında pozitif bir ilişki vardır. Sağlık ve eğitim harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Buna ek olarak ekonomik büyümedeki değişimler sağlık harcamalarını etkilerken sağlık harcamalarındaki değişimlerin ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Ersin ve Baş (2019) yaptıkları çalışmada Güney Avrupa refah modeli kapsamındaki ülkelerde (Türkiye, Yunanistan, Portekiz İspanya ve İtalya) sosyal harcamalar ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Güney Avrupa ülkelerinde 1980-2016 dönemi için kişi başı milli gelir oranı ile sosyal harcamaların GSYH içindeki payı verileri kullanılmıştır. Çalışmada analiz yönetimi olarak Pedroni panel eşbütünleşme ve Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testleri uygulanmıştır. Eşbütünleşme testi sonucuna göre uzun dönemde ekonomik büyüme ile sosyal harcamalar arasında bir etkileşim olduğu, nedensellik testi sonucuna göre ise ekonomik büyümenin sosyal harcamaları artırdığı ancak sosyal harcamaların ekonomik büyümeyi etkilemediği ortaya konulmuştur.

Kolçak ve Kalabak (2017) yaptıkları çalışmada Türkiye'nin de dâhil olduğu 29 OECD ülkesinde sosyal harcamalar ve büyüme ilişkisini araştırmışlardır. 1998-2012 dönemi verileri kullanılarak panel veri analizi yöntemi ile veriler sınanmıştır. Çalışmada eğitim ve sağlık harcamalarının büyüme için önemli ölçüde ve pozitif etkilediği ancak sosyal koruma harcamalarının negatif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Kelly (1997) yaptığı çalışmada kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1970-1989 dönemi 73 ülkenin verileri kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmada sosyal güvenlik harcamaları ile büyüme arasında pozitif bir ilişki, eğitim ve sağlık harcamaları ile büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Herce vd. (2000) yaptıkları çalışmada seçilmiş Avrupa Birliği ülkelerinde sosyal koruma yardımlarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada 1970-1994 dönemi 12 Avrupa Birliği ülkesinin verileri kullanılarak regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmada sosyal koruma yardımlarının büyüme üzerinde pozitif etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Sosyal koruma yardımlarının alt kategorilerinden sağlık, yaşlılık ve aile programları ve büyüme arasında pozitif ve önemli bir ilişki bulunurken, istihdam ve barınma programları için önemli bir etki bulunamamıştır.

Mustafa vd. (2021) yaptıkları çalışmada yükselen 5 ekonomi olan Bangladeş, Çin¹, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka'nın 1982-2017 dönemi verileri kullanılarak Regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmada sosyal koruma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda sosyal koruma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Bloom vd. (2004) yaptıkları çalışmada 1960-1990 arasındaki yaşam beklentisi (sağlık), iş gücünün ortalama deneyimi (işgücü verimliliği) ve ortalama eğitim süresi verilerini toplam üretim fonksiyonuna dâhil ederek beşerî sermaye verimliliğinin toplam çıktı (ekonomik büyüme) üzerindeki etkisini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada ulaşılan

¹ Resmi adı Çin Halk Cumhuriyeti olup bu tez çalışmasında Çin olarak ifade edilecektir.

sonuca göre sağlığın ekonomik bŸyŸme Ÿzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi bulunmuştur. Yaşama beklentisindeki yıllık bir iyileşmenin, ekonomik bŸyŸme Ÿzerinde %4'lŸk bir artışa katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır. Ŗte yandan eğitim ve iřgŸcŸ deneyiminin ekonomik bŸyŸmeye gŸçlŸ bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Some vd. (2019) yaptıkları isimli çalışmada 48 Afrika Ÿlkesinde elde ettikleri 2000-2015 yılları arasındaki kişi başına dŸřen toplam sağlık harcaması ve anne ŖlŸm oranı, bebek ŖlŸm oranı, beş yaş altı ŖlŸm oranı ve doğumda yetişkin yaşam beklentisi ile ŖlŸlen sağlık verilerini kullanarak panel veri analizi yapmışlardır. Ancak tŸm yılların verilerine ulaşılamadığı için dŸzensiz bir panel elde edilmiştir. Sağlık harcamalarının ekonomik bŸyŸme Ÿzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmanın sonuçlarına gŖre anne, bebek ve ocuk ŖlŸm oranları ile ekonomik bŸyŸme arasında negatif ve Ŗnemli bir ilişki bulunmaktadır. Buna ek olarak ortalama yaşam sŸresinde yıllık %9,4 bir artış, kişi başına dŸřen reel GSYH'de %1'lik bir artışa yol açmaktadır. Bir diğer sonuç ise sağlık harcamalarındaki %10'luk bir artış, kişi başına dŸřen yıllık reel GSYH %0,24 artırmaktadır. Çalışmadan elde edilen nihai sonuç ekonomik bŸyŸme ve sağlık harcamaları arasında gŸçlŸ bir ilişki olduğudur.

Ranis vd. (2000) yaptıkları çalışmada insani gelişmişlik ve ekonomik bŸyŸme arasındaki iki yŖnlŸ etkileşimin varlığı kanıtlarıyla ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmada, 1960-1992 dŖneminde verilerin mevcudiyetine gŖre 35-76 gelişmekte olan Ÿlkeden elde edilen verilerle regresyon analizi yapılmaktadır. Çalışmada Ÿlkeler insani gelişmişlik ve ekonomik bŸyŸme arasındaki etkileşime gŖre dŖrt Şekilde kategorize edilmiştir. Bunlar; erdemli dŖngŸ, kısır dŖngŸ, ekonomik bŸyŸme orantısız dŖngŸ ve insani gelişmişlik orantısız dŖngŸdŸr. Erdemli dŖngŸde iyi insani gelişmişlik ekonomik bŸyŸmeyi artırmakta bu da insani gelişmişliği desteklemektedir. Kısır dŖngŸde zayıf insani gelişmişlik ekonomik bŸyŸmeyi olumsuz etkilerken bu da insani gelişmişliği daha da azaltmaktadır. Ekonomik bŸyŸme orantısız dŖngŸde, zayıf insani gelişmişliğe rağmen gŸçlŸ ekonomik bŸyŸme gŖrŸlmektedir. İnsani gelişmişlik orantısız dŖngŸ de ise gŸçlŸ insani gelişmişlik zayıf ekonomik bŸyŸme gŖrŸlmektedir. Çalışmada Ÿlkeler 1960-1970, 1970-1980 ve 1980-1992 olmak Ÿzere Ÿ zaman diliminde incelenmiştir. Çalışmanın bulguları incelendiğinde Afrika Ÿlkelerinde bazı dŖnemler insani gelişmişlik orantısız veya ekonomik bŸyŸme

orantısız olsa da son döneme gelindiğinde kısır döngüye geçildiği görülmektedir. Yalnızca Bostvana'da kısır döngüden erdemli döngüye geçilmiştir. Latin Amerika ülkelerinde genel olarak insani gelişmişlik orantısız döngü görülmektedir. Yalnızca 1980-1992 zaman aralığında Şili, erdemli döngüye geçiş yapmıştır. Güney Asya'da ekonomik büyüme orantısız döngüye geçiş olurken, Orta Asya'da insani gelişmişlik orantısız döngü görülmektedir. Doğu Asya'da ise Myanmar ve Filipinler hariç 1980-1992 döneminde erdemli döngüye geçiş vardır. Bu bulgular ışığında çalışmaya göre insani gelişmişlik orantısız döngü erdemli döngüye dönüşebilirken ekonomik büyüme orantısız döngüdeki tüm vakalar kısır döngüye dönüşmektedir. Sonuç olarak, erdemli döngüde olan ülkelerde zamanla ekonomik büyüme yavaşlasa dahi yüksek insani gelişmişlik korunduğu süreçte ekonomik büyümenin hızının artması olasıdır. Bu nedenle beşerî sermayeyi güçlendirmek adına eğitim ve sağlık hizmetlerine daha fazla pay ayrılması gerektiği çalışmada belirtilmektedir. Yalnızca ekonomik büyümeyi hedef alan politikalar yerine ekonomik büyüme ve insani gelişmişliği eşzamanlı artıracak politikalar izlenmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.

Goodspeed (2000) yaptığı çalışmada eğitim harcamaları, gelir ve kurumlar vergisi ile eşitsizliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ABD eyaletlerinde 1973, 1981, 1989 ve 1997 yılları verilerini kullanarak panel veri analizi yöntemi ile ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmanın sonucu, eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, diğer harcama türlerinin ise olumsuz veya önemsiz olduğunu bulmuştur. Eğitim harcamalarının eşitsizliği de azaltarak ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Knowles ve Owen (1997) yaptıkları çalışmada emeği artıran bileşenler olarak sağlık ve eğitimin büyümeye etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 1960-1985 döneminde Dünya Bankası tarafından raporlanan az gelişmiş 77 ülkeden 55'inden elde edilen veriler analiz edilmiştir (77 ülkeden 22'si az gelişmiş ülke statüsünden çıkarılmıştır). Ayrıca çalışmada, dışsal teknolojik ilerleme ve tüm sermayeye azalan getiri varsayımlarının mevcut olduğu Mankiw, Romer ve Weil (1992) modeli kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre büyüme ve sağlık arasında güçlü bir pozitif ilişki bulunduğu ancak eğitim ile işçi başına çıktı arasında anlamlı ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Amiri ve Ventelou (2012) yaptıkları çalışmada sağlık harcamaları ile GSYH arasında çift yönlü ilişkinin varlığını araştırmayı amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda 1970-2009 döneminde 20 OECD ülkesinde kişi başına düşen sağlık harcamaları ve GSYH verilerini kullanarak Todo-Yamamoto nedensellik testi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda sağlık harcamaları ile GSYH arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Gyimah Brempong ve Wilson (2004) yaptıkları çalışmada Sahra Altı Afrika ülkeleri ile OECD ülkelerinde sağlıklı beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada genişletilmiş Solow Büyüme modeli kullanılarak az gelişmiş Sahra Altı Ülkeleri ile gelişmiş OECD ülkelerinin sağlık stoku ve sağlık yatırımları verilerinin büyüme oranı üzerindeki etkilerini araştırmak için Dinamik bir Panel tahmincisi kullanılmaktadır. Çalışmanın temel veri seti 1975-1994 dönemi için 21 Sahra Altı Afrika ülkesinden ve 1961-1995 dönemi için 23 OECD ülkesinden gelen dengesiz yıllık gözlemler panelinden oluşmaktadır. Çalışmanın sonucuna göre hem Sahra Altı Afrika ülkeleri hem OECD ülkelerinde sağlık beşerî sermaye stokunun kişi başına düşen gelirin büyümesi üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkisi bulunmuştur. Sağlığın kişi başına gelirin büyümesine etkisi Sahra Altı Afrika ülkelerinde %22 ve OECD ülkelerinde %30'dur.

Mayer (2001) yaptığı çalışmada uzun vadede sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmanın örneklemi 1950-1990 dönemi sağlık verileri ve 1975-1990 dönemi ekonomik göstergelerinden oluşan 18 Latin Amerika ülkesinin verilerinden oluşmaktadır. Çalışmanın analiz sonuçlarına göre sağlıktan gelire doğru uzun vadeli koşullu Granger nedensellik vardır. Buna ek olarak sağlık alanında yapılan iyileştirmelerin uzun vadeli ekonomik büyümeyi etkileyebileceği sonucuna varılmıştır. Genç yetişkinlere yapılan sağlık iyileştirmelerinin gelir üzerindeki olumlu etkisinin yanı sıra 50-75 yaş aralığı için yapılan sağlık iyileştirmelerinin de gelir artışına önemli katkılar sunacağı belirtilmiştir.

Ezirim vd. (2008) yaptıkları çalışmada ABD'de kamu harcamalarının artışı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu ilişkiyi eşbütünleşme analizi ve Granger

nedensellik modelini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre kamu harcamaları ve enflasyonun eşbütünleşik olduğu ve aralarında uzun vadeli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre kamu harcamalarındaki artışın enflasyonist bir etki yaptığı, kamu harcamalarındaki azalmaların ise enflasyonu azalttığıdır.

Han ve Mulligen (2008) yaptıkları çalışmada 80 ülkede 1973-1990 dönemi verilerini kullanarak kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi En Küçük Kareler yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre savunma harcamaları ve enflasyon oranı arasında pozitif ama istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki; savunma harcamaları dışında kalan harcamalar ile enflasyon arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur.

Okafor ve Eiya (2011) yaptıkları çalışmada kamu harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Nijerya'da 1999-2008 dönemi verilerini En Küçük Kareler yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre enflasyon ve kamu harcamaları arasında negatif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki bulunmuştur.

Mehraraa vd. (2016) yaptıkları çalışmada genişletici veya daraltıcı para politikası varlığında kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada, İran'ın 1990-2013 dönemi verilerini Yumuşak Geçişli Regresyon modeli ile test etmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisinin genişletici veya daraltıcı para politikalarına bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca daraltıcı para politikası izlenen dönemlerde kamu harcamalarında yaşanan artışın enflasyon üzerinde negatif etkisi olduğu; genişletici para politikası izlenen dönemlerde kamu harcamalarında meydana gelen artışın enflasyon üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Jorgansen ve Ravn (2022) yaptıkları çalışmada kamu harcama şokları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ABD için yapısal vektör otoregresyon modeli ile araştırmışlardır. Çalışmada pozitif kamu harcama şoklarının enflasyon üzerinde durağan veya negatif etkisi olduğuna dair kanıtlar bulmuşlardır. Çalışmaya göre Yeni Keynesyen iktisadi görüşün aksine genişletici maliye politikalarının enflasyonu artırmadığı hatta azalttığı sonucuna varılmıştır.

Abeng (2005) çalışmasında borç harcamaları dışında kalan kamu harcamalarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada, Nijerya'nın 1970-2003 verileri En Küçük Kareler yöntemiyle test edilmiştir. Çalışmadan borç harcamaları dışında kalan kamu harcamaları ile enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Magazzino (2011) yaptığı çalışmada Akdeniz Ülkeleri için kamu harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 7 Akdeniz ülkesinden (Portekiz, İtalya, Yunanistan, Güney Kıbrıs, Yunanistan, Malta ve İspanya) elde edilen 1970-2009 dönemi yıllık verileri ile zaman serisi analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre kamu harcamalarında meydana gelen artış ile enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki sadece Portekiz için mevcuttur. Buna ek olarak Granger nedensellik testleri sonuçları İspanya, Kıbrıs ve Malta için harcamadan enflasyona doğru tek yönlü kısa vadeli bir ilişkinin varlığını gösterirken; İtalya için kamu harcamaları ve enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki ve Fransa için enflasyondan kamu harcamalarına tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tayeh ve Mustafa (2011) yaptıkları çalışmada kamu harcamaları ve kamu harcamalarının belirleyicileri (enflasyon, işsizlik ve nüfus) arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada, Ürdün için 1979-2000 döneminde eşbütünleşme analizi yöntemi kullanılarak kamu harcamalarının belirleyicileri ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre işsizlik oranı ile kamu harcamalarındaki artış arasında pozitif bir ilişki, enflasyon oranı ile kamu harcamaları büyümesi arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur.

Nguyen (2014) yaptığı çalışmada Asya'nın gelişmekte olan ekonomilerinden Hindistan, Çin ve Endonezya'nın kamu harcamaları ile enflasyon arasında ilişkiyi 1970-2010 dönemi verilerini kullanarak Vektör Hata Düzeltme ve eşbütünleşme modelleri uygulayarak sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada kamu harcamalarının enflasyon üzerinde Çin'de negatif bir etki, Endonezya ve Hindistan'da pozitif bir etki yarattığı sonucuna varılmıştır.

Güneş (2020) yaptığı çalışmada seçilmiş 28 OECD ülkesinde 1995-2018 dönemi verileri kullanılarak panel veri analizi yöntemiyle kamu harcamaları ile enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre ekonomik büyümeden kamu harcamalarına tek yönlü, kamu harcamaları ve enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki olduğudur. Bir diğer sonuca göre ise kamu harcamalarından ekonomik büyümeye pozitif, kamu harcamaları ile enflasyon arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur.

Mahdavi ve Alanis (2013) yaptıkları çalışmada ABD'nin 50 eyaletinde 1977-2006 yılları verilerini panel eşbütünleşme testi ile analiz ederek kamu harcamaları ve işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmanın sonucu uzun vadede kamu harcamalarından işsizliğe doğru negatif bir ilişki olduğudur. Üretken olmayan kamu harcamaları olan sosyal yardım ve sübvansiyonlar işsizliği negatif etkilerken, sosyal sigorta harcamaları ise pozitif etkilemektedir.

Abrams (1999) çalışmasında yedi büyük sanayi ülkesinin (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve ABD) 1984-1993 dönemi verilerini analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda kamu harcamalarının yüksek olduğu ülkelerde işsizliğin yüksek, kamu harcamalarının düşük olduğu ülkelerde de düşük olduğudur. Daha sonra çalışması 20 OECD ülkesini kapsayacak şekilde genişletmiştir. Kamu harcamaları ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi regresyon yöntemiyle test etmiş ve kamu harcamaları ile işsizlik arasında pozitif ilişki bulmuştur. Abrams (1999) değişkenler arasındaki bu ilişkiyi Government Size-Unemployment eğrisi olarak adlandırmıştır. Daha sonrasında ise bu eğri Abrams eğrisi olarak anılmaya devam edilmiştir.

Christopoulos ve Tsionas (2002) yaptıkları çalışmada 1961-1999 dönemi için on Avrupa ülkesinde işsizlik ve kamu büyüklüğü arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile sınımıştır. Çalışmanın sonucuna göre kamu büyüklüğünden işsizlik oranına doğru tek yönlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Samani ve Khilkordi (2017) çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarında 2000-2013 döneminde kamu harcamaları ile işsizlik arasındaki ilişkiyi panel

veri yöntemi kullanarak araştırmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre gelişmekte olan ülkelerde kamu büyüklüğü ve işsizlik arasındaki ilişki negatif, gelişmiş ülkelerde ise pozitifdir.

Onodugo vd. (2017) yaptıkları çalışmada gelişen bir ekonomi olan Nijerya’da kamu harcamalarının işsizlik üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada Nijerya’da 1980-2013 dönemi verileri regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre hem kısa vadede hem de uzun vadede kamu yatırım harcamaları işsizliği negatif etkilemektedir. Buna ek olarak cari harcamaların da kısa vadede işsizliği negatif etkilediği ortaya konulmuştur.

Feldmann (2009) yaptığı makalede gelişmekte olan 58 ülkeden 1980-2003 dönemi verilerini kullanarak kamu büyüklüğü ve işsizlik arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamıştır. Regresyon analizinin sonuçlarına göre kamu sektöründeki büyüme işsizliği olumsuz etkilemektedir.

Wang ve Abrams (2007) yaptıkları çalışmada seçilmiş 20 OECD ülkesinin 1970-1999 dönemi verileri kullanılarak işsizlik ve kamu büyüklüğü arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada kamu büyüklüğü ile sabit durum işsizlik oranı arasında önemli bir ilişki bulunmuştur. Transfer ve sübvansiyonların sabit durum işsizlik oranını, mal ve hizmet alımlarına yönelik harcamalardan daha fazla etkilediği sonucuna varılmıştır.

Aysu ve Dökmen (2011) yaptıkları çalışmada 17 OECD ülkesinde 1990-2017 dönemi verilerini kullanarak işsizlik ile kamu büyüklüğü arasındaki ilişkiyi panel eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Çalışmada kamunun büyüklüğü ile işsizlik arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Murwirapachena vd. (2013) yaptıkları çalışmada Güney Afrika’da maliye politikalarının işsizlik üzerindeki etkilerinin araştırmışlardır. Çalışmada 1980-2010 yıllık verileri vektör otoregresyon modeliyle test edilmiştir. Çalışmadan ulaşılan sonuç Güney

Afrika’da devletin tüketim harcamalarının işsizliği pozitif etkilediği, devlet yatırım harcamalarının ise negatif etkilediğidir.

Afonso vd. (2018) çalışmalarında sekiz büyük gelişmekte olan piyasa ekonomisi ülkelerinin kamu büyüklüğü ile enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1980-2015 verileri panel eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile sınanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre kamu büyüklüğü ile işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç Abrams eğrisini doğrular niteliktedir. Öte yandan kamu büyüklüğü ile enflasyon arasında da pozitif bir ilişkinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dhoro vd. (2011) yaptıkları çalışmada Zimbabwe’nin 1975-2005 dönemi verileri kullanılarak zaman serisi analizi yöntemiyle kamu harcamalarının belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre kamu sağlık harcamalarının belirleyicileri olarak gelir, kişi başına düşen sağlık yardımları, okuryazarlık oranı ve enflasyon belirlenmiştir. Sağlık harcamalarının enflasyondaki değişimlere daha az duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

Boachi vd. (2014) tarafından yapılan çalışma, Gana’da sağlık harcamalarının belirleyicilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada 1970-2008 dönemi verileri kullanılarak eş bütünleşme testleri uygulanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Gana’da kamu sağlık harcamalarını etkileyen en önemli değişkenlerin reel GSYH, yaşam beklentisi ve kaba doğum hızı olduğudur. Buna ek olarak reel GSYH, kamu sağlık harcamaları ile pozitif bir ilişki sergileyen temel bir değişkendir. Enflasyonun Gana’da halk sağlığı harcamaları üzerinde ise uzun vadede önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

2.4.2. Türkiye’de Yapılan Ampirik Çalışmalar

Türkiye’de sosyal harcamalar denildiğinde akla gelen sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamaları olduğu için sosyal harcamalar toplam olarak veya eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamaları şeklinde ayrı ayrı büyüme, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki incelenecektir. Türkiye’de bu konuda yapılan az sayıda çalışma mevcuttur. Bu nedenle

çalışmanın Türkiye özelinde olmasının alan yazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak Türkiye’de yapılan ve genel kamu harcamaları ile enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme arasında ilişki kuran çalışmalar da yazın taraması kapsamına dâhil edilerek çalışmanın zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Arısoy vd. (2010) yaptıkları çalışmada sosyal harcamalar ve onu oluşturan eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini ele almışlardır. Türkiye ekonomisinde 1960-2005 dönemi sosyal harcamalar ve ekonomik büyüme verileri kullanılarak eş bütünleşme ve etki-tepki analizi yapılmıştır. Çalışmada eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre sosyal harcamalar ve alt kalemleri olan eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamaları ile kişi başı GSYH arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğudur. Eğitim sağlık ve sosyal koruma harcamalarından iktisadi büyümeye Granger anlamda tek yönlü ilişki, toplam sosyal harcamalardan iktisadi büyümeye ise Granger anlamda çift yönlü ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Etki-tepki modeli bulgularına göre ise toplam sosyal harcamalar ve eğitim harcamalarındaki artışın iktisadi büyümede bir artışa yol açtığı, sağlık harcamalarındaki artışın ekonomik büyüme hızını az bir oranda artırdığı ve sosyal koruma harcamalarının da ekonomik büyüme üzerinde durağan bir artış sağladığıdır.

Çalışkan vd. (2018) çalışmalarında eğitim ve sağlık-sosyal hizmet harcamaları ile iktisadi büyüme ilişkisini incelemiştir. 1998-2016 döneminde Türkiye özelinde eğitim, sağlık ve sosyal hizmet harcamaları ile GSYH verileri kullanılarak Maki eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre eğitimdeki %1’lik değişimin GSYH’de %0,51’lik bir artış; sağlık- sosyal hizmet harcamalarındaki %1’lik bir artışın ise GSYH’de %0,36’lık bir artışa neden olduğudur. Hem eğitim harcamaları hem de sağlık harcamaları iktisadi büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Öztürk (2020) yaptığı çalışmada OECD’nin sosyal harcamalar bileşenleri ile ekonomi büyüme arasındaki ilişkiyi sınamıştır. Çalışmada Türkiye’de 1980-2016 dönemi verileri eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto doğrusal nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda toplam sosyal harcamalar ve sosyal harcama türlerinden biri olan ‘diğer sosyal politika alanları’ hariç diğer tüm sosyal harcama

türleri ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Buna ek olarak ihtiyarlar-emekliler, kazazedeler-maluller ve engellilere yönelik harcamalar yüksek anlam düzeyinde ekonomik büyümenin nedeni olarak bulunmuştur.

Noyan (2020) çalışmasında fonksiyonel kamu harcamaları ile ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, cari açık, gelir dağılımında adalet ve dış borç stoku arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Türkiye’de 2006 Q2 - 2020 Q2 verileri yapısal eşitlik modeli kullanılarak sınanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre genel kamu hizmetlerinin ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde pozitif bir etkisi; savunma hizmetlerinin ekonomik büyüme, enflasyon ve dış borç stoku üzerinde negatif bir etkisi; kamu düzeni ve güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde pozitif bir etkisi; ekonomik işler ve hizmetlerin ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde negatif bir etkisi; çevre koruma hizmetlerinin ekonomik büyümeye ve cari açığa pozitif, enflasyona ise negatif bir etkisi; iskan ve toplum refahı hizmetlerinin ekonomi büyüme ve enflasyon üzerinde pozitif bir etkisi; sağlık hizmetlerinin ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde pozitif, dış borç stoku üzerinde ise negatif bir etkisi; dinlenme, kültür ve din hizmetlerinin ekonomik büyüme ve enflasyon üzerine pozitif bir etkisi; sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde negatif bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Kar ve Taban (2003) çalışmasında eğitim, sağlık, alt yapı ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini incelemiştir. 1971-2000 dönemi verileri eşbütünleşme analizi kullanılarak sınanmıştır. Eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif, sağlık harcamalarının negatif etkisi olduğu; altyapı harcamalarının ise ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Bakış vd. (2008) çalışmasında kamu yatırım harcamaları, sağlık harcamaları, kamu eğitim harcamaları ve askeri harcamaların büyüme ile ilişkisini incelemiştir. 1924-2003 dönemi verileri zaman serileri analizi ile sınanmıştır. Araştırmada kamu yatırım harcamaları, eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları ile büyüme arasında pozitif, askeri harcamalarla negatif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Kılınç Savrul ve Tunç (2021) çalışmasında ekonomik büyüme ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde incelemişlerdir. 2000 yılının birinci çeyreği ve 2020 yılının üçüncü çeyreği arasında kalan dönemin çeyrek verileri kullanılarak Maki çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucuna göre ekonomik büyüme ve eğitim harcamaları arasında kısa dönemde bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak uzun dönemde iki değişken arasında ilişki mevcuttur. Buna ek olarak kriz dönemlerinde iki değişken de olumsuz etkilenmektedir. Granger nedensellik testi sonucuna göre ise ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına tek yönlü bir etki bulunmuştur.

Akçacı (2013) çalışmasında eğitim harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini incelemiştir. 1998 yılı birinci çeyrek ve 2012 üçüncü çeyrek verileri kullanılarak Toda-Yamamoto nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Arslan vd. (2016) yatıkları çalışmada teorik olarak kalkınma ile sağlık arasında varsayılan ilişkinin ekonometrik yöntemle sınanmasını amaçlamışlardır. 1975-2012 dönemi verileri kullanılarak Hatemi-j asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmada sağlık ve kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Köksel Tan vd. (2010) yaptıkları çalışmada Türkiye ekonomisi için 1969-2003 döneminde Wagner Yasası ve Keynes Hipotezini Toda-Yamamoto yöntemiyle analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda eğitim harcamaları ile büyüme arasında çift yönlü bir ilişkiye rastlanırken, büyüme ile sağlık harcamaları arasında ilişki bulunamamıştır.

Mercan (2013) yaptığı çalışmada Türkiye ekonomisinde 1980 birinci çeyreği ve 2012 dördüncü çeyreği arasındaki dönemde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Oto regresif Gecikmesi Dağıtılmış Sınır Testi (ARDL) yaklaşımı ve Granger nedensellik ile veriler test edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre ekonomik büyüme ve eğitim harcamaları arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin olduğu dur.

Pamuk ve Bektaş (2014), yaptıkları çalışmada eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada 1998 Q2 – 2013 Q2 dönemi çeyrek verileri kullanılarak ARDL ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olmadığı ve ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına doğru tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Ulusoy ve Yiğit (2016) yaptıkları çalışmada kamu harcamaları ve kamu harcama türleri ile enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Türkiye’de 1990-2015 dönemi verileri kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre tek değişkenli analizde toplam kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları ile enflasyon arasında pozitif ve anlamlı ilişki; çok değişkenli analizde ise sadece cari harcamalar ile enflasyon arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur.

Güvel (1998) yaptığı çalışmada Türkiye’de toplam hâsıla ve enflasyon ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada 1987 Q1 - 1997 Q4 üçer aylık verileri zaman serisi analizi yöntemiyle test edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre konsolide bütçe dengesi ve reel kamu harcamaları ile enflasyon arasında anlamlı ve negatif bir ilişkiye ulaşılmıştır.

Turgut vd. (2017) yaptıkları çalışmasında sağlık harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişki incelenmişlerdir. Çalışmada, Türkiye’de 2003-2016 dönemi verileri kullanılarak korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları, toplam sağlık harcaması artış oranı ile enflasyon oranı arasında anlamlı bir ilişki olduğu, sağlık harcamalarındaki artış hızının enflasyon oranı üzerinde ise anlamlı ve pozitif bir ilişki sergilediğidir.

Taşkaya ve Demirkıran (2016) araştırmalarında sağlık harcamaları ile kişi başına düşen GSYH ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1975-2013 dönemlerinde kişi başına düşen GSYH ve enflasyon oranlarının kişi başına düşen sağlık harcamalarına etkisini Granger Nedensellik yöntemiyle test edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre sağlık harcamaları ve enflasyon arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

Çıraklı (2019), çalışmasında sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi ile büyüme, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 1974-2015 dönemi verileri ARDL sınır testi yaklaşımıyla test edilmiştir. Reel GSYH'deki artışın kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payını artırdığı ancak işsizlik ve enflasyonun kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payında önemli etkilerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payının reel GSYH ve enflasyondaki artış sonucunda önemli bir düzeyde azaldığıdır.

Özer (2020) yaptığı çalışmada Türkiye'de Abrams eğrisinin geçerliliğini sınamayı amaçlamıştır. Abrams eğrisine göre bir ülkede kamu harcamaları arttıkça işsizlik de artmaktadır. Çalışmada 1980-2018 verileri Fourier Shin eşbütünleşme testi ve Kanonik eşbütünleşme regresyonu yöntemi ile sınanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye'de kamu harcamalarında meydana gelen 1 birimlik artış işsizliği 0,45 birim artırmaktadır.

Topal ve Günay (2018) çalışmalarında Türkiye'de Abrams (1999) eğrisinin geçerliliğini sınamışlardır. Çalışmada 1965-2016 verileri ARDL sınır testi yaklaşımı ile sınanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre kısa dönemde kamu harcama büyüklüğü ile işsizlik arasında bir ilişki tespit edilmemiş ancak uzun dönemde kamu harcamaları büyüklüğü ve işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Ertekin (2020) çalışmasında Türkiye'de kamu harcamaları ve vergi yükünün işsizlik üzerindeki etkilerini incelemiştir. Türkiye'de 1980-2017 yıllık verileri eşbütünleşme testleri ile sınanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre kamu harcamalarında meydana gelen artış işsizliği de artırmaktadır.

Güney ve Balkaya (2018) çalışmalarında kamu harcamaları ve ticari açıklığın işsizlik ve genç işsizlik üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada, Türkiye'de 2006Q1-2017Q3 çeyreklik verileri ARDL sınır testi yaklaşımı ile sınanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre uzun dönemde hem cari ve transfer harcamaları ile işsizlik arasında pozitif hem de yatırım ve transfer harcamaları ile genç işsizlik arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Çundur ve Cömertler Şimşir (2017) yaptıkları çalışmada eğitim harcamaları ve ekonomik büyümenin genç işsizlik üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamışlardır. 1991-2016 yılları arasında en küçük kareler yöntemi kullanılarak zaman serisi analizi yapılmıştır. Eğitim harcamalarının GSYH'ye oranındaki bir birimlik artış genç işsizliği artırırken, GSYH'deki artışın genç işsizliği azalttığı sonucuna varılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1990 SONRASI YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERDE SOSYAL HARCAMALAR VE SEÇİLİ EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

Türkiye’de 1980 yılında başlayan liberalleşme hareketleri yapısal ve kurumsal reformların gerçekleştirilememesi nedeniyle, sağlam bir zemine oturtulamamıştır. Bu durum 1990 sonrası ekonomide krizlerin yaşanmasına etkili olmuştur (Koch ve Chaudhary, 2001: 469). 1990 sonrası yaşanan ekonomik krizler incelendiğinde birçoğunun birbiri ile bağlantılı ve benzer nedenlerden meydana geldiği görülmektedir. Başa çıkılamayan enflasyon, enflasyonla mücadelede izlenen yanlış politikalar ve bu politikaların Türk Lirası (TL) üzerinde yarattığı etki ile meydana gelen makroekonomik göstergelerdeki kötüleşmeler ise krizlerin genel belirleyicileri olmuştur. Ekonomide gerçekleştirilmesi beklenen yapısal değişimlerin geç ve eksik yapılması, güvenin sağlanamaması ve kalkınmadan ziyade büyümeye önem verilmesi gibi birçok neden de ekonomiyi içinden çıkılmaz bir kriz döngüsüne sokmuştur.

Türkiye ekonomisi 1990 sonrasında 1994 ekonomik krizi, 1999 ekonomik krizi, 2000/2001 ekonomik krizi, 2008/2009 küresel ekonomik krizi, 2018/2019 kur ve borç krizi ile 2020 Covid-19 Pandemi krizi olmak üzere çok sayıda kriz yaşamıştır. Bu kriz dönemlerinin ortaya çıkmasında dünyadaki ekonomik sıkıntılar elbette ki etkili olmuştur. Ancak buna ek olarak, Türkiye’de ekonominin iyi yönetilememesi, ekonomideki yapısal sorunlar ve kurumların yozlaşması da sık sık yaşanan ekonomik bunalımların asıl nedenlerini oluşturmuştur (Şahin, 2007: 244). Türkiye ekonomisi tarihindeki kriz veya durgunluk dönemleri ele alındığında ekonominin en az bir en fazla on yıllık periyotlarda krize girdiği görülmektedir. Türkiye ekonomisinde meydana gelen bu kriz sarmalının nedenleri dönemden döneme değişkenlik göstermekle birlikte en belirgin nedenin dışa açık ekonomi denemeleri ve bunun beraberinde getirdiği sorunlar olduğu söylenebilir.

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye ekonomisinde yaşanan krizlerin nedenleri ve sonuçları geniş bir zaman perspektifinde ele alınacaktır. İlk olarak 1983-1990 dönemi sosyal harcamalarının ekonomik kriz dönemlerindeki seyirlerine değinilecektir. Daha sonra, çalışmanın amacı doğrultusunda 1990 sonrasında gerçekleşen krizlerin gerekçeleri, ekonomiye etkileri ve o dönemdeki sosyal harcamalar kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. 1990 sonrasında gerçekleşen krizler; 1994 ekonomik krizi, 1999 ekonomik krizi, 2000/2001 ekonomik krizi, 2008/2009 küresel ekonomik krizi, 2018/2019 kur ve borç krizi ve 2020 Covid-19 pandemi krizi olmak üzere altı başlıkta incelenecektir.

3.1. 1990 Öncesi Genel Ekonomik Durum ve Sosyal Harcamalar

1930'lu yıllarda dünya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve ABD şeklinde iki bloka bölünmüştür. O dönemde bu iki ülke dünya ekonomisine hâkim olmaya ve ülkeleri destekleri ile yanlarına çekmeye çalışmışlardır. ABD kendi bloku için demokrasi ve dışa açık ekonomiyi desteklemiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında herhangi bir tarafa dâhil değilken savaşın sonlarına doğru Batı blokuna yakınlaşmış ve bu blokun yeni kurumlarına üye olmaya başlamıştır. Türkiye'nin ABD'nin kurduğu yeni düzenin yanında yer almasında yapılan yardımların da önemli bir payı olmuştur. 1947 yılında Truman Doktrini ile askeri yardım, 1948 yılında Marshall Yardımı ile ekonomik yardım almıştır. Türkiye'nin dışa açılma isteği ve ABD'nin Türkiye'yi yeni düzenin bir parçası olarak görmesi, devletçilik politikalarının terkedilmesi gerekliliğini ve yabancı sermaye yatırımları ile büyüme sağlanma beklentisini daha da artırmıştır. Bunların üzerine 1948 İktisat Kongresi'nde ortaya çıkan görüşlerin de bu yönde olması Türkiye'nin dışa açılım sürecini başlatmıştır (Kazgan, 2012: 83-88).

Türkiye 1950'li yılların başlarında Marshall Yardımları'nın da etkisiyle tarımda makineleşmeye ve tarım arazilerini genişletmeye böylece, tarımsal üretimi artırmaya yönelmiştir. Diğer yandan ulaştırma ve altyapıya önem verilmiş ve karayolları yapılmıştır. Buna ek olarak sanayide fabrikaların kurulmasına da başlanmış ve birden fazla yönden gelişim sağlanmaya çabalanmıştır. Dışa açık ekonomi yaklaşımıyla birlikte ithalatta artış yaşanmıştır. Yabancı kaynak girişlerinde beklenen olmayınca altın ve döviz rezervleri kısa

sürede tükenmiştir. Liberalleşme çalışmaları çok uzun sürmemiş artan dış ticaret açığı ve bozulan ödemeler dengesi dış ticaretin yeniden kontrol altına alınmasını gerekli kılmıştır. 1953 yılında ekonomik serbestleşmeden vazgeçilmiş ve 1956 yılında Milli Koruma Kanun'u yeniden yürürlüğe konulmuştur. Böylece ithalatta, toptan ve perakende satışta kâr marjları kontrol altına alınmaya ve fiyat denetimleri artırılmaya devam edilmiştir (Şahin, 2007: 106-109).

1956'da katlı kur sistemine geçilmesi, tarımsal üretimin düşmesi, ihracatın azalması, fiyat denetimlerinin artırılması, faizlerin yükseltilmesi, ithalattaki artışın önüne geçilememesi, enflasyonun artması, büyüme hızının yavaşlaması, döviz darboğazı, ABD'nin dış yardımları kısması ve devalüasyon baskıları 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları'nın yürürlüğe girmesine ortam hazırlayan etkenler olmuştur. Bu karar ile para arzını kontrol etmek için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kaynaklarına sınırlamalar getirilmiş, Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT)'nin TCMB'den finansmanına bir limit koyulmuş, kamu harcamaları kısılarak bütçe açıklarının daraltılması hedeflenmiş, TL devalüe edilmiş, KİT ürünlerine zam yapılmış, tekli kur sistemine geçilmiş ve ithalat üç aylık programlara bağlanmıştır (Karluk, 2009: 413-414). Uluslararası Para Fonu (IMF) desteği ile oluşturulan 1958 Kararları ile Türkiye 422 milyon doların üzerine varan borcu için moratoryum ilan etmiş böylece bu borçlar ertelenmiş ve yeni bir ödeme planına bağlanmıştır. IMF, ABD ve OECD'den toplamda 359 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere 1958 Kararları ekonomi üzerinde beklenen etkiyi yaratamamıştır. Tüm bu kararlar ile para arzının kontrol altına alınması, dış açığın düşürülmesi ve enflasyonun düşürülmesi amaçlanmış ancak kararlar hedeflerine ulaşamamıştır. İthalat artmaya, fiyatlar yükselmeye devam etmiş kamu harcamaları kamu gelirlerinden daha hızlı artmış ve dış açık da bütçe açığı da kapatılamamıştır (Erdem ve Tuğcu, 2013: 199-200). Serbestleşme denemeleri devletçilikle sonuçlanmış bu durum 1960 Planlı Kalkınma sürecine giden yolu hızlandırmıştır.

Tablo 4

1954-1960 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler

Göstergeler	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
GSMH Büyüme Oranı	-3,0	7,9	3,2	7,8	4,5	4,1	3,4
Enflasyon Oranı	9,0	11,9	11,5	12,5	15,7	22,6	7,4
Bütçe Açığı/GSMH	2,2	3,3	2,1	1,2	1,6	2,0	2,7
İhracat /İthalat	70,0	63,0	74,9	86,9	78,5	75,3	68,5

Kaynak: Erdem ve Tuğcu, 2013: 200.

1961 Anayasası'nda kalkınma planlarının yapılması görevi devlete verilmiştir (Takım, 2011: 156). 1961 Anayasası madde 41'de iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlamak amacıyla tasarrufları artırmak ve yatırımları toplum yararının gerektirdiği alanlara yönlendirmek amacıyla kalkınma planları yapmak görevi devlete verilmiştir (1961 Anayasası, md. 41). Kalkınma planlarını yapmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1963-1980 dönemi ekonomide planlı dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Kalkınma planları 15 yıl veya 20 yıl gibi uzun süreli hedeflerin 5 yıllık alt hedeflere bölünmüş hali olarak tasarlanmıştır. Kalkınma planları kamu kesimi için emredici, özel kesim için ise yol gösterici olmuştur. Bu nedenle kısıtlı bir etki alanına sahiptir. Diğer yandan kalkınma planlarının ortak özellikleri olduğundan bahsedilebilir. Bu ortak özelliklerden ilki kalkınma planlarının ekonomik büyümeyi ana değişken olarak almasıdır. Ekonomik büyüme ekonominin niceliksel olarak büyüdüğünü gösteren bir veri olmasına karşın niteliksel gelişimi gösterememektedir. Bu nedenle ekonomik büyüme değişkeni tek başına ekonomik kalkınmayı gösterme konusunda yetersiz kalmaktadır. Ortak özelliklerden ikincisi, planlarda sanayileşmeye öncelik verilmesidir. Ancak sanayileşmenin, büyüme ve gelişim sağlanması için teknoloji yoğun sanayileşme modelini esas alması önem arz etmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 143-144).

1963 yılında uygulamaya koyulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile pek çok hedef belirlenmiştir. Bunlardan biri de %7'lik yıllık ekonomik büyüme hedefidir. Plan kapsamında bu hedefe yaklaşılarak %6,7'lik bir yıllık büyüme gerçekleştirilmiştir. Ancak 1960'lı yılların sonuna doğru ithalat ve ihracat rakamlarında hedeflenen sayıların tutturulamaması dış ticaret açığını 4 kat artırmıştır. Büyüme hızında bir düşüş yaşanırken

enflasyon tırmanışa geçmiştir. Ekonomide meydana gelen bu darboğazı aşmak için 10 Ağustos 1970'te İstikrar Kararları açıklanmıştır. Bu kararlar kapsamında TL %67 oranında devalüe edilmiş ve dolar 15 TL olarak sabitlenmiştir. Mali disiplin çerçevesinde maaşlar dondurulmuş, vergiler yükseltilmiş ve KİT ürünlerine zam yapılmıştır. Arz daralmasının önüne geçmek için ithalatta teminat oranlarında düşüş yapılmış, miktar kısıtlamaları azaltılmıştır. Bu dönemde IMF'den alınan borçlarla birlikte ekonomi kısa süreli bir nefes almıştır (Erdem ve Tuğcu, 2013: 200-201).

1970'li yıllarda Türkiye ekonomisini etkileyen en önemli etken olarak 1973-74 Petrol Krizi olmuştur. Bu kriz sadece Türkiye'yi değil tüm devletlerin ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Artan petrol fiyatları üretim maliyetlerini artırarak batılı ekonomilerde enflasyona neden olmuştur. Türkiye'de ödemeler dengesi açığının büyümesine ve döviz darboğazı nedeniyle üretimin durmasına kadar giden sonuçlara yol açmıştır. Diğer ülkeler petrol tasarrufuna yönelirken Türkiye petrol kullanımını sübvans ederek tüketimini teşvik etmiştir. Bunun sonucu olarak da dış ticaret açığı ve bütçe açığı yükselmiştir (Öztürk ve Saygın, 2017: 6).

1978 yılında ise Petrol Krizi ve Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ambargo, başta enflasyon olmak üzere ekonomide önemli olumsuz etkiler yaratmıştır. Tablo 5'te de görüldüğü üzere enflasyon iki katından fazla artmış büyüme oranı düşmüştür. Bu olumsuz etkileri gidermek için 1978 ve 1979'da IMF ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda istikrar programları uygulanmak istenmiştir. Cari işlemler açığının kapatılması amacıyla devalüasyon, mali disiplin, KİT ürünlerine zamlar gibi uygulamalar getiren istikrar programları siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle uygulanamamıştır (Erdem ve Tuğcu, 2013: 201-202). Buna ek olarak, 1978 yılı itibariyle plan düzeninde bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. 1978'de başlatılması beklenen dördüncü kalkınma planının ekonomik ve siyasal sıkıntılar nedeniyle ertelenmesi ve 24 Ocak 1980 Kararları plan sisteminden iyice uzaklaşılmasına neden olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2001: 144). 1978 yılı ve öncesi makroekonomik göstergeler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5

1968-1978 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler

Göstergeler (%)	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Büyüme Oranı	6,7	4,3	4,4	7,0	9,2	4,9	3,3	6,1	9,0	3,0	1,2
TÜFE	4,1	5,7	11,8	21,8	15,8	15,8	15,4	19,0	16,4	22,5	53,3
TEFE	3,2	7,2	6,7	15,9	18,0	20,5	29,9	10,1	15,6	24,1	52,6
Bütçe Açığı	-0,61	-1,46	-0,17	-2,39	-1,74	-1,33	-1,06	-0,78	-1,19	-4,29	-1,53
İhracat/ İthalat	65,0	67,0	62,1	57,8	56,6	63,1	40,6	29,6	38,2	30,2	49,8
Cari İşlemler Dengesi	-0,19	-0,17	-0,11	-0,63	-0,04	1,73	-1,88	-3,47	-3,78	-5,13	-1,89

Kaynak: Erdem ve Tuğcu, 2013: 201.

Tablo 5'te görüldüğü üzere ekonomi, 1978 yılında irtifa kaybetmiş ve daralmıştır. Buna ek olarak enflasyon artmıştır. Bu göstergelerden hareketle 1980'lere kadar sürecek bir ekonomik durgunluğun kendini göstermeye başladığı söylenebilir. 1979 yılının sonlarına doğru ekonomide istikrarsızlıklar artmış, temel gıda maddelerine ulaşım zorlaşmış, enflasyon %70'leri bulmuş, kıtlık ve kuyruklar baş göstermiştir. Tüm bu kötü ekonomik gidişata terör ve siyasi istikrarsızlık da eklenince ülkede kaos ortamı oluşmuştur (Küçük, 2019: 24). DPT tarafından hazırlanan 24 Ocak kararları ancak 12 Eylül 1980 darbesiyle sivil inisiyatifin ve kurumların ortadan kaldırılmasıyla uygulamaya koyulabilmiştir. Bu süreçte işçi sınıfının iktisadi tüm örgütlenmeleri kapatılmış, grev yasaklanmıştır (Bahçe ve Eres, 2012: 48-49). 1980 kararları ekonomide köklü değişikliklerin yapıldığı kararlardır. Bu kararlarla birlikte %48,6'lık bir devalüasyon yapılmış, döviz alım-satım serbestliği sağlanmış, fiyatlar piyasa koşullarında belirlenmesi amacıyla serbest bırakılmış, faiz oranları ilk etapta serbest bırakılmış daha sonrasında TCMB'ye yetki verilmiştir. Dış ticaret serbest bırakılmış ve yabancı sermayeyi teşvik için yeni düzenlemeler yapılmıştır (Karluk, 2009: 418-420). Tablo 6'da 1979-1989 dönemi bazı makroekonomik değişkenlere yer verilmiştir.

Tablo 6

1979-1989 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler

Göstergeler (%)	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Büyüme Oranı	-0,6	-2,4	4,9	3,6	5,0	6,7	4,2	7,0	9,5	2,1	0,3
TÜFE	-	-	-	-	31,4	48,4	45,0	34,6	38,9	68,8	63,3
Bütçe Açığı/GSYH	-2,3	-2,3	-1,1	-1,1	-1,6	-3,2	-1,7	-2,0	-2,5	-2,2	-2,5
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSYH	5,3	6,5	2,9	2,6	3,6	3,9	2,6	2,7	4,4	3,5	3,9
İhracat/İthalat	-	36,8	-	-	62,0	66,3	70,2	67,1	72,0	81,4	73,6
Cari İşlemler Dengesi	-	-3,8	-	-	-2,4	-1,8	-1,1	-1,5	-0,7	1,3	0,7

Kaynak: *Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.*

Tablo 6'ya göre 1979-1980 yıllarında ekonomi küçülmüş ancak 1981 itibarıyla toparlanmaya başlamış ve 1983 yılında büyüme başlamıştır. Bütçe açığının GSYH içindeki payı 1980-1983 arasında durağan seyretmiş ancak 1984 yılında artış yaşanmıştır. İlgili yıllar arasında ihracatta bir artış yaşandığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranında artış gerçekleştiği görülmektedir. 1970 sonlarına doğru ekonomik göstergelerin bozulması ve 1979 yılında ekonomide meydana gelen küçülmeye ek olarak yatıştırılmayan toplumsal olaylar ve siyasi krizler 1980 darbesinin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomiden duyulan memnuniyetsizlik ve artan terör olayları toplumu darbe girişimine hazırlamıştır (Sezgin ve Sezgin, 2018: 386). 12 Şubat 1980'de gerçekleşen darbe girişimi yalnızca ülkeyi siyasi ve hukuki yönden değil ekonomik yönden de etkilemiştir. 1980 yılında ekonomide meydana gelen ekonomik küçülme askeri darbe nedeniyle ekonomide meydana gelen olumsuz bir etki olarak değerlendirilmektedir (Özsağır, 2013: 771). 1982 yılında anayasal düzene yeniden geçilmesi ve 1983 yılında yapılan genel seçim ile demokrasinin yeniden sağlanması ekonomik büyümenin de artmasını sağlamıştır. Vergne (2009: 75) çalışmasında seçim dönemlerinde kamu harcamalarında artış olduğu sonucuna varmıştır. Buna göre 1983-1984 yıllarında bütçe açıklarının GSYH içindeki payının artmasında da seçim ekonomisi dolayısıyla artan kamu harcamalarının etkisi olduğu söylenebilir. Kısa vadede umut vaat eden 1980 kararları, uzun vadede ekonomide beklenen istikrarı sağlayamamıştır. Bunlara ek olarak yetersiz büyüme, yükselen kamu açıkları ve sürekli büyüyen dış borçlar nedeniyle ekonomi yeniden krize sürüklenmiştir (Erdem ve Tuğcu, 2013: 204).

Türkiye ekonomisinde 1980 öncesinde ithal ikameci bir yaklaşım benimsenirken, 1980 sonrasında liberalleşme adımları atılmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ve akabinde gelişen süreçte Türkiye, dışa açılmış ve piyasa ekonomisi sistemine evrilmiştir. Dışa açılmanın gelişmesinde 1970'lerden sonra IMF'in döviz darboğazı yaşayan ülkelere ihracata yönelik sanayileşme stratejileri önermesi önemli bir husus olmuştur. Türkiye'de 1978-79 yıllarında yaşanan döviz darboğazı sonucunda dış pazarlara yönelik sanayileşme stratejileri uygulanmaya başlanmıştır. 1980'den sonra uygulanmaya başlanan bu politikanın unsurları; devalüasyonlar ile TL'nin değerinin düşürülmeye çalışılması, iç talebin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve ihracata yönelik parasal desteklerdir. 1989 yılının sonlarına doğru bu izlenen strateji ile üretimin artırıldığı ancak ihracata yansıtılmadığı bu nedenle de çok başarılı olmadığı anlaşılmaya başlanmıştır (Yentürk, 2001).

1990 öncesi dönemde ekonomide istenilen ivme yakalanamamıştır. Küreselleşmenin de etkisiyle serbest ekonomiye geçiş ekonomide meydana gelen kırılmaları daha da artırmıştır. Nitekim herhangi bir alt yapı hazırlığı olmaksızın gelen serbestleşme hareketleri ekonomide gerçekleşmesi beklenen pek çok tehlikenin daha erken açığa çıkmasına neden olmuştur.

Tablo 7

1983-1989 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü

Göstergeler (%)	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Sosyal Harcamalar/GSYH	2,31	5,21	3,09	3,14	3,47	3,40	4,54
Sosyal Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları	16,3	15,9	16	14,9	15,9	16	20
Eğitim Harcamaları/GSYH	1,86	4,13	2,42	2,44	2,68	2,63	3,52
Eğitim Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	13,1	12,6	12,5	11,6	12,3	12,4	15,5
Sağlık Harcamaları/GSYH	0,38	0,87	0,53	0,55	0,63	0,63	0,86
Sağlık Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	2,7	2,7	2,8	2,6	2,9	3,0	3,8
Sosyal Hizmet Harcamaları/GSYH	0,06	0,19	0,12	0,14	0,15	0,13	0,15
Sosyal Hizmet Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	0,5	0,6	0,7	0,7	0,7	0,6	0,7

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1988: 43-44; 1990: 40 verilerinden derlenmiştir.

Ulaşılabilen veriler doğrultusunda 1983-1989 dönemi sosyal harcama ve bileşenlerinin GSYH ve bütçe içindeki paylarının gelişimi Tablo 7’de gösterilmiştir. Bu dönemde sosyal harcamaların bütçe içindeki payı durağan bir seyir izlemiş sadece 1986 yılında azalmış ve %14,9 oranına gerilemiştir. Bu dönemde sosyal harcamaların bütçe içindeki paylarının değişiminde eğitim harcamalarının bütçe içindeki payları etkili olmuştur.

Tablo 7’ye göre 1984 yılında sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı, sosyal hizmet harcamalarının GSYH içindeki payı ve eğitim harcamalarının GSYH içindeki payında bir artış meydana gelmiş buna bağlı olarak da sosyal harcamaların GSYH içindeki payı artmıştır. Bu durumun nedeni olarak 1980 darbe girişimi sonrası yapılan ilk genel seçimler olan 6 Kasım 1983 seçimleri ve demokratik düzene yeniden geçiş gösterilebilir. Ayrıca, 1987 yılında eğitim harcamalarında ve buna bağlı olarak sosyal harcamalarda bir artış yaşandığı görülmektedir. Artışın nedeni Tablo 6’da gösterildiği üzere 1987 yılında meydana gelen ekonomik büyümedir. Türkiye’de ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru pozitif bir etkinin varlığı Yamak ve Küçükale (1997), Halıcıoğlu (2003), Arısoy (2005) ve Aytaç ve Güran (2010) çalışmalarında kanıtlanmıştır.

Tablo 7’ye göre 1989 yılında sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı, eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı, sosyal hizmet harcamalarının GSYH içindeki payı ve bunlara bağlı olarak sosyal harcamaların GSYH içindeki payında artış olduğu görülmektedir. 1988-1989 döneminde genel olarak kamu harcamalarında meydana gelen artışın arka planında 1989 Körfez Savaşları ve 1989 yerel seçimleri yer almaktadır (Kanca ve Bayrak, 2015: 13). Öte yandan 1989 yılında ekonomide yaşanan kırılganlığın üç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1989 yılındaki yerel seçimlerde mevcut iktidarın yaşadığı oy kaybıdır. Yerel seçimlerde oy kaybına uğrayan mevcut hükümet kamu kesiminde reel ücretleri ve tarımsal destekleme fiyatlarını artırmıştır. Kırılganlığın ikinci nedeni Hazine’nin TCMB’den alacağı kısa vadeli avanslara kısıtlama getirilmesidir. Üçüncü nedeni ise 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sermaye hareketlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasıdır (Gökalp ve Avcı, 2002: 5).

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile ekonomi tamamen açık hale gelmiştir. Dışa açık hale gelen ekonomi spekülâtif ataklara da açık hale gelmiş ve kırılğan hal almıştır. Bu dönemde ve sonrasında gerçekleşen sermaye girişleri kamu harcamalarını ve dış ticaret bilançosu açıklarını finanse etmede kullanılmıştır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 159). Bu kapsamda 1989 yılında eğitim, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal harcamaların GSYH içindeki payında meydana gelen artışın gerekçesi olarak hem reel ücretlerde meydana gelen artış hem de ülkeye giren sıcak para gösterilmektedir.

Genel olarak 1990 öncesi ekonomik durum ve sosyal harcamaların gelişimi incelendiğinde istikrarlı olmayan bir seyir izlediği görülmektedir. Siyasi istikrarsızlıkların yol açtığı ekonomik istikrarsızlıklar ve diğer ülkelerin ekonomilerinde meydana gelen kırılmaların Türkiye ekonomisine etkileri, kırılğan bir yapıda olan ekonomik yapı, 1980 yılında ekonominin hazır olmaksızın dışa açık hale gelmesiyle daha da kırılğan bir hal alması istikrarsızlığın nedenleri olmuştur. Bu dönemde sosyal harcamalar ve alt bileşenleri de ekonomideki istikrarsızlıklardan etkilenmiştir.

3.2. 1994 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar

1990 sonrası yaşanan krizlerin her biri kendine özgü özellikler taşımakla birlikte bazı ortak noktaları da bulunmaktadır. 1980 sonrası başlayan ve 1990 yılında hızını arttıran serbestleşme hareketlerine yönelik kurumsal ve yapısal alt yapının sağlanamaması ortak noktalardan biridir. Öte yandan iç ekonomide izlenen politikaların dış ekonomideki değişimlerden bağımsız olarak belirlenmesi ve siyasi istikrarsızlıklar da krizlerin ortak noktaları olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde 1994 krizine zemin hazırlayan etkenler ile krizin sonuçları ele alınacak ve bu dönemde gerçekleşen sosyal harcamaların seyri incelenecektir.

3.2.1. 1994 Ekonomik Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri

1980 yılında başlayan ve 1990'lı yıllarda hızını daha da artıran serbestleşme hareketleri özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan kırılgan ülkelerin ekonomilerinde dengesizlikler oluşmasına neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde artık kronik hale gelen işsizlik, enflasyon ve dış ödeme güçlüğü de krizin tetikleyicileri olmuştur. Tablo 8'de toptan eşya fiyatlarındaki yıllık ortalama değişime yer verilmiştir.

Tablo 8

Toptan eşya fiyatları, yıllık ortalama değişim (1987 Baz) 1988-1998

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Genel	70,4	63,9	52,3	55,4	62,1	58,4	120,7	86	84,5	76	93,4
Tarım	44	71,7	70,6	50,8	62,7	62,2	97,8	107,8	86,5	86,5	86,8
Maden	64	65,1	48,7	63,3	60,3	57,9	132,8	85,6	89,3	76,2	48,6
İmalat	81,5	61,6	46,9	55,3	59,7	56,6	129,4	81	70,4	80,6	66,7
Enerji	40,9	69,1	56,6	75,1	97,7	67,8	102,3	56,4	101,7	71,8	71,8

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, 2001: 482

Tablo 8'de görüldüğü üzere yüksek enflasyon artık olağan bir durum haline gelmiştir. Tarım ürünü fiyatlarının birçok yılda genel ortalamadan fazla olduğu görülmektedir. Bu durumu tetikleyen etken olarak gıda mallarında talebin fiyat esnekliğinin düşük olması gösterilebilir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 483). Öte yandan 1994 yılında genel olarak fiyatlarda bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış diğer yıllarla kıyaslandığında oldukça yüksektir. Bu durumun nedeni olarak 1994 ekonomik krizi gösterilebilir. 1995 yılına gelindiğinde genel fiyatlarda ve alt kategorilerde bir düşüş görünürken tarım ürünü fiyatları artmıştır. Bunun nedeni ise kriz döneminde artan maliyetlerin etkisini hala devam ettirmesidir. 1996 yılına gelindiğinde ise tarım fiyatlarında da düşüş gerçekleşmiş ve kriz enflasyon üzerindeki etkisini yitirmeye başlamıştır. Tablo 9'da 1990-1996 dönemi bazı makroekonomik göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 9

1990-1996 Dönemi bazı makroekonomik değişkenler

Göstergeler	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
GSMH (1987 Baz Fiyatlarla % Değişim)	9,4	0,3	6,4	8,1	-5,5	7,2	7,0
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH	5,4	7,3	7,7	7,5	4,5	3,6	6,4
Bütçe Açığı/GSMH	-2,9	-5,2	-4,2	-6,6	-3,8	-4	-8,2
Dış Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	9,6	9,1	6,9	9,1	11,1	9,3	7,5
İç Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	21,2	21,5	21,6	35,0	39,7	43,9	59,2
Toplam Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	30,8	30,6	28,5	44,1	50,7	53,1	66,7
Toplam Dış Borçlar/GSMH	26,1	26,7	27,8	29,6	38,8	33,6	32,6
Toplam İç Borçlar/GSMH	14,3	15,3	17,6	17,8	20,5	17,3	21
İşsizlik Oranı (%) + Eksik İstihdam Oranı	14,5	15,4	16,7	16,6	17	14,6	13,4
Döviz Kuru (Ortalama)	2.607,6	4.169,9	6.887,5	10.986,0	29.704,3	45.673,5	81.083,6

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.

Tablo 9’da gösterildiği üzere 1990-1993 dönemine genel bir çerçeveden bakıldığında ekonomik büyümenin %6 civarında olduğu görülmektedir. Ancak büyümenin nedeni izlenen serbest kambiyo rejimi sonucu dışarıdan gelen sıcak paralar ve bankaların iç piyasaya yönelik açmış oldukları kredilerdir. İzlenen bu yanlış politikalar orta vadede birçok problemi beraberinde getirmiştir. Bunlara ek olarak 1990 yılında Birinci Körfez Savaşı’nın etkisiyle bankalardaki mevduatların geri çekilmeye başlanması, 1991 yılındaki erken seçim öncesi ve sonrasında mali ve iktisadi disiplinin sağlanamaması, 1994 yılındaki yerel seçimlerde kamu harcamalarının artması, dünya ekonomisinde yaşanan genel durgunluk ve 1994 yılında uluslararası derecelendirme kuruluşlarınca Türkiye’nin kredi notunun düşürülmesi ekonomik krize ortam hazırlayan diğer etkenler olmuştur (Erdem ve Tuğcu, 2013: 204).

1980 yılı itibariyle benimsenmeye başlanan piyasa ekonomisinin temel amacı ekonomide devletin büyüklüğünü daraltmak ve özel sektörün işlerliğini artırmaktır. Ancak 1980 sonrasında ekonominin genel görünümüne bakıldığında tam tersi bir durumla karşılaşılmaktadır (Tecer, 2005: 92). Tablo 9’da kamu harcamalarında meydana gelen artış bütçe açığının GSMH içindeki payı ve kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG) GSMH

içindeki paylarına yansımaktadır. Bütçe açığının GSMH içindeki payı 1985 yılına kadar düşüş eğilimindeyken, 1988 yılı itibariyle hızla artışa geçmiştir. Buna ek olarak, KKBG'nin GSMH içindeki payının da aynı şekilde 1985 yılına kadar azaldığı ancak, 1991 yılı itibariyle bir sıçrama gösterdiği görülmektedir.

1990'ların başlarında ABD'de bütçe açıklarının azalmaya başlamasıyla ve Avrupa Topluluğu ülkelerinin Maastricht kriterleri dahilinde kamu açıklarının GSYH içindeki payının %3'ü, kamu borcunun GSYH içindeki payının %60'ı aşamayacağı kuralını benimsemesiyle endüstrileşmiş ülkelerde durgunluk baş göstermiştir. Bu durgunluk Türkiye'nin ihracatının azalmasına ve ithalatın ise artmasına neden olmuştur. Ağustos 1989'da halka döviz tutma serbestliği getirilmesi para ikamesi ile karşılaşılmasına neden olmuştur. 1990'lı yılların ortalarına doğru para ikamesi enflasyondan korunma amacını aşmış TL'nin değer saklama hatta işlem yapma işlevlerini azaltmaya başlamıştır (Parasız, 2002: 378-379).

Cumhuriyet tarihinin o güne kadarki en büyük cari açığı ve kamu açığı 1994 yılının başına gelindiğinde kendini göstermiştir. Orta ve uzun vadede sürdürülmesi imkânsız olan bu açıklar 1994 Nisan ayında ortaya çıkan krizin temel nedenlerini oluşturmuştur. 1993 yılının ortalarında yüksek faiz oranlarını düşürmeye yönelik atılacağı söylenen adımlar ve kurdaki yükselişe bağlı olarak artan devalüasyon beklentileri de krizin adım adım gelmesinde etkili olmuştur. Ocak 1994'te 19.000 olan dolar/TL, Nisan 1994'e gelindiğinde 38.000 dolar/TL olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2001: 484-485). Bunlara ek olarak, 1994 öncesinde yaşanan Körfez Savaşı ve Avrupa para krizinin de etkisiyle dış finansman bulma ihtimali oldukça azalmış iç piyasalarda ise borç yönetiminde politik hataların yapılması ve borç ödemelerinin finansmanında sıkıntılar yaşanması kamu kesimi finansman açığının sürdürülemez şekilde artmasına neden olmuştur (Oktar ve Dalyancı, 2010: 12).

Türkiye'de gerçekleşen krizlerin sebebi dolar/TL kuru gibi görünse de asıl neden ekonomik dengedeki bozulmalar olmuştur. 1994 yılındaki ekonomik krizi getiren etkenlerden biri de ekonomik istikrar programlarının uygulamaya konulamamış olmasıdır. Ekonomideki istikrarsızlık ve tıkanma 1994 yılı başında uzun bir süredir istikrarlı gibi

görünen dolar/TL kurunu ciddi bir şekilde artırmıştır. Döviz kurundaki bu oynaklık enflasyon beklentilerini yükseltmiş ve Hazineyi iç borçlanma yapamaz duruma sokmuştur. ABD’li kredi değerlendirme kurumlarının Türkiye’nin notunu art arda düşürmesi sonucunda Türkiye dış kredi bulmak için bir ekonomik istikrar programı yürürlüğe koymuş ve IMF ile Stand-By anlaşması imzalama yoluna gitmiştir (Eğilmez, 2011: 70-71).

1994 krizinin gelmesine neden olan bir diğer önemli etken kamu kesimi finansman açıklarının ve borçlanma ihtiyacının arttığı dönemde Türkiye’nin kısa vadeli sermaye hareketleri üzerindeki tüm kontrolleri kaldırarak dünyanın en serbest kambiyo rejimini uygulamaya başlaması olmuştur. Artan kamu harcamaları bütçe açıklarının büyümesine neden olmuş, büyüyen açıklar TCMB kaynaklarından kısa vadeli avans yoluyla kapatılmaya çalışılmıştır. Bu durum krizin ortaya çıkmasına neden olmuş enflasyondaki artış, sıcak paranın ülkeden kaçması ve bankaların batması ise krizi derinleştirmiştir (Sönmez, 2009: 99).

Türkiye’de 1993 yılına kadar talep yönlü büyüme politikası izlenmiştir. Talebi artırmaya yönelik yapılan harcamalar ve personel maaşlarının yüksekliği bütçe açıklarını da beraberinde getirmiştir. Bütçe gelirlerinin yetersiz kalması hükûmeti iç borçlanmaya yöneltmiştir. Ancak iç borçların yüksek faiz ödemeleri bütçeye her geçen yıl daha fazla yük oluşturmuştur. Öyle ki faiz ödemeleri, bütçe gelirleriyle ve iç borçlanmayla çevrilemeyecek duruma gelmiştir (Altınok ve Çetinkaya, 2001: 150-151). Öte yandan kamu açıklarının tek başına kriz nedeni olması mümkün değildir. Aslında 1994 krizine yol açan etken kamu açıklarının finanse edilememesidir. İç borçların, döviz cinsinden dışarıdan borçlar alınarak finanse edilmeye çalışılması ve aşırı yükselen döviz kuru nedeniyle daha da artan borçların finansmanında ikame bir model yaratılamaması krizi tetiklemiştir. Bunun üzerine 5 Nisan 1994’te alınan kararlar ile kamu açığını azaltmaya yönelik tedbirler almak, kur istikrarını sağlamak, borç yönetimini iyileştirmek, merkez bankasının bağımsızlığını sağlamak ile kalkınmayı ekonomik ve sosyal temellere oturtmak amaçlanmıştır (Batirel, 1995: 96). 5 Nisan kararlarının kısa vadeli amaçları bozulan dış denge ve kur dalgalanmalarında istikrarı sağlamak; orta vadeli amaçları kamu açıklarını azaltmak ve enflasyonu indirmek, uzun vadeli amaçları ise özelleştirme işlemlerini hızlandırmak, sürdürülebilir büyümeyi sağlamak ve ihracatı özendirici tedbirler almak amacı taşımıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 123).

Kamu gelirlerinin artırılması amacıyla ek vergi konulması, bütçe kısıntıları uygulayarak kamu harcamalarının düşürülmesi, kamu geliri artırıcı ve kamu harcamalarını azaltıcı önlemlere bağlı olarak bütçe açığının ve KKBG'nin düşürülmesi, TL'nin dolar karşısında değer kaybetmesini önlemeye yönelik tedbirler alınması, Hazine borçlanmasını cazip hale getirmek için enflasyonun çok üstünde faiz uygulanması, tüm bu tedbirlerle enflasyonun düşürülmesi ve istikrarın sağlanması 5 Nisan 1994 ekonomik istikrar programının temel hedeflerini oluşturmaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2003: 379-380). 5 Nisan 1994 kararları şu şekildedir (Parasız, 2002: 396-406):

- Hazine bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5 oranındaki vergi TL'nin cazip hale getirilmesi amacıyla kaldırılması,
- Bankaların münzam karşılıkları ve disponibiliteler uygulamalarının yeniden düzenlenmesi,
- KİT ürünlerinde fiyat ayarlamaları yapılması (şeker %50-62, tekel ürünleri %70-100, çay %64-72, akaryakıtta %46-90),
- Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının TCMB'den kredi kullanımlarına sınırlamalar getirilmesi,
- TCMB'nin bağımsız bir yapıya kavuşmasına yönelik çalışmalar yapılması,
- Bir kez alınmak koşuluyla ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi ve ek taşıt vergisi getirilmesi ve vergi iadesi sisteminin yıllığa dönüştürülmesi,
- Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 1994 yılında beyan ettikleri gelirleri üzerinden ek bir vergiye tabii tutulması,
- TCMB kur belirleme sisteminin değiştirilmesi, döviz kurlarının serbest bırakılması,
- Vergi borcu bulunan ve ödemeyenlere yönelik vergi denetimlerinin artırılması,
- Kamu yatırım projelerine hiçbir şekilde yeni proje alınmayarak altyapı ve kalkınmayı ilgilendiren projelerin yap-işlet-devret modeli ile gerçekleştirilmesi,
- Döviz kazandırıcı tüm hizmetlerin, turizm ve dış müteahhitlik, desteklenilmesi ve ihracatın artırılması amacıyla Türk Eximbank kredi ve sigortaları kapsamı genişletilerek uygulanmaya devam edilmesi,
- Tarımsal sübvansiyonlarda daralmaya gidilmesi ve tarımsal destekleme alımlarının hububat, şeker pancarı ve tütün haricinde yapılmaması,
- Özelleştirme çalışmalarına hız verilerek 1994 yılı içinde sırasıyla; Et ve Balık Kurumu, Yem Sanayisi, Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, Turban, Havaş, D.B.

- Deniz Nakliyat, Ditaş, Türkiye Elektrik Kurumu, Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü, Sümerbank ve Etibank özelleştirilmesi,
- Borç yükü, aşırı istihdam, yüksek maliyetli üretim, teknolojik gerilik gibi nedenlerle özelleştirilme imkânı bulunmayan KİT'lerin ve yardımcı kuruluşların kapatılması,
 - Kamu kurum ve kuruluşlarında memur ve işçi sayılarının azaltılması, Emekli sandığına bağlı çalışan kadınların 15, erkeklerin 20 yılını doldurunca kurumdan ayrılmaları ve kalan süre için prim ve katkıları ödemek şartıyla emekli olabilmelerinin sağlanması,
 - Yerel yönetimlerin finansman sorununu gidermek amacıyla emlak vergisi matrahının yeniden değerlemeye tabi tutulması,
 - Turistik beldelerin gelirlerini artırmak amacıyla konaklama tesislerinde kalanlardan konaklama vergisi alınmasıdır.

Bu kararlardan bazıları kısa vadede amaçlarına ulaşmıştır. Kemer sıkma politikaları sayesinde kamu harcamaları azalmış, ek vergiler sayesinde gelirler artmıştır. Toplam iç ve dış borçlarda 1994 yılına göre bir azalma meydana gelmiş, ithalat azalırken ihracat artmış dış ticaret açığı düşürülmüştür. Ekonomide bunlar yaşanırken istikrar programının gerçek yükünü işçi ve memurlar çekmiştir. Ücret zamlarının istenilen düzeyde olmaması, ticaret ve sanayi erbaplarına ek vergiler getirilmesi, kurumlara ek vergi getirilmesi ve tarımsal desteklemelerin enflasyonun altında kalması talebin azalmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler reel sektörün Cumhuriyet tarihinin o güne kadarki en büyük daralmayı yaşamasına sebebiyet vermiştir. Buna ek olarak, yine Cumhuriyet tarihinin en büyük enflasyonu (%150) ortaya çıkmıştır. Böylece 5 Nisan kararlarında istenilen sonuca ulaşılamamış ekonomi, durgunluk ve enflasyonun bir arada yaşandığı bir duruma dönüşmüştür (Karluk, 2009: 426-427).

5 Nisan Kararlarının başarısız olmasındaki nedenlerin en başında maliye politikasının para politikası başta olmak üzere diğer politikalar ile uyumsuz olması gelmektedir. Çünkü Hazine, TCMB'den bu dönemde doğrudan para kullanmaya devam etmiştir. Yine bu dönemde, TCMB tarafından bankalara yönelik krediler artırılmış, piyasadaki aşırı likiditeyi azaltmaya yönelik herhangi bir parasal düzenlemeye gidilmemiştir. Siyasal iktidara duyulan güvensizlik ise başarısızlığın altında yatan bir başka

neden olmuştur. İktidara duyulan güvensizlik istikrar programını da etkileyerek olumsuz beklentileri artırmıştır. Hazine borçlanmaya devam etmiş bu durum faizlerin yüksek seyretmesine yol açmış, erken seçim beklentileri ise istikrar programına olan inancı daha da azaltmıştır (Eğilmez, 2011: 72-73).

Kararların uygulamaya konulması ile beklenen olumlu gelişmeler gerçekleştirilememiştir. Üretim ve ithalat maliyetlerinde artışlar düşürülemedi, maliye politikası hedefleri tutturulamamış, enflasyon, faiz oranları ve döviz kurlarında istenen düşüşler yakalanamamış, özelleştirme çalışmalarında ise geç kalınmıştır (Polat, 2019: 333). Alınan kararların uygulamasındaki gecikmelerin ve yapısal değişikliklerin gerçekleştirilememesinin krizin daha da derinleşmesine yol açtığı söylenebilir. 5 Nisan Kararları hem güvenini yitirmiş bir hükûmet tarafından uygulanmaya çalışılması hem de hedeflerden kısa sürede sapmış olması nedeniyle başarıya ulaşamamıştır.

3.2.2. 1994 Ekonomik Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi

1994 krizi, ekonominin kötü yönetilmesinin ve ekonomide dışa açılmanın iyi planlanamamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yüksek enflasyon ve işsizlik reel ekonomide krizi daha da derinleştirmiştir. Krizin akabinde uygulamaya konulan 5 Nisan 1994 kararlarında yer alan mali disiplinin sağlanması hedefine ulaşmak için bu dönemde kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesine bağlı olarak kamu personeli ücretlerinde ve destek alım fiyatlarında artış olmaması krizin, ekonomik krizden sosyal krize dönüşmesinde rol oynamıştır. Tablo 10'da 1989-1996 döneminde bazı konsolide bütçe harcamalarının yüzde değişimi gösterilmiştir.

Tablo 10

Konsolide bütçe harcamalarının dağılımı (%)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Personel Harcamaları	36,1	42,5	42,0	47,1	38,4	32,4	29,4	24,7
Yatırım Harcamaları	10,2	10,1	9,0	8,6	7,5	5,6	5,4	6,0
Faiz Harcamaları	21,7	20,8	18,5	18,2	24,0	33,2	33,7	38,0
Faiz Dışı Harcamalar	78,3	79,2	81,5	81,8	76,0	66,8	66,3	62,0

Kaynak: *Batirel, 1995: 99*

Tablo 10'da da görüldüğü üzere 1989-1992 yılları arasında personel harcamalarında artış, faiz harcamalarında ise bir azalış yaşanmıştır. Öte yandan 1993 yılına kadar konsolide bütçe harcamalarında personel harcamalarının payının faiz harcamalarının payından daha fazla olduğu görülmektedir. 1993 itibariyle 5 Nisan Kararlarının da uygulamaya konulmasıyla personel harcamaları düşürülmüştür. Ancak, faiz harcamaları iç borçlanmanın artması nedeniyle kontrol altına alınamamıştır. Bu dönemde meydana gelen bütçe açığının nedeni personel harcamaları değil iç borç faiz ödemeleri olmuştur. Bu nedenle kararlardaki personel harcamalarını kısarak bütçe açığını azaltma hedefine ulaşamamıştır. 5 Nisan Kararları kapsamında kamu açıklarını kapatmak adına gelir dağılımı bozulmuş ve fatura emekçilere kesilmiştir (Batirel, 1995: 99).

Ekonomik kriz ekonomiye yüksek enflasyon, büyük kamu açıkları, gittikçe artan borç stokları ve TL'nin değer kaybı gibi oldukça ağır yükler yüklerken, topluma da işsizlik, enflasyona bağlı artan zorunlu mal fiyatları ve enflasyon karşısında eriyen maaşlar getirmiştir. Bu süre zarfında kredi borçlarını ödeyemeyip iflas eden şirketler, işini kaybeden insanlar ve buna bağlı artan yoksulluk halkı yönetimle karşı karşıya getirmiştir. 1992-1996 dönemi sosyal harcamalar ve alt bileşenlerinin GSYH ve bütçe içindeki payları Tablo 11'deki gibidir.

Tablo 11

1992-1996 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü

Göstergeler (%)	1992	1993	1994	1995	1996
Sosyal Harcamalar/GSYH	5,17	5,22	4,07	3,59	4,01
Sosyal Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları	24,6	21,3	17,5	16,1	14,6
Eğitim Harcamaları/GSYH	4,03	4,04	3,11	2,71	3,04
Eğitim Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları	19,7	16,5	13,4	12,2	11,0
Sağlık Harcamaları/GSYH	0,95	0,95	0,81	0,73	0,81
Sağlık Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	4,0	3,9	3,5	3,3	3,0
Sosyal Hizmet Harcamaları/GSYH	0,18	0,21	0,14	0,14	0,15
Sosyal Hizmet Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	0,9	0,9	0,6	0,6	0,6

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1996a: 49; Maliye Bakanlığı, 1996b: 46 verilerinden derlenmiştir.

5 Nisan Kararları neticesinde sosyal harcamalarda ciddi düşüşler olduğu Tablo 11’de görülmektedir. Sosyal harcamaların hem GSYH’ye oranı hem de bütçe harcamaları içindeki payı düşmüştür. 1992 yılında %24,6 olan sosyal harcamaların bütçe harcamaları içindeki payı 1994 yılında %17,5’e gerilemiştir. Eğitim, sağlık ve sosyal hizmet harcamalarında da yine benzer azalmalar meydana gelmiştir. 5 Nisan Kararları’nın asıl amacı kamu harcamalarını kıstak ve gelirleri artırmak olduğundan, temelinde mali disiplini sağlamak amacı vardır (Gaytancıoğlu, 2010: 143). Bu kararlar doğrultusunda kamu harcamalarının kısılmasının sosyal harcamaları olumsuz etkilediği ve 1994/1995 yıllarında sosyal harcamalar ve alt bileşenlerinin bütçe içindeki payının azaldığı (Tablo 11) görülmektedir.

Tablo 11’de görüldüğü gibi sosyal harcamaların GSYH içindeki payı 1993 itibariyle düşüş ivmesine girmiş ve 1995 yılına kadar bu düşüşü sürdürmüştür. Sosyal hizmet harcamalarının GSYH’ye oranı ise 1992-1996 yılları arasında azalmış, 1994 yılında %14’e düşerek dip yapmıştır. Eğitim harcamalarının GSYH’ye oranı ise bu dönemde yatay bir seyir izlemiştir.

1994 krizinin çıkış reçetesi olan 5 Nisan Kararlarının kamu harcamalarını azaltmayı amaçlaması bu dönemde diğer harcamalar gibi sosyal harcamaların da kısılmasına neden

olmuştur. Bunun neticesinde kriz dönemlerinde artması beklenen sağlık ve sosyal hizmet harcamaları bu dönemde artmamış aksine azalmıştır.

3.3. 1999 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar

Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin bazıları ülke içi ekonomik sorunlardan kaynaklanırken bazıları ise diğer ülkelerde yaşanan ekonomik sorunların yansımalarından kaynaklanmaktadır. Bu duruma örnek olarak 1997 yılında yaşanan Tayland krizi gösterilebilir. Tayland krizi, 1999’da Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. 1997 yılında Tayland’ın dolara bağladığı yerel parası “Baht”ı dalgalanmaya bıraktığını açıklaması neticesinde meydana gelen kriz, kur ve borç krizi özelliği taşıyan finansal bir krize dönüşmüştür (Öztürk, 2003: 173). Asya ülkelerini etkisi altına alan bu finansal krizin Türkiye’ye etkisi ise reel ekonomide olmuştur. 1998 yılının sonlarına doğru etkisini hissettirmeye başlayan krize 17 Ağustos 1999 Gölcük Depremi ve 12 Kasım 1999 Düzce Depremi’nin yarattığı olumsuzluklar da eklenince yeni bir istikrar programı hazırlamak kaçınılmaz olmuştur (Ural, 2003: 17). Bu bölümde 1999 krizinin nedenleri ve sonuçlarına değinilecek ve bu dönemde gerçekleştirilen sosyal harcamaların seyri ele alınarak yorumlanacaktır.

3.3.1. 1999 Ekonomik Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri

1999’da Türkiye’de etkisini göstermeye başlayan krizin ana merkezi Tayland’da yaşanan krizin etkisi olmuştur. Kriz Tayland’da başlayıp kısa sürede Uzakdoğu ülkelerine sıçramış, 1998’de Rusya’yı etkisi altına alarak Türkiye’ye ulaşmıştır. 1997’de Tayland’da krizin meydana gelmesinde ise birçok etken bulunmaktadır. Bunlarda ilki finansal sistemin yeterince denetim ve gözetim altında tutulmamasıdır. Finansal kuruluşların şeffaflıktan uzak olması ve belirlenen finansal kurallara yeterince uyum göstermemesi de diğer etkenlerdir. Ancak krizi esas alevlendiren Kore, Tayland ve Endonezya’nın paralarını dolara “peg” etmeleridir. Bu durum dolarla ilgili en ufak dalgalanmanın bile iç ekonomiye problem olarak yansımaya neden olmuştur. Dış ticaret açıkları ve cari açıkları artmaya başlayan bu ülkelerin zamanla dışarıdan finansman bulması da zorlaşmıştır (Eğilmez, 2011: 64-65). 1997

yılında Tayland, Endonezya ve Güney Kore'nin kısa vadeli dış borç toplamı, borç toplamının %60'ını ve ticari bankaların döviz borçları da varlıklarını kat kat aşmıştır. Bankacılık sistemi kırılganlık gösteren Tayland'dan sermaye kaçışlarının meydana gelmesi kısa sürede başta Tayland olmak üzere tüm Asya ülkelerini etkisi altına almıştır (Kazgan, 2012: 222).

1998 yılında Rusya'yı etkisi altına alan krizin Türkiye ekonomisini de etkileme beklentisi İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)'nda ciddi bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Hükûmetin aldığı tedbirlere rağmen düşüşün önüne geçilememiş ve 25 Ağustos 1998'de 3.253 puan olan İMKB endeksi 27 Ağustos 1998'de 2.603 puana gerilemiştir. Buna ek olarak ülkeden 4,5 milyar dolara yakın bir sermaye çıkışı yaşanmıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 126).

Krizin Türkiye'de reel ekonomiye intikali ise 1998'in ikinci yarısında olmuştur. Asya ülkelerinin hızla paralarını devalüe etmeleri TL'yi bu ülke paralarına karşı değerlendirmiş, bu durum ise Türkiye'nin dış piyasada rekabet gücünü azaltmıştır. Türkiye'nin bu ülkelerle gerçekleştirdiği hammadde ve ara mal ticaretinde aksamalar meydana gelmesi ve Rusya'dan gelen turist sayısının azalması ise krizin ekonomiye etkilerini daha da artırmıştır. Krizin Türkiye'ye geçiş sağladığı 1997-1998 yıllarında enflasyonun %100'ü aşması ise hükûmeti enflasyonu düşürücü kararlar almaya itmiştir (Kazgan, 2012: 223).

Bülent Ecevit Başbakanlığında üç partili koalisyon hükûmeti yükselen enflasyon ve sürdürülemez kamu açıkları nedeniyle 1998 yılının ortasında yeni bir istikrar programı için IMF ile görüşmelere başlamıştır. Haziran 1998 yılında IMF ile imzalanan 18 aylık Yakın İzleme Anlaşması ile hükûmet, ekonomide istikrarı hedefleyen ve yapısal reformlar içeren yeni bir ekonomi programı ilan etmiştir (Şahin, 2007: 249). Bu süre zarfında IMF'den kredi kullanılmış ve her üç ayda bir ekonominin gözden geçirilmesi hususunda mutabakata varılmıştır (Erdem ve Tuğcu, 2013: 207). 1997-2000 dönemi bazı makroekonomik göstergeler Tablo 12'de verilmektedir.

Tablo 12

1997-2000 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler

Göstergeler (%)	1997	1998	1999	2000
GSYH	7,5	3,1	-4,7	7,2
KKBG/GSMH	5,7	7,0	11,4	8,7
Bütçe Dengesi/GSMH	-5,6	-5,4	-8,7	-8,0
Faiz Dışı Denge /GSMH	0,1	3,2	1,4	4,0
Dış Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	6,3	5,9	6,1	6,2
İç Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	41,7	61,0	66,4	70,9
Toplam Borç Faiz Ödemeleri/Vergi gelirleri	48	66,9	72,4	77,1
Toplam Dış Borçlar/GSMH	33,2	35,6	41,7	44,7
Toplam İç Borçlar/GSMH	21,3	21,6	29,2	41
İşsizlik Oranı (%) +Eksik İstihdam Oranı	12,9	13,1	16,8	13,4
Döviz Kuru (Ortalama)	151.429,0	260.040,1	420.126,2	623.704,0

Kaynak: *Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.*

Tablo 12’de de görüldüğü üzere 1999 yılında birçok gösterge bozulmuştur. İlk dikkat çeken husus, ekonomik büyümenin 1998 yılında gerilemesi ve 1999 yılında ise negatif değer almasıdır. Kriz yılı olan 1999’da KKBG’nin GSMH içindeki payı %7,0’dan %11,4’e çıkmış, işsizlik oranı ise %13,1’den %16,8’e yükselmiştir. Bütçe açığının GSMH içindeki payı da %5,4’ten %8,7’ye çıkmıştır.

1999 yılının ikinci ve üçüncü çeyreğinde GSMH artış hızı pozitif dönmüş ancak 17 Ağustos’ta meydana gelen deprem sonrasında yeniden negatif büyüme gerçekleşerek 1999 yılsonunda %-4,7 büyüme oranı ve %53,2’lik enflasyon meydana gelmiştir (Tablo 13). Aralık 1999’da IMF ile yeni bir Stand-By anlaşması imzalamaya yoluna gidilmiş ve 2000 yılında Enflasyonla Mücadele Programı yürürlüğe konulmuştur (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 126-127). 1996-2002 dönemi Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) artış oranları Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenerek Tablo 13’te verilmektedir.

Tablo 13

1996-2002 Dönemi enflasyon göstergeleri

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
TEFE (Artış Oranı)	85,0	84,7	53,2	51,4	61,6	50,1
TÜFE (Artış Oranı)	81,0	71,8	64,9	54,9	54,4	45,0

Kaynak: TÜİK, 2021a; 2021b verilerinden derlenmiştir.

Tablo 13'te görüldüğüne göre enflasyon %50'nin üzerinde seyretmektedir. 9 Aralık 1999'da açıklanan ve "Enflasyonu Düşürme Programı" olarak adlandırılan kararların en önemli niteliği döviz kuru çapasına dayanmasıdır. Programın temel amaçları üç yıllık zaman zarfının sonunda enflasyonu tek haneye düşürmek, reel faiz oranlarını indirmek, ekonomik büyümeyi sağlamak ile kaynakların etkin ve adil dağılımını sağlamaktır (Karluk, 2009: 444). 2000'li yılların ilk aylarında döviz kurunda tablita sistemi uygulanmış ve bir yıl önceden her gün için belirlenen ve her üç ayda bir sürekli indirilen bir devalüasyon stratejisi izlenmiştir (Parasız, 2002: 458). Bu strateji ile enflasyonun düşürülmesi amaçlanmıştır. Ancak para kurulu benzeri para politikası uygulamanın sonuçları Türkiye'de 2000 ve 2001 krizlerinin yaşanması olmuştur. TCMB'yi saf dışı bırakarak tüm parasal yetkiyi tek elde toplamının bedeli ağır olmuştur. Enflasyonun düşürülmesi amacıyla uygulanan bu sistem Türkiye ekonomisinin büyük bir kriz yaşamasına neden olmuştur.

Ekonomide bu gelişmeler meydana gelirken siyasette ise erken seçim rüzgârları esmiştir. 18 Nisan 1999 hem yerel hem de genel seçimlerin bir arada yapıldığı nadir seçimlerden biri olmuştur. Seçimden birinci parti olarak çıkan Demokratik Sol Parti bile oyların ancak %22'sini almıştır. Bu nedenle Demokrat Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi, Bülent Ecevit Başbakanlığında 57. koalisyon hükûmetini kurmuştur (Keskin vd., 2006: 49-51). Seçimde halkın hiçbir partiye tek başına hükûmeti kurma yetkisini vermemesi, seçim sonucunda ortaya çıkan hükûmetin ise çok farklı kimlik ve görüşteki partilerden oluşması siyasi istikrarsızlığı kaçınılmaz kılmıştır. Farklı görüşlerden oluşan hükûmetin uyumsuzluğu ekonomide güven ortamının oluşmasını da engellemiş, ilerleyen süreçte 2000 ve 2001 krizlerinin çıkışında rol oynamıştır.

3.3.2. 1999 Ekonomik Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi

1999 ekonomik krizinde, daha önceki krizlerde de olduğu gibi yine en fazla etkilenen toplumun kendisi olmuştur. Ayrıca 9 Aralık 1999'da alınan kararlarda toplumu krizin sosyoekonomik etkilerinden korumaya yönelik hiçbir önlem alınmamıştır (Koyuncu ve Şenses, 2004: 32). 1999 kararları ile hükümet sosyal programlarda bir kesintiye gitmiş ve harcamaları azaltmıştır (Dufour ve Orhangazi, 2009: 104).

Ekonomik krizler yalnızca ekonomiyi alt üst etmekle kalmamakta toplumu ve sosyal gelişmeyi de bozmaktadır. Çünkü kriz dönemlerinde uygulanacak daraltıcı maliye politikaları beraberinde sosyal harcamaları da daraltabilmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde meydana gelebilecek bir düşüş devletin, insani ihtiyaçların karşılanmasında aktif bir rol oynaması gerekirken pasif kaldığını ortaya koymaktadır (Buğra, 2008: 7). Sosyal devlet işlevlerinin en gerekli olduğu dönemler olarak değerlendirilebilen kriz dönemlerinde devletin bütçe açığını kapatmak kaygısı ile kamu harcamalarını kısması ve bu harcamalardan topluma şefkatli dokunuş yapacak sosyal harcamalarda kısıntıya gitmesi krizi ekonomik bir kriz olmaktan çıkararak toplumsal bir kriz haline dönüştürebilmektedir. 1996-2000 yılları arasında sosyal harcamaların ve alt bileşenlerinin GSYH içindeki payı Tablo 14'teki gibidir.

Tablo 14

1996-2000 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü

Göstergeler (%)	1996	1997	1998	1999	2000
Sosyal Harcamalar/GSYH	4,01	4,41	4,71	5,12	4,74
Sosyal Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları	14,6	15,7	15,9	15,2	12,9
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,04	3,34	3,66	3,98	3,68
Eğitim Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları	11,0	11,9	12,4	11,8	10,1
Sağlık Harcamaları/GSYH	0,81	0,89	0,89	0,96	0,89
Sağlık Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	3,0	3,2	3,0	2,9	2,4
Sosyal Hizmet Harcamaları/GSYH	0,15	0,17	0,15	0,17	0,16
Sosyal Hizmet Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	0,6	0,6	0,5	0,5	0,4

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1998: 46; 2005: 26 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 14'te görüldüğü üzere sosyal harcamaların bütçe içerisindeki payında 1998 yılında artış yaşanırken, 1999'da azalma meydana gelmiş ve %15,2 seviyesine inmiştir. Kamu harcamalarının azalmasına yol açan Enflasyonu Düşürme Programı'nın 9 Aralık 1999 tarihinde yürürlüğe konulması sosyal harcamalarda yaşanan kısıntının 2000 yılında kendini göstermesine neden olmuştur. Öte yandan 2000 yılında yeni bir krizin patlak vermesi ise sosyal harcamaların bütçe içindeki payını daha da düşürerek %12,9 olarak gerçekleşmesine sebep olmuştur. Eğitim harcamalarının bütçe içindeki payı 1998'de %12,4'ten 1999'da %11,8'e gerilerken; sağlık harcamaları aynı yıllarda %3,0'dan %2,9'a gerilemiştir. Buna karşın sosyal hizmet harcamaları 1998 ve 1999 yıllarında %0,5 iken 2000 yılına gelindiğinde küçük bir düşüş göstererek %0,4 olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılının kriz yılı olduğu düşünüldüğünde eğitim ve sağlık harcamaları içindeki cari harcamaların düşmesine bağlı olarak bu harcamaların bütçe içindeki payının da düştüğü söylenebilir.

Tablo 14'e göre sosyal harcamaların GSYH içindeki payı 1996-1999 yılları arasında artış göstermiş ve 1999 yılında zirveyi görerek 2000 yılında gerilemiştir. Sosyal harcamaların GSYH içindeki payının bu dönemde artışında etkili olan eğitim harcamalarının GSYH içindeki payıdır. Bu oran 2000 yılında ise gerilemektedir. 1997-1999 yılları arasında eğitim harcamalarındaki artışın nedeni temel eğitimin 8 yıla çıkarılmasıdır. Temel eğitimin 8 yıla çıkarılması sonucu eğitim görececek bireylerin sayılarındaki artışa bağlı olarak eğitim hizmeti giderleri de artmıştır (Özker ve Esener, 2009: 19-20). Eğitim harcamalarındaki artışa karşın 1997-2000 döneminde sosyal hizmet harcamalarının ve sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının seyri durağandır. Sadece 1999 yılında hem sosyal hizmet harcamalarının GSYH içindeki payında hem de sağlık harcamalarının GSYH içindeki payında küçük de olsa bir artış yaşanmıştır. Bu artışta 1999 ekonomik krizi ile 1999 depremi etkili olmuştur. Öte yandan 2000 yılına gelindiğinde sosyal harcama ve alt bileşenlerinin GSYH içindeki paylarında azalış gerçekleşmiştir. Bu azalışın nedeni olarak 9 Aralık'ta yürürlüğe giren Enflasyonu Düşürme Paketi gösterilebilir. Bu pakete göre, kamu harcamalarının kısılması, sosyal harcamaların ve alt bileşenlerinin GSYH içindeki paylarında azalmaya neden olmuştur.

1999 yılında sosyal harcama verilerindeki seyrin değişiminde yalnızca ekonomik kriz değil bu dönemde yaşanan depremlerin de etkisi olmuştur. Deprem bölgelerinde sosyal

yardımların artması ve sağlık hizmetinden yararlananların sayısında meydana gelen yükseliş sağlık harcamalarını ve sosyal harcamaları küçük de olsa artırmıştır. Öte yandan 2000 yılında Enflasyonu Düşürme Programı kapsamında kamu harcamalarının kısılması sonucunda sosyal harcama ve bileşenlerinde azalış meydana gelmiştir. Özetle 1999 krizi akabinde alınan 9 Aralık Kararlarının sosyal harcamalara etkisi ancak 2000 yılında görülmüştür.

3.4. 2000/2001 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar

Türkiye ekonomisini 2000/2001 krizine götüren süreçte serbestleşme hareketleri ile paralel hayata geçirilmesi beklenen ancak gerçekleştirilemeyen yapısal ve kurumsal yenilikler ön plana çıkmaktadır. Öte yandan 1940'lı yıllardan bu yana mücadele edilen ancak bir türlü kontrol altına alınamayan enflasyon, istihdam yaratamayan büyüme hedefleri ve uygulanan politikaların uyumsuzluğu gibi nedenler ekonomi yönetimine olan güvenin azalmasına neden olmuştur. 1999 krizi akabinde uygulamaya koyulan Enflasyonu Düşürme Programı'nın başarıya ulaşamaması ve bu dönemde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 2000/2001 krizini diğer krizlerden ayıran en önemli etken Türkiye ekonomisinin yeniden inşasını gerektirecek kadar büyük bir yıkıma yol açması olmuştur. Bu bölümde Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ekonomik ve siyasi nedenleri üzerinde durulacak ve bu dönemde gerçekleştirilen sosyal harcamalar incelenecektir.

3.4.1. 2000/2001 Ekonomik Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri

1999 kararları ile enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması amaçlanmıştır. Kamu harcamalarının kısılması, vergi gelirlerinin artırılması ile faiz dışı fazlanın yükseltilmesi de hedeflenen amaçlar arasındadır. TCMB'nin Net İç Varlıkları üzerine konulan limit ise programın pasif temelini oluşturmaktadır. TCMB'nin yalnızca döviz girişleri karşılığında TL yaratarak piyasaya sürebilmesi, bu şekilde de likidite sıkışıklığının önüne geçilebilmesi hedeflenmiştir. Hazine bonosu faiz hadlerinde %131,5'ten %38,3'e ani bir düşüş yaşanmıştır (Tablo 15). Döviz kurlarının önceden belirlenmiş olması

ise devalüasyon ihtimalini ortadan kaldırdığı için bankaların açık pozisyonlarını artırmalarına neden olmuştur (Eğilmez ve Kumcu, 2003: 321).

Tablo 15

1997-2002 Dönemi faiz hadleri, reel kur ve sermaye girişi değişkenlerinin görünümü

Yıllar	Faiz Hadleri		Reel Kur (1995=100)	Sermaye Girişi / GSMH (%)
	Mevduat (Yıllık)	Hazine Bonosu		
1997	96,6	126,7	115,9	4,5
1998	94,6	123,1	120,9	0,2
1999	46,7	131,5	127,3	2,5
2000	45,6	38,3	147,6	4,7
2001	62,5	96,2	116,3	-9,7
2002	48,2	63,8	125,4	1,1

Kaynak: Kazgan, 2012: 225.

Faizlerdeki bu hızlı düşüş, enflasyonla mücadele amacıyla yola çıkılan 1999 programının öngörülen hedeflerinden sapmasına yol açmıştır. Bankaların düşük faizli bireysel krediler açmasıyla talep artmış, bu nedenle enflasyonda istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Ekim ayı sonunda ekonomik büyümenin ivme kazanması, canlanan talebe rağmen enflasyonda küçük de olsa düşüş meydana gelmesi, tarım kesimine yönelik reform hareketleri ve özelleştirmelerden gelir elde edilmesi gibi olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Sadece cari açık tahmin edilenin çok üzerinde 9-10 milyar dolar aralığına ilerlemiştir. Ancak o dönemki iktidar bunu ekonomi açısından bir tehdit olarak görmemiştir. Kasım ayıyla birlikte bankaların yılsonu işlemlerinde açık pozisyonlarını kapatmak istemesi ayrıca bankacılık sistemine yönelik düzenlemeler nedeniyle bankaların döviz arayışına girmesi faizlerin artmasına neden olmuştur. Bu durum yabancı yatırımcıların döviz taleplerini artırıp ellerinde hazine bonolarını satarak hızla Türkiye'den çıkmalarına neden olmuştur (Eğilmez ve Kumcu, 2003: 323-324). Kasım 2000'e gelindiğinde 5,3 milyar dolarlık bir para çıkışı olması yurtiçi piyasalarda ciddi bir likidite sıkıntısının yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum gecelik faizleri %2000'lere çıkarmıştır. Ancak IMF'nin 7,5 milyar dolarlık bir ek desteği ile kısa süreli de olsa devalüasyon ötelenmiş ve para çıkışı durdurulmuştur (Dufour ve Orhangazi, 2009: 103-104).

Ekonomiyi 2001 yılında tekrar krize götüren nedenlerin en başında kronik hale gelen kamu kesimi gelir-gider dengesizlikleri gelmiştir. Bütçenin hazırlık aşamasında bile bütçe açığının %20-25'lerde olması o dönem için olağan kabul edilmiştir. Gelir-gider dengesizliklerini gidermek için izlenecek ilk yol özelleştirme olmuştur. Ancak 1984 yılında Anavatan Partisi iktidarında başlatılan özelleştirme, temelinin yasal bir zemine oturtulamayışı, bir plan ve program çerçevesinde gerçekleştirmeyişi, bir fikir birliği oluşturulamaması gibi nedenlerle başarılı bir şekilde yürütülemediği. Gelir-gider dengesinin sağlanmasında kuşkusuz kamu kaynaklarının etkin kullanımı önemlidir. Ancak Türkiye'de mali yetersizlikler, kalifiye personel azlığı, harcamaların siyasetleştirilmesi ve buna bağlı olarak meydana gelen israf kamusal malların üretiminin yetersiz olmasına yol açmıştır. Gelir dağılımının bozuk olduğu bir toplumda sosyal faydası yüksek kamusal malların yetersiz olması ise gelir dağılımını daha da bozucu etki yaratmıştır (Şahin, 2007: 246-247).

2001 krizi, yukarıda ifade edilen nedenlerin yanı sıra ekonomik gidişatın iyi okunamaması, siyasilerin oy kaygısının ekonomi yönetiminin önüne geçmesi, dış borçlanmanın olağan bir finansman yöntemi olarak görülmesi, bankaların aktif-pasif dengesini sağlayamamaları gibi daha birçok nedene bağlanabilir. Ayrıca bunlara kamu kurum ve bankalarının yükselen reel faize rağmen enflasyon beklentilerini düşük tutmaları, istikrar kararlarında yer alan düzenlemelere menfaat gruplarının ayak diretmesi ve iktidarın oy kaygısı nedeniyle bu direnmelere tepkisiz kalması da eklenebilir. Yine benzer şekilde projelerin birçoğunda dış kaynaklı finansman kullanılması bu durumun iç kaynakların atıl kalmasına neden olması, dış borçların artması, bankaların yurtdışından elde ettikleri döviz kredilerini yurtiçinde düşük faizle tüketici kredisi olarak kullandırması sonucunda aktif-pasif dengesinin bozulması da krizin diğer nedenlerini oluşturmaktadır (Parasız, 2002: 500-502).

1999 krizini Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinden kesin hatlarla ayırmak mümkün değildir. Çünkü 5 Nisan Kararlarında bankacılık sistemi ve aracı kuruluşlarla ilgili hiçbir düzenleme yapılmaması 2000-2001 krizinin nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Bunun yanında Kasım 2000 krizinin çıkmasında özel ticari bankaların açık pozisyonlarını kapatmak için döviz talep etmeleri etkili olurken, Şubat 2001 krizinin meydana gelmesinde

kamu bankalarının yeniden yapılandırılmasındaki gecikme ve döviz talebinde bulunmaları etkili olmuştur (Keskin vd., 2006: 56). Bankaların döviz pozisyon açığının yüksek olması, bankaların kaynaklarını ağırlıklı olarak kamu iç borçlanma senedi alımlarında kullanması, finansal serbestleşme ile gerçekleştirilmesi gereken yasal altyapının oluşturulamaması, küçük ölçekli aile işletmelerinin sayısının yüksek olması, öz kaynaklarının yetersiz olması ve kamu bankalarının görev zararlarının yüksek olması o dönemde Türk Bankacılık sisteminin sıkıntılarının başını çekmiştir (Erdem ve Tuğcu, 2013: 208).

Bankaların kırılğan yapısının Kasım 2000 kriziyle ortaya çıkması ve kamu bankalarının görev zararlarının piyasadan çektikleri fonlar ile karşılamaya devam etmeleri ekonominin risk priminin artmasına neden olmuştur. Ekonomide bu gelişmeler meydana gelirken siyasette de istikrarın sağlanamaması olumsuz gelişmeleri daha da artırmıştır. Hazine ihalesi öncesinde siyasette gerçekleşen olaylar piyasalarda ciddi bir panik havası yaratmıştır. TCMB yüksek döviz talebinin önünü kesmek için likiditeyi kısmıştır. Ancak bu hamle günlük aşırı likiditeye ihtiyacı olan kamu bankalarının ödemeler sisteminin kilitlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum mevcut döviz kuru sisteminin sürdürülebilirliğinin sorgulanmasına yol açmış ve TCMB'nin bütün döviz rezervlerini kaybetme tehlikesini doğurmuştur. Bunun üzerine TCMB 22 Şubat 2001 tarihinde dalgalı kur sistemine geçmiştir (Parasız, 2002: 499).

Kasım-Aralık aylarında zirve yapan gecelik faiz oranı Şubat 2001'de zirve yenileyerek %4018'i görmüştür. Ekonomide oluşan panik havası dolarizasyonu artırarak TL'nin işlem gücünü daha da düşürmüştür (Koch ve Chaudhary, 2001: 471). Kasım krizinde 15 gün içinde 7 milyar dolar döviz çıkışı; 19 Şubat'ta 5 saate 5 milyar 77 milyon dolar döviz çıkışı gerçekleşmiştir. Yaşanan bu durum esnasında TCMB'nin serbest kura geçtiğini açıklamasıyla güne 800 bin TL olarak başlayan dolar kuru 1 milyon TL'yi geçmiştir. 2001 Şubat kriziyle 1,5 milyon insan işsiz kalmış, ekonomi daralmış, 19 banka kapanmış, kişi başına düşen milli gelir 725 dolara gerilemiş ve ulusal gelir 51 milyar dolar azalmıştır (Karluk, 2009: 441-442). Tablo 16'da 2000/2001 krizinin bazı değişkenler üzerindeki etkileri görülmektedir.

Tablo 16

1999-2002 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler

Göstergeler (%)	1999	2000	2001	2002
GSYH	-4,7	7,4	-7,5	7,9
KKBG/GSMH	11,4	8,7	11,8	9,7
Bütçe Açığı/GSYH	-8,7	-7,9	-8,0	-12,2
Dış Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	6,1	6,2	9,0	8,5
İç Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	66,4	70,9	94,4	78,5
Toplam Borç Faiz Ödemeleri/Vergi gelirleri	72,4	77,1	103,3	87,1
Toplam Dış Borçlar/GSMH	41,7	44,7	57,7	54,8
Toplam İç Borçlar/GSMH	29,2	41	69,2	55,2
İşsizlik Oranı (%) +Eksik İstihdam Oranı	16,8	13,4	14,5	15,7
Döviz Kuru (Ortalama)	420.126,2	623.704,0	1.225.411	1.505.839

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.

Tablo 16’da da görüldüğü üzere 2000 yılında %7,4 olan ekonomik büyüme, 2001 yılında %-7,5 olarak gerçekleşmiş, ekonomi ciddi bir küçülme yaşamıştır. TL’nin değer kaybetmesi ve bankaların yeniden sermayelendirilmesi kamu borçlarında ciddi bir artış yaşanmasına neden olmuştur (Macovei, 2009: 6). KKBG’nin GSMH içindeki payında bir önceki yıla göre %35,6’lık bir artış yaşanmıştır. İç borçların GSMH içindeki payında bir önceki yıla göre %29’luk bir yükseliş olmuştur, dış borçların GSMH içindeki oranında bir önceki yıla göre ise %68,7’lik bir artış meydana gelmiştir. Döviz kuru ortalamasının ise bir önceki yılın iki katına çıktığı görülmektedir. Ekonomik göstergeleri böylesine olumsuz etkileyen krizin Türkiye’de yaşayanlar üzerindeki etkisi oldukça büyük olmuştur. 2002 yılında ağır bir yoksulluk ve iç-dış borç yükü ile karşılaşmıştır. Türkiye’de vatandaşların 2000 yılındaki yaşam seviyesine dönebilmesi ancak 2004 yılında mümkün olabilmektedir (Karluk, 2009: 442). 2001 krizi ile döviz kuruna dayalı bir istikrar politikasının geçersizliği acı bir şekilde görülmüştür. Önceden belirlenen kurlar ile paranın devalüasyonu tıpkı Brezilya ve Meksika’da olduğu gibi enflasyonu düşürücü etki yapabilecek niteliktedir. Ancak Türkiye’de döviz kuru çıpası hem reformlarla hem de maliye politikası ile desteklenmediği için enflasyon artışının önüne geçilememiştir (Ghoshal, 2006: 185).

2001 krizi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin o güne kadar ki en büyük krizi olarak değerlendirilmektedir. 2001 krizi ekonominin özellikle de bankacılık kesiminin yıkımı olarak nitelendirilmektedir. Çünkü hemen sonrasında uygulamaya konulan IMF destekli program ile ekonomi yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Yeniden inşa sürecinde sıkı para ve maliye politikaları kullanılarak makroekonomik dengenin sağlanması öngörülmüştür. Kurumsal yapının yeniden dizaynı, bankacılık sektöründe gerçekleştirilen reformlar, işgücü piyasasındaki yapısal yenilikler, ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirmelere hız verilmesi de ekonominin temellerini güçlendirme çabaları arasında yer almıştır (Macovei, 2009: 9).

Ekonomik kriz döneminde TCMB Başkanı ve Hazine Müsteşarının istifa etmesi üzerine 57. Hükûmet Dünya Bankasında çalışan Kemal Derviş'i ekonomik krizi yatıştırması için Ekonomiden ve Hazedenden Sorumlu Devlet Bakanı olarak atamıştır. Kemal Derviş aynı zamanda IMF ile müzakereleri de yöneterek krizin etkilerinin giderilmesinde kilit rol oynamış, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı hazırlamış, Ağustos 2002'de ise görevinden istifa etmiştir. Kasım 2002'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi 58. Hükûmeti kurmuş ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı uygulamaya devam etmiştir (Arpaç ve Bird, 2009: 142-143).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın nedenleri olarak sürdürülemez hale gelen iç borçlar, sağlıksız mali yapının varlığı ve kurumlar için gerekli görülen yapısal değişimin gerçekleştirilememiş olması sayılmaktadır. Programın başlıca amaçları ise ekonominin yeniden yapılandırılması, kamuda şeffaflığın, hesap verilebilirliğin ve iyi yönetişimin güçlendirilmesi ile piyasalara güvenin yeniden sağlanması olmuştur (TCMB, 2001: 12-13). Bu amaçlara ulaşmak için birçok yasal düzenleme (Tablo 17) yapılmıştır.

Tablo 17

Yapısal değişimler ve yasal düzenlemeler

Mali Sektördeki Değişimlere Yönelik

Bankalar Kanunu, Mevduat Garantisi Uygulamasının Sürdürülmesi, Kamu Bankalarının Sermaye Artırımı, birleştirilmesi, profesyonel yönetimi, özelleştirilmesi Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu sermaye yeterliliği kriterlerine göre özel bankaların sermaye artırımı.

Şeffaflığın Artırılması ve Kamu Finansmanının Güçlendirilmesine Yönelik

Borçlanma Yasası, Kamulaştırma Yasası, Kamu İhale Yasası, Bütçe ve bütçe dışı fonların kapatılması, Görev zararlarının düzenlenmesi.

Ekonomide Rekabet ve Etkinliğin Artmasına Yönelik

Şeker Kanunu, Tütün Kanunu, Doğalgaz Kanunu, Sivil Havacılık Kanunu, Telekom Özelleştirilmesi.

Sosyal Dayanışmayı Güçlendirmeye Yönelik

İş Güvencesi Yasası, Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası.

Reel Ekonomiye Yönelik

Eximbank kredilerinin artırılması, İhracatta Katma Değer Vergisi ödemelerinin hızlandırılması, Destek sisteminde bürokratik işlemlerin azaltılması, Yabancı sermaye girişine yönelik uluslararası tahkim imkânının sağlanması, Esnaf, sanatkâr ile küçük ve orta boy işletmelere kamu bankaları aracılığıyla kredi imkânlarının artırılması.

Kaynak: Taşar, 2010: 83.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, para politikası ve özellikle orta vadeli enflasyon hedeflemesine dayanmaktadır. Enflasyon hedeflemesi 1990 yılı öncesinde gelişmiş ülkeler, son yıllarda da gelişmekte olan ülkeler tarafından benimsenmiş bir yöntemdir (Karluk, 2009: 450). Enflasyon hedeflemesi temelinde hazırlanan bu program ile fiyat istikrarının sağlanması ve büyüme oranının artırılması hedeflenmiştir. 2002-2004 döneminde büyüme oranlarını artırmada ve enflasyonu düşürmede başarılı olan bu program ancak istihdamı artırmada başarılı olamamıştır. Bu dönemde istihdamsız bir büyüme gerçekleşmiştir (Ay ve Karaçor, 2006: 76). Ekonominin genel görünümünü (2001-2006) vermek gerekirse Tablo 18'deki gibidir.

Tablo 18

2001-2006 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler

Göstergeler (%)	2001	2002	2003	2004	2005	2006
GSYH	-7,5	7,9	5,8	8,9	7,4	6,1
KKBG/GSMH	11,8,	9,7	7,1	3,5	-0,1	-1,8
Bütçe Dengesi/GSYH	-12,2	-11,6	-8,6	-5,3	-1,2	-0,6
Faiz Dışı Denge /GSYH	4,6	2,8	3,9	4,5	5,6	5,3
Dış Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	9,0	8,5	7,0	6,3	5,5	4,8
İç Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	94,4	78,5	62,5	50,6	33,6	28,6
Toplam Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	103,3	87,1	69,5	56,9	39,0	33,4
Toplam Dış Borçlar/GSYH	57,7	54,8	45,9	40,0	34,2	38
Toplam İç Borçlar/GSYH	72,1	65,7	57,7	50,8	44,7	38,2
İşsizlik Oranı (%)	8,4	10,3	10,5	10,8	10,6	10,2
Döviz Kuru (Ortalama)	1.225.411	1.505.839	1.493.067,8	1.422.341,2	1,3408	1,4311
TÜFE (%)	54,4	45	25,3	10,6	10,1	10,5

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.

Not: 2006 yılı itibariyle Merkezi Yönetim Bütçesi tanımına geçilmiştir.

Tablo 18’de görüldüğü üzere programın dayanak noktası olan enflasyon oranı yıllar itibariyle düşmüştür. 2001’de %54,4 olan enflasyon oranı 2004 yılına gelindiğinde %10,6’ya gerilemiştir. Ancak enflasyon hedeflendiği gibi tek hanelere düşürülemediği. İşsizlik oranları %10 düzeylerinde seyretmiş herhangi bir azalma göstermemiştir. Bu dönemde ekonomik büyüme hızlı bir toparlanış gerçekleştirerek %6 ile %9 oranlarına yükselmiştir. İç ve dış borçların GSYH içindeki payının düşmesi iyiye işaret olmakla birlikte IMF’in 2004 Türkiye Raporu’nda iç ve dış borçlar konusuna yer vermesi ve IMF’in birinci başkan yardımcısı Anna Krueger’in bu konuya dikkat çekmesi borçların bu dönemde Türkiye için hala önemini koruduğu anlamına gelmektedir (Ay ve Karaçor, 2006: 74). Bütçe dengesinin GSYH içindeki payı incelendiğinde bütçe açıklarının 2003 yılı itibariyle gerilediği görülmektedir. Bu durum programda yer alan daraltıcı maliye politikasının bir sonucu olarak gösterilebilir.

2001 krizini 1990 sonrasında meydana gelen 1994 ve 1999 krizlerinden ayrı düşünmek gerekmektedir. Çünkü sonuçları itibariyle diğer krizlerden daha ağır sorunlara neden olmuş adeta bankacılık sisteminin işlerliğini bitirerek ekonomiyi çökme noktasına getirmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı krizin etkilerinin azalmasına ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına olanak sağlamıştır. 1980'den bu yana ekonominin liberalleşmesi sürecinde yapılması gereken pek çok yapısal reform, 2001 krizi sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile hayata geçirilmiştir. Bankacılık kesiminin güçlendirilmesi, ekonomide şeffaflık ve hesap verilebilirliğin artırılması ve enflasyon hedeflemesinin para politikasında kullanılmaya başlanması öteden beri gelen ekonomik sorunların pek çoğuna çözüm getirerek makroekonomik göstergelerin hızlı bir şekilde iyileşmesini sağlamıştır.

3.4.2. 2000/2001 Ekonomik Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi

2000/2001 krizi ekonomiyi derinden sarsmıştır. Sistemi neredeyse tamamen yıkıp yeni baştan dizaynını gerektiren etkiler yaratan bu krizin sosyal etkileri de ağır olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı her ne kadar yapısal pek çok değişikliğe imza atan ve ekonomik göstergelerin birçoğunda iyileştirme sağlayan bir program olsa da işsizlik ve yoksulluğu engelleyememiştir. 1998-2003 yılları arasında kırsal kesim kentsel kesime göre çok daha yoksullaşmıştır. Kırsal kesimde aylık geliri 180 milyonun altında kalan nüfusun oranı %39'dur. Kentsel kesimde ise yoksulluğun kaynağı işsizlik olmuştur. Krizde işini kaybederek yevmiyeli, geçici işçi olarak çalışanlarda yoksulluk oranı %45'i bulmuştur. Genel nüfusun %30'unu oluşturan yoksul kesim aynı zamanda toplumda sosyal dengenin de bozulmasına neden olmuştur (Kazgan, 2012: 255-256).

1990-2000 yılları arasında borç faiz ödemelerinin bütçe içerisindeki payı sürekli olarak artmıştır. Bütçe gelirlerinin büyük bir payının faiz ödemelerinin finansmanında kullanılması sosyal devlet olmanın gerektirdiği bütçe harcamalarının ve büyümeye yönelik yatırım harcamalarının payını düşürmüştür. Örneğin, 1990'da bütçe harcamaları içinde eğitim harcamalarına ayrılan pay %18,8 iken 2000'in başında bu oran %10,1'e gerilemiştir (Voyvoda ve Yeldan, 2002: 2). 1998-2005 yılları arasında sosyal harcamaların ve alt bileşenlerinin GSYH içindeki payı Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19

1998-2005 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü

Göstergeler (%)	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Sosyal Harcamalar/GSYH	5,12	4,74	4,86	5,31	7,11	9,70	10,48
Sosyal Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları	15,2	12,9	11,4	12,7	18,1	29,4	34,4
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,98	3,68	3,73	4,02	4,03	3,89	3,89
Eğitim Harcamalar/Konsolide Bütçe Harcamaları	11,8	10,1	8,7	9,6	10,3	11,8	12,7
Sağlık Harcamaları/GSYH	0,96	0,89	0,97	1,10	1,03	1,16	1,52
Sağlık Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	2,9	2,4	2,3	2,6	2,6	3,5	5,0
Sosyal Hizmet Harcamaları/GSYH	0,17	0,16	0,16	0,19	2,05	4,65	5,06
Sosyal Hizmet Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	0,5	0,4	0,4	0,5	5,2	8,4	10,5

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2005: 26; 2006: 26 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 19'a göre sosyal harcamaların bütçe içindeki payı 2000 ve 2001 yıllarında azalmış, 2002 yılı itibariyle artmaya başlamıştır. Sosyal harcamaların bütçe içindeki payı 1999'da %15,2'iken, 2000 yılında %12,9'a, 2001 yılında %11,4'e gerilemiş, 2002 yılında ise %12,7'ye yükselmiştir. Eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve sosyal hizmet harcamalarının bütçe harcamaları içindeki payı da benzer bir seyir izlemiştir. Kriz döneminde bütçe harcamalarında kısıntıya gidilmesi bu azalışın sebebi olmuştur. Sosyal harcamaların GSYH içindeki payı 2000 yılında azalmış, 2001 yılında artış ivmesine girmiştir. Bu oran 1999 yılında %5,12'iken 2000 yılında %4,74'e düşmüş, 2001 yılında %4,86'ya çıkmıştır. Sosyal harcamaların GSYH içindeki payına benzer şekilde eğitim ve sağlık harcamalarını GSYH içindeki payı da 2001 yılı itibariyle bir artış ivmesine girmiştir. 2003 ve sonrasında sağlık harcamalarında meydana gelen artışta sağlık alanında uygulamaya konulan dönüşüm ve reform çalışmaları etkili olmuştur (Sayım, 2017: 23). 2003 yılında sağlıkta dönüşüm programının uygulamaya koyulmasıyla birlikte sağlık hizmetinden faydalanan nüfusun artması, yaşam beklentisinin uzaması ve bebek ölüm oranlarında meydana gelen düşüş sağlık harcamalarının artış nedeni olmuştur. Sosyal devlet olmanın gereği olarak sunulan sağlık hizmetinin, topluma adil bir şekilde dağıtılması beşerî sermayeyi olumlu etkileyerek kalkınmaya katkıda bulunmaktadır (Yereli vd., 2010: 5).

Sosyal hizmet harcamalarının GSYH içindeki payında da eğitim ve sağlık harcamalarına benzer şekilde 2003 yılı itibariyle artış olmuştur. 2002 yılında %0,19 olan oran 2003 yılında %2,05'e, 2005 yılında ise %5,06'ya çıkmıştır. Sosyal hizmet alanında yaşanan bu artışın nedeni 2003 yılı itibariyle değişen hükümet politikalarıdır (Toprak vd., 2016: 148). 2002 yılında seçimlerden galip çıkan partinin izlediği sosyal politikalar, 2000/2001 krizinin sosyoekonomik yapıda yarattığı bozulmaları gidermeyi amaçlamıştır. Sosyal politikada ön plana çıkan ise sosyal yardımlar olmuştur (Metin, 2011: 194). Bu dönemde sosyal politikaların oluşmasında IMF'in önerdiği politikalar ve sosyal güvenlik reformunun ağırlığı belirleyici olmuştur. Sosyal güvenlik sisteminin yapısal sorunlarının tartışılmaya başlanmasıyla toplumun dezavantajlı kesimi olan yaşlı, engelli, işsiz, hasta ve düşük gelirli kişilerin durumlarına yönelik iyileştirmeler konuşmaya başlanmıştır. Öte yandan sosyal politikanın gelişmesinde Avrupa Birliği uyum süreci de etkili olmuştur. Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum sürecinde Sosyal İçerme Belgesi (JIM,- Joint Inclusion Memorandum) hazırlaması gerekmiştir. Bu belgenin hazırlanması aşamasında yoksulluk istatistikleri hazırlanmış ve ülkenin mevcut yoksulluğu gözler önüne serilmiştir. Hükümet mevcut yoksulluk ve sosyal içerme için ulusal eylem planları hazırlamış ve uygulamaya başlamıştır (Buğra, 2008: 220-221). Özetlemek gerekirse 2002 yılı ve sonrasında sosyal harcamaların artışında hükümetin 2000/2001 krizinin etkilerini azaltmak amacıyla geliştirdiği sosyal politikanın ağırlıklı olarak sosyal yardımlardan oluşmasının etkili olduğu söylenebilir.

2000 yılında genel olarak sosyal harcamalar ve alt bileşenlerinin bütçe ve GSYH içindeki payı azalmıştır. Bunun nedeni 9 Aralık 1999 yılında yürürlüğe koyulan Enflasyonu Düşürme Programının etkisini 2000 yılında göstermesidir. 1999 kararlarında mali disiplini sağlama amacıyla kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi 2000 yılında sosyal harcamaları da azaltmıştır. Öte yandan 2002 yılında değişen hükümetle birlikte sosyal politika ve sağlık alanında yapılan reformlarla sosyal harcamalar artışa geçmiştir.

3.5. 2008/2009 Küresel Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar

2008/2009 krizini finans sektöründe yaşanan bir aksaklıktan küresel bir ekonomik krize götüren süreçteki kilit olay yatırım bankası Lehman Brothers'ın iflasını açıklaması olmuştur. ABD tarihindeki en büyük iflas olarak kayıtlara geçen Lehman Brothers'ın iflası, finans piyasasında belirsizliklerin hâkim olmasına yol açmıştır. Bu belirsizlik menkul kıymet satışlarının artmasına, varlıkların fiyatlarının düşmesine ve piyasadaki likiditenin azalmasına neden olmuştur (Mishkin, 2011: 52). 2008/2009 küresel krizi, piyasadaki işleyişin bir sebeple aksaması sonrasında yaşanan belirsizlik ve panik ortamının yarattığı bir kriz dalgası olmuştur. Bu kriz dalgası birçok ülke gibi Türkiye ekonomisini de etkisi altına almıştır. Ancak Avrupa ve Asya ülkelerinde olduğu gibi bir finans krizinden ziyade reel sektör krizi olarak ön plana çıkmıştır. Bu bölümde, 2008/2009 krizinin tarihsel süreci, nedenleri ve Türkiye'ye etkisi ele alınarak sosyal harcamaların gelişimi irdelenecektir.

3.5.1. 2008/2009 Küresel Ekonomik Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri

2000 yılından itibaren başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler genişletici para politikası uygulayarak faiz oranlarının düşmesine neden olmuşlardır. ABD'nin merkez bankası Federal Reserve Bank (FED)'in izlediği genişletici para politikası ise diğer ülkelerden farklı olarak küresel likiditenin artmasına yol açmıştır. ABD'de bu likiditeyi bankalar genellikle konut kredisi olarak kullanmışlardır. Mortgage sistemi ile dağıtılan krediler uzun vadede düşük ödemelerle ev sahibi olmayı sağlamaktadır. 2002 yılında FED'in kısa vadeli faiz haddini %1 düzeyine çekmesiyle arkasında ciddi bir hükümet desteğinin olduğu bilinen ve ABD'nin dev iki Mortgage kuruluşu olan Fannie Mae ile Freddie Mac düşük geliri, geliri olmayan veya herhangi bir varlığı bulunmayan kişilere de kredi vermeye başlamıştır. Bu dönemde konut talebinin hızla artması konut fiyatlarının da şişmesine neden olmuştur (Aydın ve Aksoy, 2015: 2-3).

Finansal kesimin olağanüstü genişlemesi sonucunda finans kesimi reel kesimin boyutlarını aşarak bir balon meydana getirmiştir (Önder, 2009: 17). Buna ek olarak İngiltere

ve Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinin finansman kuruluşlarının da ABD konut piyasasına kredi sağlaması balonu daha da şişirmiştir. Bankaların ipotekli konut kredilerinden alacaklarına dayanarak menkul kıymet ihraç etmeleri ise riski daha da artırmıştır. FED'in enflasyonu dizginlemek için faiz artırımını kararı alması piyasaları krize adım adım götüren sürecin başlangıcı olmuştur. 2007 yılına gelindiğinde finans piyasalarında dalgalanmalar başlamıştır. İlk olarak ipotekli konut kredilerinden alacaklarına dayanarak menkul kıymet satışı yapan bankalar iflas etmiş ardından da bunları sigortalayan sigorta şirketleri iflasını vermiştir (Aydın ve Aksoy, 2015: 3-4).

Bankalar, yatırım bankalarının ihraç ettikleri tahviller ile borçlanarak konut kredileri finansmanını sağlamışlardır. Kredi ödemelerinin gecikmesi veya hiç yapılmaması bankaların yatırım bankalarına geri ödemelerini geciktirmiş bu durum Mortgage piyasasında likidite sıkışıklığına neden olmuştur. Dünyanın en büyük yatırım bankalarından Lehman Brothers'ın Eylül 2008'de iflasıyla kriz patlak vermiş ve tüm dünyayı etkisi altına alarak kısa sürede küresel kriz haline gelmiştir (Erdem ve Tuğcu, 2013: 211).

ABD'de patlak veren kriz Avrupa Birliği'ne sıçramış ve Avrupa'yı etkisi altına almaya başlamıştır. Ancak ortak para birimi kullanan Avrupa Birliği ülkelerinde kriz kendini 2007-2008 yıllarında değil 2009'un sonlarına doğru göstermiştir. Euro bölgesinde kriz belirtisi ilk olarak Yunanistan'da görülmüştür. Yeni seçilen Yunan Hükûmeti ülkenin bütçe açığının beklenenden fazla olduğunu ve İstikrar ve Büyüme Pakti'nde izin verilen Euro Bölgesi kurallarının çok üzerinde olduğunu ilan etmesiyle uluslararası derecelendirme kuruluşları Yunanistan'ın kredi notunu düşürmüştür. Bunun üzerine tahvil faizlerinin artmasıyla Euro krizi başlamıştır. Yunan Hükûmeti daraltıcı maliye politikası uygulamasına rağmen içinde bulunduğu krizden çıkamamış ve Avrupa Birliği'nden yardım istemiştir. IMF ve Avrupa Birliği ülkelerinin yardımlarına rağmen kriz derinleşerek İrlanda, İspanya ve Portekiz'i de etkisi altına almıştır. Euro bölgesi 2014 yılında İrlanda, Portekiz ve İspanya'da büyümenin hızlanması ve pozitif dönüşüyle krizden çıkmaya başlamıştır (Copelovitch vd., 2016: 814-817).

ABD ve Avrupa'yı etkisi altına alan kriz kısa sürede Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. 2000/2001 krizinden sonra hızlı bir değişim ve gelişim gösteren Türkiye ekonomisinde TCMB'nin tam bağımsız hale getirilmesi ve enflasyon hedefine dayalı para politikası benimsenmesi ekonomideki gidişatın bir süre için düzelmesine yol açmıştır. Bütçe açıklarının azalması ve kamu borçlarının GSYH içindeki payının düşmesi Türkiye ekonomisini daha güvenli bir hale getirmiştir. Bunlara ilaveten Avrupa Birliği ile ilişkilerin güçlendirilmesi de yabancı yatırımcının güvenini kazanmada önemli bir adım olmuştur. Ancak 2008/2009 krizi, hızlı büyümeyi ve ekonomik gelişmeyi kesintiye uğratmıştır. 2000/2001 kriz döneminden sonra yakalanan pozitif büyüme hızı ilk kez bu kriz ile sekteye uğramıştır. Krizden etkilenen diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kriz hızla gelişen sermaye çıkışları, paranın değer kaybetmesi, hisse senedi fiyatlarının düşmesi, risk primlerinde meydana gelen artış ve bankacılık sektöründe meydana gelen likidite sıkışmasıyla başlamıştır (Rawdanwicz, 2010: 5-6). Öte yandan Avrupa ve ABD'den gelen mal talebinin azalması, bankaların kaynak bulma sıkıntısı nedeniyle finansal güvensizliğin artması ve kredilerde meydana gelen daralma krizin Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemesine neden olmuştur (Hepaktan ve Çınar, 2011: 163). Buna ek olarak 2008/2009 krizi sermaye hareketlerinin tersine dönmesi, ihracatın gerilemesi ve iç talebin daralmasıyla başlamıştır. Bu nedenle 2008/2009 krizi, 2001'de yaşanan finansal kriz olarak değil üretimi, kapasite kullanımı düşüren ve işsizliği artıran bir reel kriz olarak değerlendirilmiştir (Türel ve Voyvoda, 2011: 108-109).

2008-2009 krizini Türkiye'nin son 20 yılda yaşadığı krizlerden ayrı bir yere koymak mümkündür. Diğer krizler Türkiye ekonomisindeki aksaklıklar, bozuk bankacılık sistemi ve ekonomi yönetimindeki başarısızlıklar nedeniyle meydana gelirken, 2008/2009 krizi tamamen dünya ticaretinde meydana gelen bozulma ve çöküş nedeniyle ortaya çıkmıştır. 2009 krizi ile TL, dolar ve Euro karşısında %15 oranında değer kaybetmiş, enflasyon artışı beklenenden düşük gerçekleşmiş ve bankacılık kesimi zarara uğramamıştır (Rawdanwicz, 2010: 13-14). 2009 krizinin Türkiye'ye etkileri 2001 krizi gibi çok büyük olmamıştır. Türkiye'nin küresel krizden az etkilenmesinin sebebi ise Mortgage krizinin yurtiçinde oluşmasını sağlayacak bir yapının bulunmamasıdır. Bu dönemde ABD'de konut kredilerinin GSYH'ye oranı %70 dolaylarındayken, Türkiye'de bu oran %3,6'dır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 163). Bu dönemde ekonomi 2008'de daralmış 2009 ise küçülmüştür. Ekonomik

büyümedeki değişimi 2008-2010 yılları arasında çeyreklik bazda vermek gerekirse Tablo 20'deki gibidir.

Tablo 20

2008Q1-2010Q1 Dönemi ekonomik büyüme oranları

	2008				2009				2010
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1
Ekonomik Büyüme %	7,2	2,8	1,0	-6,5	-14,6	-7,6	-2,7	6,0	11,8

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.

Tablo 20'de görüldüğü üzere ekonomik büyümedeki tersine dönüş 2008'in dördüncü çeyreğinde başlamıştır. Bu veriden hareketle ekonominin krize giriş dönemi olarak 2008'in dördüncü çeyreği gösterilebilir. Krizin daha da derinleşmesi ise 2009'un birinci çeyreğinde olmuş, doğrudan büyüme oranına yansımıştır. Ancak 2009'un yarısında ekonomi tekrar iyileşmeye başlamış ve 2009'un dördüncü çeyreğinden itibaren pozitif dönüştür. 2006-2012 döneminde ekonominin genel görünümü detaylı vermek gerekirse Tablo 21'deki gibidir.

Tablo 21

2006-2012 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler

Göstergeler (%)	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GSYH	6,9	4,7	0,9	-4,7	9,2	8,8	2,1
Enflasyon (Yıllık Ort.)	9,6	8,76	10,44	6,25	8,57	6,47	8,89
İthalat	19,5	21,8	18,8	-30,3	31,7	29,8	-1,8
İhracat	16,4	25,4	23,1	-22,6	11,5	18,5	13,1
İşsizlik	10,2	10,3	11,0	14	11,9	9,8	8,4
Bütçe Dengesi/GSYH	-0,6	-1,5	-1,7	-5,2	-3,4	-1,3	-1,9
Faiz Dışı Denge/GSYH	5,2	3,9	3,3	0,04	0,7	1,7	1,2

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.

Türkiye ekonomisi, 2008/2009 küresel krizinden 2009 yılında etkilenmiştir. Özellikle dış ticaret hadlerinde ciddi bir düşüş olduğu Tablo 21’de net olarak görülmektedir. İthalat 2009 yılında %30,3, ihracat ise %22,6 düşmüştür. Buna ek olarak, yaklaşık %11 düzeyinde seyreden işsizlik 2009 yılında %14 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılı ve 2008 yılının ilk çeyreğinde yüksek seyreden petrol ve girdi fiyatları 2008 yılında enflasyonun artmasına yol açmıştır. Ancak 2009 yılında düşen girdi ve petrol fiyatlarına ek olarak iç talepte meydana gelen daralmalarla birlikte enflasyon 2009 yılında düşüş trendine girmiştir (Ertuğrul vd., 2010: 67). Bütçe 2009 yılında %5,2 oranında açık vermiştir. Bu oran 2006-2012 dönemindeki en yüksek orandır. Diğer yandan faiz dışı dengenin GSYH içindeki payı 2009 yılında %0,04 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran bu dönemde mali disipline verilen önemin azaldığı göstermektedir.

2008/2009 krizinde süreç yabancı sermayenin yatırımlarını geri çekmesi ile başlamış, ithal girdi fiyatlarında yaşanan artış ve tüketimde yaşanan daralmaya bağlı olarak ihracatın azalmasıyla da derinleşmiştir. Bu nedenlerle, 2008/2009 krizinin etkileri Türkiye’de bankacılık sektöründen ziyade dış borç artışları ve üretim dalgalanmaları şeklinde reel sektörde sirayet etmiştir (Şimşek ve Altay, 2009: 18). Artan enflasyon, işsizlik ve talepte meydana gelen daralma bu krizin reel sektör krizi olduğunun kanıtı niteliğindedir. 2010 yılının ekonomik göstergelerinde başlayan iyileşmeye dayanarak Türkiye’de ekonomik krizin etkilerinin azaldığı söylenebilir. 2000/2001 krizi ile “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” kapsamında uygulanmaya başlanan daraltıcı maliye politikaları ve bankacılık sistemini güçlendirmeye yönelik adımlar 2008/2009 krizinin etkilerini kısa sürede yitirmesinde ve göstergelerin iyileşmesinde etkili olmuştur. Öte yandan ekonomik göstergelerdeki bu iyileşme kısa sürmüş ilerleyen dönemde ekonomi inişli çıkışlı bir ilerleyiş yaşamıştır. Ekonomideki bu dalgalanmalar 2018 yılında yerini daralmaya bırakmıştır. 2020 pandemi sürecinin başlamasıyla ekonomik göstergeler daha da kötüleşmiştir (Eğilmez, 2020).

3.5.2. 2008/2009 Küresel Ekonomik Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi

2008/2009 krizi küresel çapta meydana gelmiş ve pek çok ülkeyi etkilemiştir. Kriz, finansal kökenli olmasına rağmen Türkiye ekonomisine yansımaları reel sektör üzerinde olmuştur (Durmuş, 2009: 16-17). Bu yüzden, üretimin azalmasına bununla birlikte gelir kayıplarının, işsizliğin ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur.

2008/2009 krizinde işsiz kalanların alım gücünü desteklemek ve talebi korumak amacıyla istihdamı teşvik etmeye ve işsiz kalanları korumaya yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre kısa çalışma ödeneği için yapılan başvurularda geçerli olmak üzere ödenekten yararlanma süresi 3 aydan 6 aya çıkarılarak ödeme tutarında %50'lik artışa gidilmiştir. Ek olarak özel sektörde çalışan sigortalılar için ödenen ölüm, yaşlılık ve malullük primlerinden işverene isabet eden tutarın %5'lik kısmının Hazine tarafından karşılanması sağlanmıştır (Göze Kaya ve Durgun Kaygısız, 2015: 181). Tablo 22'de sosyal harcamaların ve alt bileşenleri olan sağlık, eğitim ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının bütçe harcamaları ve GSYH içindeki payları verilmiştir.

Tablo 22

2007-2011 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü

Göstergeler (%)	2007	2008	2009	2010	2011
Sosyal Harcamalar/GSYH	8,42	8,33	11,48	11,14	9,85
Sosyal Harcamalar/Bütçe Harcamaları	35,2	35,7	40	39,9	40,6
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,01	3,20	3,95	3,75	3,74
Eğitim Harcamalar/Bütçe Harcamaları	12,6	13,4	13,3	14,1	15,4
Sağlık Harcamaları/GSYH	1,32	1,36	1,64	1,95	1,43
Sağlık Harcamaları/Bütçe Harcamaları	5,5	5,7	5,8	5,5	5,9
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları/GSYH	4,09	3,76	5,88	5,42	4,68
Sosyal Yardım Harcamaları/Bütçe Harcamaları	17,1	16,6	20,9	20,3	19,3

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2012: 12 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 22'ye göre sosyal harcamaların bütçe içindeki payının ilgili dönemdeki en yüksek oranı %40 ile 2009 yılında gerçekleşmiştir. Bu artışta, 2009 yılının kriz yılı olması ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmeti harcamalarının bütçe harcamaları içindeki payının bu yılda yüksek seyretmesi etkili olmuştur. 2007-2011 yılları arasında eğitim harcamalarının toplam bütçe harcamaları içindeki payı artmıştır. Bu artış yalnızca 2009 yılında sekteye uğramıştır. 2009 yılındaki bu azalış ise yalnızca %0,01'dir. Eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı ise bu harcamaların toplam bütçe harcamaları içindeki payına benzer olarak artış eğilimindedir.

Toplam sosyal harcamaların bir diğer alt değişkeni olan sağlık harcamalarının toplam bütçe harcamaları içindeki payı da genel olarak artış eğilimindedir. Kriz dönemlerinde hükümetler krizin olumsuz etkilerinden halkı korumak amacıyla önlemler almaktadır. Benzer önlemler 2008 krizi sonrasında da gündeme gelmiştir. Krizin olumsuz etkilerini azaltmak adına hükümet parasal ve mali önlemler almıştır. Bu önlemler, harcama artırıcı politikalara ve 2009-2011 Orta Vadeli Plan kapsamında sosyal ve eğitim harcamalarının yanında sağlık harcamalarının da önem kazanmasına yol açmıştır (Memişoğlu ve Durgun, 2011: 93).

Tablo 22'de sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının 2007-2011 döneminde dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının toplam bütçe harcamaları içindeki payı incelendiğinde 2007 yılında %17,1 iken 2008 yılında azalarak %16,6 olmuştur. 2009 yılında ise 2007-2011 dönemindeki en yüksek oran olan %20,9'a yükselmiştir. Daha sonrasında ise düşüşe geçmiştir. Buna ek olarak, 1990-2011 döneminde sosyal güvenlik ve yardım harcamalarının bütçe içindeki payı düşünüldüğünde 2009 yılında %20,9'luk oran ile en üst seviyeye ulaşılmıştır. Bu artış, 2009'da Türkiye'yi de etkisine alan küresel ekonomik krize bağlanabilir. Küresel ekonomik krizin etkilerini azaltmak amacıyla hükümet sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmeti harcamalarına ağırlık vermiştir. Bu dönemde işsizliğin artması (Tablo 21) ve gelir kayıpları sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının artışına neden olmuştur. Özellikle ekonomik kriz dönemleri krizin ortaya çıkardığı işsizlik ve yoksulluğun olumsuz etkilerini azaltmak sosyal devletin gerekliliği olan sosyal harcamalara ağırlık verilmesini gerekli kılmaktadır (Kayalıdere ve Şahin, 2014: 72).

Tablo 22'ye göre sosyal harcamaların GSYH içindeki payı 2009 yılında zirve yapmıştır. Bu zirve yalnızca 2006-2012 dönemi için değil 1990-2012 dönemi için de en yüksek orandır. Bu artışın temelinde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payının 2008 yılında %3,76'dan 2009 yılında %5,88'e çıkması yatmaktadır. Kriz dönemi olması sebebiyle sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payında gerçekleşen bu artış sosyal harcamaları da artırmıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde ekonomik faaliyetlerin azalması işsizliğe neden olurken işsizlik ödemesi gibi harcamaların artması da sosyal harcamaları artırmaktadır. Bu dönemde sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı da toplam sosyal harcamaların artmasındaki bir diğer etkidir (Göze Kaya ve Durgun Kaygısız, 2015: 179). Genel olarak artış ivmesinde olan sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı 2009'da zirveyi görmüş ancak, 2010 yılında gerilemiştir. Bunun nedeni olarak 2009 krizi gösterilebilir (Öztürk ve Uçan, 2017:146). Öte yandan kriz döneminde GSYH'de meydana gelen azalış ve yüksek enflasyon nedeniyle sağlık hizmetleri maliyetlerindeki artış da sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının artmasında etkili olmuştur (Yereli vd., 2010: 3).

2006-2012 döneminde eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı 2010 yılına kadar kademeli bir artış içindeyken 2010 yılıyla birlikte azalmıştır. 2008 yılında eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı %3,20 iken 2009 yılında %3,95'e çıkmıştır. Ancak bu oran 2010 yılında %3,75'e düşmüştür. Eğitim harcamaları, ekonomik gelişmelere paralel olarak değişiklik göstermektedir. Kriz dönemlerinde uygulanan sıkı maliye politikaları eğitime ayrılan kaynağı da etkilemiştir (Tüleykan ve Parlak, 2018: 42). Ancak dikkat çeken bir diğer husus kriz yıllarında kamu harcamalarının eğitime ayrılan paylarında önemli bir düşüş yaşanmamasıdır (Çalcalı, 2019: 458). Önemli bir sosyal harcama olan eğitim harcamalarının zorunlu eğitimin varlığı nedeniyle büyük bir payının kamu tarafından karşılanmasının bu harcamayı vazgeçilmez kıldığı söylenebilir. Öte yandan 2009 yılında Türkiye'yi etkisi altına alan küresel krize karşı alınan sıkı maliye politikalarının gecikmeli olarak 2010 yılı itibariyle kendini göstermeye başlamıştır. Bu nedenle eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı 2010 yılı itibariyle azalmaya başlamış ve 2012 yılına kadar da kademeli olarak azalmaya devam etmiştir. 2006-2012 döneminde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payı incelendiğinde inişli çıkışlı yani dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Toplam sosyal harcamaların GSYH içindeki payının da sosyal güvenlik ve

sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payının değişimleri izleyerek Şekil aldığı yani itici unsurun sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payı olduğu söylenebilir. 2009 yılında sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payında meydana gelen artış, sosyal harcamaların GSYH içindeki payını da artırmıştır.

3.6. 2018/2019 Kur ve Borç Krizi ve Sosyal Harcamalar

2018/2019 krizi, politik ve ekonomik pek çok nedene dayanan bir kur ve borç krizidir. Bu kriz, ekonomik ve politik alanlarda meydana gelen gelişmelerin birikimli bir dışa vurumu olarak da ifade edilebilir. Ayrıca, bu krizin kur krizi olması ve krize yönelik hızlı tedbir alınması sebebiyle reel sektöre etkisi sınırlı olmuştur. Bu bölümde 2018/2019 kur ve borç krizinin neden ve sonuçları ele alınarak bu dönemde gerçekleştirilen sosyal harcamaların seyri değerlendirilecektir.

3.6.1. 2018/2019 Kur ve Borç Krizi Nedenleri ve Ekonomi zerine Etkileri

2018/2019 krizinin nedenlerini anlamak için Türkiye’de yakın zamanda meydana gelen ve ekonomiyi etkileyen olayları incelemek gerekmektedir. Son 20 yıl ele alındığında Türkiye, 2000/2001 yılında banka iflaslarına ve TL’nin devalüe edilmesine neden olan büyük ve etkili bir ekonomik kriz geçirmiştir. Ancak uygulamaya alınan program ve siyasal yönetimin sağladığı güven sayesinde 2009 yılına kadar ekonomi, krizin olumsuz etkilerinden arınmıŐtır. 2008 küresel krizi ise Türkiye’yi 2001 krizi sonrası uyguladığı ekonomik politikalar ve güçlü bankacılık sistemi nedeniyle daha az etkilemiştir (Sezal, 2020: 24). 2001 krizi sonrasında uygulamaya konulan program ile Türkiye’nin yatırım açısından daha cazip ve güvenilir bir ülke haline getirilmesi 2002-2017 döneminde de ekonomik büyümenin sürdürülmesini (2008/2009 krizi hariç) sağlamıştır. 2000’li yıllarda küresel likiditenin artması buna ek olarak 2009 yılı itibariyle ABD, İngiltere, Avrupa ve Japonya bankalarının miktarsal geniŐleme politikaları ile likidite seviyesini daha da artırması ve Türkiye’nin faiz oranlarının dünya faiz oranlarının oldukça üzerinde seyretmesi ekonomik büyümenin bu dönemde artmasındaki önemli etkenler olarak gösterilmektedir (Orhangazi, 2019: 115).

Türkiye 2001 yılından itibaren dalgalı kur rejimine geçmiş ve yüksek faize dayalı bir büyüme hedefli model belirlemiştir. Ancak 2012 yılı itibariyle içeride ve dışarıda yaşanan siyasi olaylar sebebiyle döviz kurunda meydana gelen bozulmalar ekonomiyi kırılğan hale getirmiştir (Şanlı, 2021: 139). Ekonomideki ilk kırılğanlıkların baş göstermesi 2013-2014 yılları arasında yaşanmıştır. 2013 yılında “Gezi Parkı” olaylarının başlaması ve bu sırada FED’in daraltıcı para politikası kararı alması bu kırılğanlıkların nedenlerinden olmuştur (Akçay ve Güngen, 2019: 12-13). Buna ek olarak, ABD ve Türkiye arasındaki ekonomik yaptırımların yarattığı olumsuz hava da bir başka olumsuzluk olmuştur. ABD’nin Suriye Savaşı’nda aldığı konum ve Türkiye’nin bu süreçte Rusya ile yakınlaşmasına ek olarak, terörist örgütler adına yaptığı faaliyetler nedeniyle İzmir Protestan Diriliş Kilisesi Rahibi Andrew Brunson’un Ekim 2016’da tutukluluk halinin devam edeceğine dair karar alınması, ABD-Türkiye arasındaki gerilimi artırmıştır. ABD ile Türkiye’nin karşılıklı aldıkları yatırım kararları TL’nin dolar karşısında değer kaybetmesine sebebiyet vermiştir (Yorulmaz, 2018: 3-4). Kur geriliminin zirvesi Ağustos 2018’de ABD ve Türkiye arasındaki gerilimin artması ile başlamıştır. 2018 yılının Mayıs-Ağustos aylarında yurtiçi yerleşiklerin birikimlerini yurtdışına aktarmaları nedeniyle (17,8 milyar dolar) finansal gerilim artmıştır. Küresel finansal nedenlerle Türkiye’ye yabancı sermaye girişleri azalırken, yurtiçi yerleşiklerin birikimlerini yurtdışına aktarması yani para çıkışları finansman ihtiyacını daha da artırmıştır. Bu durum 2008/2009 ekonomik kriziyle benzer özellikler taşımaktadır (Akçay ve Güngen, 2019: 12-13). Ağustos 2018’de yurtiçi yerleşiklerin birikimlerini yurtdışına aktarmaları sonucunda döviz rezervlerinde azalma meydana gelmiştir. Bu süreçte TL’nin değer kaybetmesi ve enflasyonun artması sonucunda ekonomi durgunluğa girmiştir. Tablo 23’te 2018Q1 ve 2019Q4 dönemlerinde GSYH büyümesi gösterilmiştir.

Tablo 23

2018Q1-2019Q4 Dönemi büyüme oranları

	2018				2019			
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
Büyüme Oranı %	7,5	5,8	2,5	-2,6	-2,5	-1,6	1,0	6,0

Kaynak: TÜİK, 2022d verilerinden derlenmiştir.

Tablo 23 incelendiğinde 2018 yılının son çeyreğinde ekonominin küçülmeye başladığı ve 2019'un ilk iki çeyreğinde de bu küçülmenin devam ettiği görülmektedir. Bu ekonomik küçülmede 2018'in ikinci yarısından itibaren başlayan spekülasyon atakları önemli bir yer almaktadır. 2019'un ikinci yarısına gelindiğinde döviz kuru oynaklığındaki azalmaya ve enflasyondaki iyileşmeye bağlı olarak ekonomi toparlanmaya başlamıştır. 2019 yılında ise ekonomik büyüme 0,9 olarak gerçekleşmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020: 23). Bir ülkede art arda iki çeyrek dönemde yaşanan küçülmeler ekonomik kriz olarak tanımlanmaktadır (Lenger, 2019: 271). Bu tanıma göre 2018Q4, 2019Q1 ve 2019Q2'de art arda yaşanan küçülmeler ekonomik krizin varlığını doğrular niteliktedir. Büyüme rakamlarının yanı sıra enflasyon, işsizlik, bütçe dengesi ve borçlanma göstergelerindeki bozulmalar da ekonomik krizin diğer kanıtlarını oluşturmaktadır. 2018/2019 krizinin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri Tablo 24'te görülmektedir.

Tablo 24

2012-2020 Dönemi bazı makroekonomik göstergeler

Göstergeler (%)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYH (2009 Baz)	4,8	8,5	4,9	6,1	3,3	7,4	3,0	0,9	1,8
TÜFE	6,16	7,40	8,17	8,81	8,53	11,92	20,30	11,84	14,60
ÜFE (Üretici Fiyat Endeksi)	2,45	6,97	6,36	5,71	9,94	15,47	33,64	7,36	25,15
İşsizlik	9,2	9,7	9,9	10,3	10,9	10,9	11,0	13,7	13,2
Bütçe Dengesi/GSYH	-1,9	-1,0	-1,1	-1,0	-1,1	-1,5	-1,9	-2,9	-3,5
Faiz Dışı Denge/GSYH	1,2	1,7	1,3	1,3	0,8	0,3	0,0	-0,6	-0,8
Kamu Borç Stoku/GSYH	32,4	31,1	28,4	27,3	27,9	27,9	30,1	32,6	39,7
Döviz Kuru (Dolar/TL)	1,79	1,90	2,18	2,72	3,02	3,64	4,81	5,67	7,72

Kaynak: TÜİK, 2021a; 2021b; 2022a; 2022f; Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a; Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021b verilerinden derlenmiştir.

Tablo 24 incelendiğinde 2012 yılında 1,79 seviyesinde olan ortalama döviz kurunun 2018 yılında 4,81'e yükseldiği görülmektedir. Yani bu yıllar arasında TL, dolar karşısında %100'den fazla değer kaybetmiştir. Kurların yükselmesi ile başlayan krizle birlikte sermaye kaçışları, düşük büyüme, yüksek işsizlik, yüksek enflasyon, artan bütçe açığı ve kamu borçlarında artış kendini göstermiştir. Haziran 2018 seçimlerinden sonra Türkiye ekonomisi

adı konmayan bir krizle karşı karşıya kalmıştır (Şanlı, 2021: 140). Öte yandan 10 Ağustos 2018 Cuma günü 5,96 dolaylarındaki dolar/TL kuru, 13 Ağustos 2018 Pazartesi günü haftaya 6,89 dolar/TL seviyesi ile başlamıştır (TCMB, 2022). Bu durum TCMB'yi tedbirler almaya itmiştir. 2018 yılı boyunca TL, dolar karşısında değer kaybetmeye devam etmiş ve Aralık 2018'de bir yıllık değer kaybı %40'a ulaşmıştır (Orhangazi, 2019: 112).

Tablo 24'te diğer makroekonomik değişkenlerden TÜFE ele alındığında 2018 yılında zirve yaptığı görülmektedir. Kriz dönemlerinde meydana gelen döviz kurundaki artışların enflasyonu kısa dönemde artırıcı etkisi bulunmaktadır (Özççek, 2007: 78; Bozdağlıoğlu ve Yılmaz, 2017: 16-17). Bu bağlamda kur oynaklığının getirdiği belirsizliklerin fiyatlara yansımaları bu zirvenin nedeni olarak değerlendirilebilir. Öte yandan döviz kuru oynaklığından ÜFE'nin TÜFE'ye göre daha çok etkileneceğine dair kanıtlar mevcuttur (Berument, 2002: 13; Leigh ve Rossi, 2002: 9-12). Bu nedenle ÜFE de döviz kuru oynaklığına bağlı olarak artış gösteren bir diğer gösterge olmuştur. Bu bağlamda 2018 yılında meydana gelen döviz kuru artışlarının ÜFE ve TÜFE'yi artırdığı söylenebilir.

Tablo 24'e göre kamu borç stokunun GSYH içindeki payı ise 2012-2018 döneminde artış ivmesine girerek 2018 yılı itibarıyla %30 olarak gerçekleşmiş ve takip eden yıllarda artmıştır. 1990'lı yıllarda ekonomideki istikrarın bozulmasındaki temel neden olarak kamu borçları gösterilmektedir. 2002 sonrasında kamu borçlarının kontrol altına alınması her ne kadar ekonomideki yapısal değişimlerin başarılı sonuçları olarak görülse de özel sektör borçlanmasının kontrol altına alınması gerekliliği üzerinde durulmamıştır. Özel sektör borçluluğu 2002'den 2018 yılına kadar artmaya devam etmiş ancak gelişmiş ülkelere kıyasla düşük seviyelerde kalmıştır. Fakat bu durum ekonomiyi borçla büyüyen bir konuma sokmuş ve aksamalar karşısında ekonomiyi kırılgan hale getirmiştir. Kriz dönemlerinde özel sektör tarafından ödenemeyen borçların kamu tarafından üstlenilmesi Türkiye'de daha önceki kriz dönemlerinde de görülmüş bir uygulamadır. Buna dayanarak 2018/2019 krizinde kamu borç stokunun artmasında kamunun özel sektör borçlarını üstlenmesinin etkili olduğu söylenebilir (Orhangazi, 2019: 130).

2018 Ağustos para krizinin meydana gelmesinde iç ve dış siyasi gelişmeler etkili olmuştur. Öte yandan küresel ekonomideki değişimlerin Türkiye aleyhinde olması ve uluslararası derecelendirme kuruluşlarının (Standard & Poor's, Moodys) Türkiye'nin kredi notunu düşürerek yatırım yapılabilir ülke görünümünden uzaklaştırması da bu krizin tetikleyicileri olmuştur (Boratav, 2019: 285). Nobel ödüllü iktisatçı Paul Krugman 11 Ağustos 2018'de New York Times'da yayımlanan yazısında Türkiye'nin 1998 Asya krizine benzer bir kriz yaşadığını belirtmiş bu krizden çıkış yolu olarak sermaye hareketlerinin denetlenmesi gerektiğini savunmuştur (Krugman, 2018). 2018/2019 krizinden önceki dönemde Türkiye yabancı sermayenin gözdesi konumundadır. Bu nedenle 2003-2007 döneminde parasal bolluğun hüküm sürdüğü bir "Lale Devri" yaşanmıştır. Buna ek olarak, Ocak 2017-Şubat 2018 dönemi de parasal açıdan da bir "Lale Devri" niteliğindedir. Bu dönemde yabancı sermaye girişleri bir önceki yıllarla karşılaştırıldığında %46 oranında artış göstermiştir (33,8 milyar dolar → 49,4 milyar dolar). Ancak Mart 2018'de Krugman'ın da işaret ettiği gibi ani duruş gerçekleşmiş, yabancı sermaye girişlerinde azalma başlamıştır (Boratav, 2019: 285-286). Krugman'ın Türkiye için işaret ettiği kriz senaryosunda mali ve reel ekonominin eşanlı krize girmesi yer almıştır. Ona göre güven kaybı yerel para biriminin değer kaybetmesine neden olarak döviz cinsinden borçların ödenmesini zorlaştıracaktır. Bu durum şirket iflaslarına ve ekonominin daralmasına neden olacaktır. Daralan ekonomi, ekonomiye güvenin daha da azalmasına sebebiyet verecek böylece bir "ölümcül girdap" oluşacaktır (Krugman, 2018). Krugman'ın senaryosu kısmen gerçekleşmiştir. Ancak tam olarak beklenen olmamıştır. 2018 Mart-Eylül döneminde finansal ekonomide bir kriz baş göstermiş ancak bu reel ekonomiye o süre zarfında yansımamıştır. Bunda etkili olan unsur 2018 genel seçimleri sebebiyle iktidarın parasal ve mali genişlemeyi sürdürmesidir. Böylece kamu harcamalarını artırarak talebin canlılığı sağlanmış ve reel ekonominin krizden etkilenmesi geciktirmiştir. Öte yandan artan enflasyon ve cari işlemler açığına rağmen faizin yükseltilmemesi ve faiz karşıtı söylemlerin devam etmesi finansal krizi tırmandırmıştır (Boratav, 2019: 287-288).

13 Ağustos 2018 tarihinde piyasalarda yaşanan şoklar gerekçesiyle finansal istikrarın muhafaza edilmesi ve piyasaların işleyişinin aksamaması nedeniyle likiditeye erişim ve teminat koşullarında esneklik sağlanmasıyla ilgili gerekli tedbirler alınmıştır (TCMB, 2018a: 4). Tedbirler TL likidite yöntemi ve döviz likidite yöntemi olarak iki kategoride

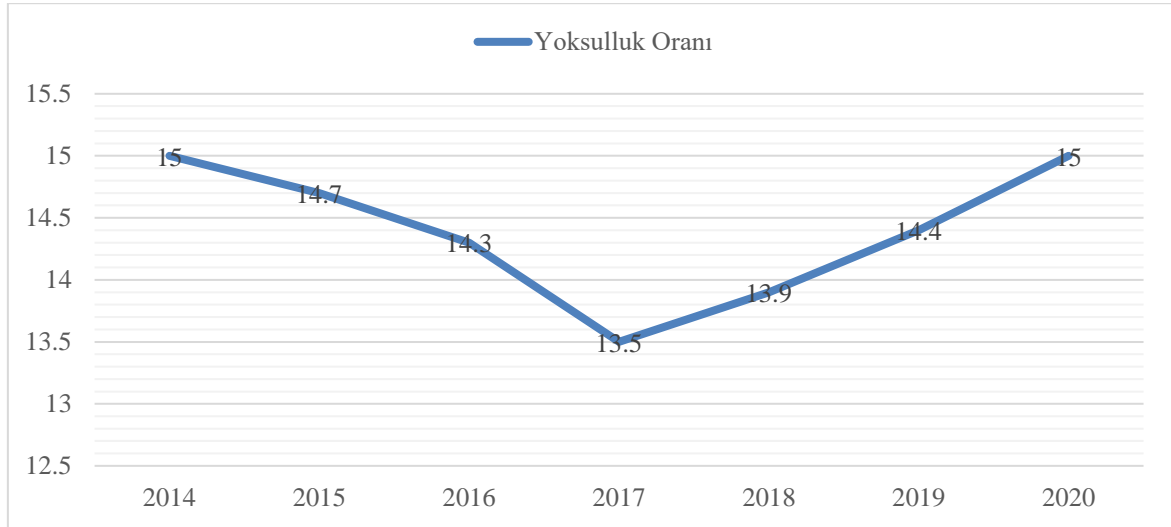
sayılmıştır. TL likidite yöntemi ve döviz likidite yöntemi tedbirleriyle bankaların ihtiyaç duydukları likiditeye ulaşmalarında kolaylıklar sağlanacağı bildirilmiştir (TCMB, 2018b: 1-2). Aynı gün yapılan ikinci basın duyurusu ile zorunlu karşılık oranlarında indirime gidilmiştir (TCMB, 2018c: 1). Alınan bu tedbirler piyasalara güven vermiş böylece sermaye çıkışlarının ertelenmesini ya da sonlanmasını sağlamıştır. Dış siyasi kaynaklı meydana gelen bu spekülasyon atak ve devamında yaşananlar, siyasi problemin ortadan kalkmasıyla kısa sürede atlatılmış ve uzun süreli bir ekonomik krize devşirilmemiştir (Lenger, 2019: 271).

Son 20-30 yılda özellikle gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermayenin ülkeden kaçışı, finansal krizlerde ani duruş ve geri dönme kavramlarıyla açıklanmış ve ekonomik krizin göstergesi olarak ele alınmıştır (Lenger, 2019: 271). Türkiye'nin 2018 Ağustos'ta yaşadığı da benzer bir göstergedir. Ancak alınan tedbirler ve uygulamalar sayesinde 2018 Ağustos krizi uzun süreli bir kriz halini almadan sonlandırılmıştır. 2019'un üçüncü çeyreğinde ekonominin büyümeye dönmesi de krizin sonlandırıldığına bir diğer göstergesidir. Öte yandan 2019 yılının sonunda Çin'de başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemi krizinin Türkiye'yi de 2020 yılında etkisi altına alması makroekonomik göstergelerin yeniden bozulmasına neden olarak bir başka ekonomik krizin başlamasında etkili olmuştur.

3.6.2. 2018/2019 Kur ve Borç Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi

2018'in üçüncü çeyreğinde şiddetli bir kur krizi vakası yaşanmıştır (Yokuş ve Ay, 2020: 309). Ancak bu kur krizi reel ekonomiye yansımamıştır (Boratav, 2019: 288). Buna ek olarak 2018 yılında döviz kurlarındaki oynaklığın önüne geçmek ve piyasaları istikrara kavuşturmak için TCMB'nin faiz artırması neticesinde kredi genişlemesi aniden durma noktasına gelmiştir. Bu durum küçük ve büyük işletmelerin iflas etmesiyle birlikte borç ödeme sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Orhangazi ve Yeldan, 2021: 476). TCMB'nin kur krizi karşısında aldığı önlemler neticesinde gelişen iflaslar reel sektörde bazı olumsuz etkiler meydana getirmiştir. 2018 Mart- 2019 Mart dönemi ele alındığında iki tarih arasında mevcut istihdamda düşüş gözlemlenmiştir. Mart 2018'de 23,5 milyon olan ve Ağustos'ta 29,3 milyon ile zirve yapan istihdam rakamları Mart 2018'e gelindiğinde 26,1

milyona gerilemiştir. Mart 2018-Mart 2020 arasında mevsimsellikten arındırılmış verilerle toplamda 2,4 milyon istihdam kaybı yaşanmıştır (Orhangazi ve Yeldan, 2021: 483). 2018 krizi her ne kadar bazı iktisatçılar tarafından reel ekonomiye yansımadan sonlandırılan bir kriz şeklinde lanse edilse de artan enflasyon, iflaslar ve bunu takip eden işsizliğin reel ekonomi üzerinde etkisi olmuştur. Şekil 4’te yoksulluk oranları verilmiştir.

Şekil 4. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre yoksulluk oranları (2014-2020)

Kaynak: TÜİK, 2022e verilerinden derlenmiştir.

Şekil 4’e göre 2014 yılından bu yana azalış ivmesinde olan yoksulluk oranı 2018 yılı itibariyle artmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren yaşanan ekonomik krizlerle birlikte ekonomi küçülmüş ve işsizlik artmıştır. Bu dönemlerde ekonomik krizlerin beraberinde izlenen neoliberal politikalar ve küreselleşmenin etkisiyle gelir dağılımı bozulmuş ve yoksulluk daha da artmıştır (Türk ve Ünlü, 2016: 96). Bu nedenle 2018 yılında yoksulluk oranında yaşanan artışın 2018 kur krizi neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Türkiye tarihinde 2001 ekonomik krizi ile baş edilmesi gereken bir problem olarak görülmeye başlanan yoksulluğun sosyal politikalar üretilerek ve yoksulluk riski altındaki gruplara yönelik sosyal harcamalar artırılarak azaltılması gerekmektedir (Buğra ve Adar, 2007: 29). 2012-2019 dönemi sosyal harcamaları ve alt kalemleri detaylı vermek gerekirse Tablo 25’teki gibidir.

Tablo 25

2012-2019 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü

Göstergeler (%)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Sosyal Harcamalar/GSYH	9,4	9,4	9,1	9,1	10,1	9,8	9,5	10,3
Sosyal Harcamalar/Bütçe Harcamaları	41	41,7	42,2	41,9	45,2	45,5	42,8	44,4
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,6	3,6	3,7	3,7	4,0	3,6	3,6	3,6
Eğitim Harcamalar/Bütçe Harcamaları	15,7	15,9	16,9	17,2	17,8	16,8	16,2	15,6
Sağlık Harcamaları/GSYH	1,0	1,1	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2
Sağlık Harcamaları/Bütçe Harcamaları	4,3	4,8	4,8	4,9	4,9	5,2	4,8	5,1
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları/GSYH	4,8	4,7	4,5	4,3	5,0	5,1	4,8	5,5
Sosyal Yardım Harcamaları/ Bütçe Harcamaları	21,0	21,0	20,5	19,8	22,5	23,5	21,8	23,7

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020: 10.

Tablo 25'e göre sosyal harcamaların bütçe içindeki payında en yüksek oranlar 2017 ve 2019 yıllarındadır. Sosyal harcamaların bütçe içindeki payı 2017 yılında %45,5'iken, 2018 yılında %42,8, 2019 yılında ise %44,4 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan eğitim harcamalarının bütçe harcamaları içindeki payı 2016 yılına kadar bir artmış sonrasında ise azalmaya başlamıştır. Sağlık harcamalarının bütçe içindeki payları sosyal harcamaların bütçe içindeki payına benzer şekilde 2017 yılına kadar artmış, 2018 yılında düşmüş ve 2019 yılında yeniden artmıştır. Sağlık harcamalarının bütçe içindeki payları sırasıyla %5,2, %4,8 ve %5,1'dir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının bütçe içindeki payı 2012-2017 yılları arasında dalgalı seyretmiştir. 2018 yılına gelindiğinde oran %23,5'ten %21,8'e gerilemiştir. 2019 yılında ise %23,7'ye çıkmıştır.

Sosyal harcamaların GSYH'ye oranı dalgalı seyretmektedir. 2016 ve 2019 yıllarında %10 civarında olan bu oran 2018 yılında %9,5 olarak gerçekleşmiştir. Eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı 2012-2017 yılları arasında durağan seyretmiş yalnızca 2016 yılında %4'le zirveyi görmüştür. Eğitim harcamalarının GSYH'ye içindeki payına benzer durum sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı için de geçerlidir. Bu oran 2012-2019 yılları arasında durağan seyretmiştir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payları ise 2012'den 2017 yılına kadar 2015 yılı hariç artış eğilimindedir. 2018 yılında oran %4,8 olarak gerçekleşmiş ve 2019 yılında ani bir sıçrayışla %5,5'e yükselmiştir.

Ekonomik kriz dönemlerinde daralan ekonomiyle birlikte artan işsizlik gelir kayıplarına ve yoksullaşmaya yol açarak bireylerin sosyal yardımlara olan ihtiyacını artırmaktadır (İpek, 2015: 90). Bu nedenle ekonomik dalgalanmaların olduğu dönemlerde sosyal yardımların hem kapsam hem de tutar olarak artması beklenmektedir. 2018/2019 kur ve borç krizinin sosyal harcamaların artışına yansımaları ise 2019 yılında görülmeye başlanmıştır. 2019 yılında sosyal harcamaların GSYH ve bütçe içindeki paylarındaki artışın temel nedeni sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH ve bütçe harcamaları içindeki payında yaşanan artış olmuştur.

3.7. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi ve Sosyal Harcamalar

Covid-19 pandemisi kamu sağlığı tehdidinin yarattığı bir insani kriz olmasının yanında ekonomik kriz özelliği de taşımaktadır. Bir sağlık krizinin ekonomik krize dönüşmesinde politika yapıcıların önemli payları vardır. Covid-19 ve benzeri sağlık krizlerinden çıkabilmek için sosyal koruma, kentsel yönetim, kamu yönetimi ile para ve mal piyasalarındaki tamamlayıcı politikalar uyum içinde olmalıdır (Loayza ve Pennings, 2020: 5). Öte yandan Covid-19'un ekonomik etkisinin sınır ötesine taşınmasında mallar, hizmetler, bilgi birikimi, insanlar, finansal sermaye, doğrudan yabancı yatırım, uluslararası bankacılık ve döviz kurları araç olmaktadır. Bu araçlar yalnızca fiziksel olarak değil inançlar yoluyla da ekonomiyi etkileyerek şoklara neden olmaktadır (Baldwin ve Maouro, 2020: 17-18).

Covid-19 pandemisinin ekonomik etkisi hem virüs kadar hızlı yayılım göstermiş hem de yöneticilerin geç kalan politika önerileri nedeniyle kolayca ekonomik krize geçiş yapmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Çin'de doğup dünyanın her yerine kısa sürede yayılan Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerine etkileri değerlendirilecek ve bu dönemde yapılan sosyal harcamalar ele alınacaktır.

3.7.1. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi Nedenleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020a) 9 Ocak 2020'de Çin Wuhan'da yeni bir korona virüs türü belirlendiğini ve bir salgın yaşandığını ancak, bu salgının henüz Çin'e yönelik bir seyahat ve ticaret engeli yaratacak büyüklükte olmadığını açıklamıştır. 30 Ocak 2020'de WHO tarafından en yüksek alarm seviyesi olan uluslararası endişe verici bir halk sağlığı acil durumu ilan edilmiştir. WHO genel direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus bu tarihteki beyanında tavsiyeler vermiştir. Ancak bu tavsiyeler arasında ülkeler arası seyahat kısıtlamaları ve ticaret kısıtlamaları yer almamıştır. Buna ek olarak ülkeleri şeffaf veri paylaşımına davet etmiştir (WHO, 2020b). Tarihler 7 Mart 2020'yi gösterdiğinde WHO Covid-19 vakalarının küresel olarak 100.000'i geçtiğini açıklamıştır. WHO (2020c) beyanında ülkelerin Covid-19'un yayılımını engellemek adına sınırlama ve kontrol faaliyetleri uygulamasını önermiştir. 3 Nisan 2020 itibarıyla Covid-19 vakalarının 1 milyonu aştığı WHO tarafından rapor edilmiştir. WHO genel direktörü vaka sayılarındaki artışla birlikte artan kısıtlama ve önlemleri değerlendirerek bu salgının yalnızca bir sağlık krizi değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir kriz olduğunu vurgulamıştır. Yine salgın başladığından bu yana kısıtlamalar nedeniyle gelir kaybına uğrayan ve temel gereksinimlerini karşılayamayan aile ve bireylere yönelik sosyal koruma programlarının önemi üzerinde durmuştur (WHO, 2020d).

Covid-19 pandemisi yavaş yavaş tüm ülkeleri etkisi altına alarak ölümlere yol açarken ülke ekonomileri ve küresel ekonomiyi de etkilemiştir. 2015 yılında Birleşmiş Milletler "17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi" belirlemiş ve 2030 yılına kadar insanların yaşamlarını ve doğal dünyayı iyileştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçlara ulaşmadaki yol ise sürdürülebilir ekonomik büyüme ve küreselleşmeden geçmektedir. Covid-19 pandemisinin en büyük darbesi ise ekonomik büyümeye olmuştur. Hükümetlerin gıda tedariki ve sağlık ekipmanlarına ulaşım sorunlarıyla cebelleştiği ortamda ekonomik büyüme daha geri planda bırakılmıştır (Naidoo ve Fisher, 2020: 198). 2020'de küresel ekonomi %3,3 küçülmüştür (IMF, 2021: 8). 2021 yılında ise küresel ekonomide %5,9'luk bir büyüme gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. IMF, raporda 2022 yılının ilk yarısında omicron varyantı nedeniyle sınırların kapatılacağı ve seyahat engellerinin devam edeceği bunun da ekonomik aktiviteyi azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceği ifade edilmiştir. Buna ek olarak, IMF

Covid-19'un hala varlığını sürdürmesi nedeniyle küresel ekonomide 2022 yılı için ekonomik büyüme tahminini %4,4 olarak açıklamıştır (IMF, 2022a: 3-5).

Covid-19 pandemisi hem ulusal hem de küresel anlamda hiç beklenilmeyen bir olay ve sonuçlar silsilesi yaratmıştır. Bir yandan ölümlere yol açarken diğer yandan ekonomik ve sosyal pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Covid-19 krizi bazı akademisyenlerce “siyah kuğu” olarak değerlendirilmiştir (Morales ve Callaghan, 2020; Mazzoleni vd., 2020; Yarovaya vd., 2022; Ahmad vd., 2021; Arndt vd., 2020).” Siyah Kuğu” kavramı 2007 yılında yazdığı kitapla Nassim Nicholas Taleb tarafından yazına kazandırılmıştır. Siyah kuğu, imkânsız bir olayın gerçekleşmesi ve bu olayın öngörülemez etkileri olarak tanımlanmaktadır (Antipova, 357: 2021). Covid-19'un küresel ekonomik büyümeyi yavaşlatması, küresel ticareti durma noktasına getirmesi, ülkelerin ekonomik göstergelerini bozması ve sosyal açıdan pek çok yara açması bir “siyah kuğu” olduğunu kanıtlar niteliktedir (Antipova, 2021: 364-365).

Covid-19 pandemisi 2020'nin ilk çeyreğinde Çin ekonomisinin daralmasına neden olmuş, tedarik zincirinin bozulması arz şoku doğurmuş, düşük tüketici talebi ve belirsizliklerin yatırım planlarını olumsuz etkilemesi ise talep şoku yaratmış, likidite kısıtlamalarının şirketler üzerindeki baskısı ise iflaslara neden olarak ekonomileri olumsuz etkilemiştir (Karadağ Duymazlar, 2021: 102). Covid-19 pandemisinin yayılımının önlenmesi amacıyla alınan kapanma ve seyahat engelleri Covid-19 virüsünün neden olduğu ölüm sayısından daha büyük negatif arz şokuna neden olmuştur (Mauro, 2020: 32). Pandemi krizinin makroekonomiye en büyük etkisi endüstriyel üretimde meydana gelen düşüşler olmuştur. Diğer sektörler göz önüne alındığında bu düşüşlerin reel ekonomiye yansımaları daha olasıdır (Apergis ve Apergis, 2021: 6747). Pandeminin Çin'de ortaya çıkması ilk olarak yayılımı engelleme önlemlerini Çin'in almasını gerekli kılmıştır. Bu durum özellikle Çin pazarına bağımlı olan birçok Avrupa endüstrisinin talep açığı ile karşılaşması sonucunu doğurmuştur. Örneğin, Çin'deki satışlar Almanya otomotiv endüstrisinin %40'ını oluşturmaktadır. Pandeminin başladıktan sonraki birkaç hafta içinde Çin'de otomobil satışı tamamen durmuş ve bu durum Almanya otomotiv sektörünü olumsuz etkilemiştir (Mauro, 2020: 33). Özellikle Çin pazarına bağımlı olan ülkeler virüs henüz ulusal sınırlarına ulaşmamış olsa dahi olumsuz ekonomik etkiyi yaşamaya başlamıştır.

Covid-19'un ekonomiye etkisi başlangıçta öngörülenin aksine çok yönlü olmuştur. Covid-19 pandemisi işsizlik, gelir kayıpları, büyüme, turizm ve enflasyon gibi pek çok alanda onarılması uzun süre alacak etkiler bırakmıştır. Covid-19'un küresel bir salgın haline gelmesiyle birlikte ülkelerin aldığı kapanma ve kısıtlama önlemleri beraberinde işsizlik sorununu getirmiştir. Devletler, ekonominin korunması ve Covid-19'un yayılımının durdurulması gibi iki zıt tercih arasında sıkışmışlardır. Alınan sıkı önlemler işyerlerinin kapanmasını, kısmi zamanlı çalışmaya geçilmesini, turizm ve seyahat sektöründe işten çıkarmaların yaşanmasını doğurmuştur (Hezam, 2021: 1153-1154).

Covid-19 pandemi krizi reel sektörde 2020 yılında kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle çalışma sürelerindeki kayıp ve istihdam kayıpları işgücü piyasasını oldukça fazla etkilemiştir (Su vd., 2021: 2). 2020 çalışma saati kayıpları 2009 küresel ekonomik krizden yaklaşık dört kat fazladır (ILO, 2021b: 1). Bu kayıp bile Covid-19 pandemisinin işgücü piyasalarını ne denli olumsuz etkilediğinin önemli bir kanıtıdır. Buna ek olarak, küresel işsizlik oranları ele alındığında 2020 yılında işsizlik oranının arttığı görülmektedir. 2019 yılında işsizlik oranı %5,4 olarak gerçekleşirken 2020 yılında gerçekleşme tahmini %6,6 olmuştur. 2021 yılında ise %6,2 olarak tahmin edilmektedir (ILO, 2022: 23). Küresel ekonomide ve ulusal düzeyde 2020'de işsizlik oranının artmasının ve 2021 tahminlerinde de yüksek seyretmesinin sebebi olarak virüsün yayılımını kontrol altına almak için hükümetlerin uyguladıkları karantinalar ve eve kapatmalar gösterilmektedir. Bu katı uygulamalar ulusal ve buna bağlı küresel düzeyde işsizliği artırmaya neden olurken öte yandan artan işsizliğe karşı alınan hükümet kararları doğrultusunda uygulanan yumuşamalar da işsizliği azaltmayı hedeflemektedir (Ang ve Dong, 2022: 1299).

Covid-19 pandemisi önlemleri kapsamında ülkeler arası sınırların kapatılması ve seyahat engelleri getirilmesi birçok sektör gibi turizm sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Alınan yerel, bölgesel ve küresel seyahat kısıtlamaları uluslararası seyahatler, iç turizm, hava taşımacılığı, gemi seyahatleri, toplu taşıma, günübirlik ziyaretler, konaklamalar, kafeler, restoranlar, kongreler, festivaller, spor etkinlikleri ve toplantılar gibi pek çok faaliyeti ve ulusal ekonomileri etkilemiştir. İptal edilen seyahat ve etkinlikler, kapatılan restoran ve kafeler bunlara bağlı alt iş kollarını (çamaşırhane, organizasyon, müzik) olumsuz etkilemiştir. Tüm bunları işten çıkarmalar ve iflaslar izlemiştir. İngiliz havayolu Flybe 5

Mart 2020’de iflasını açıklamıştır. Bunu ise İskandinav Havayolları, Singapur Havayolları ve Virgin gibi büyük havayollarının yanı sıra Alman Touristik Union International AG’nin de dâhil olduğu tur operatörlerinin milyarlarca dolarlık yardım talepleri izlemiştir (Gössling vd., 2022: 2). 2020 yılı için OECD, uluslararası turizmin %80 düşeceğini tahmin etmiştir (OECD, 2020: 6). World Travel and Tourism Council (WTTC, 2021)’in 185 ülke ve 25 coğrafi bölgede turizm ve seyahatlerin ekonomi ve istihdam üzerindeki etkilerine yer verdiği raporundaki tespitler;

- Turizm ve seyahat sektörünün 2020’de 2019’a kıyasla GSYH’ye katkısı %49,1’lik bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüş yaklaşık olarak 4,5 trilyon dolar bir kayba karşılık gelmektedir.
- Seyahat ve turizm sektörünün küresel GSYH’ye katkısı 2019’da %10,4 iken, 2020’de %5,5’e düşmüştür.
- Salgın öncesinde yani 2019 yılında turizm ve seyahat işleri dünya geneli tüm işlerin %10,6’sını oluşturmaktadır. Bu oran 334 milyon dolara karşılık gelmektedir. 2020 yılında %18,5’luk bir düşüşle 62 milyon dolarlık gelir kaybı kaydedilmiştir.
- Yurtiçi ziyaretçilerin harcamaları %45 azalırken, uluslararası ziyaretçi harcamaları ise %69,4 azalmıştır.

Rapora göre kısıtlamalar ve sıkı tedbirler dolayısıyla turizm ve seyahat sektöründe önemli kayıplar yaşanmıştır. Uluslararası turizmde meydana gelen bu kayıplar özellikle ulusal gelirinin önemli parçası turizm geliri olan ülkeleri etkilemiştir (Naidoo ve Fisher, 2020: 201). 2021 yılında küresel turizm verilerinde bir iyileşme sağlanmış olmasına rağmen veriler hala pandemi öncesinin çok gerisindedir. Küresel turizm 2021 yılında 2020’ye kıyasla %4’lük bir artış göstermiştir. 2021’de turizmin ekonomiye katkısı 1,9 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Bu tutar 2020 yılının üzerinde ancak pandemi öncesinin oldukça altındadır (UNWTO, 2022).

Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki olumsuz bir diğer etkisi ise enflasyon olmuştur. Tedarik zincirindeki aksamalar, artan talep ve para arzı enflasyonu artırmıştır. 2020 yılında gelişmiş ülkelerde enflasyon oranı %0,7 gelişmekte olan ülkelerde %5,1 olarak

gerçekleşmiştir. 2021 yılında enflasyon gelişmiş ülkelerde %3,1'e yükselmiş, gelişmekte olan ülkelerde ise %5,7'ye yükselmiştir (IMF, 2021: 5). IMF (2022: 5-6)'in raporunda 2022 yılında enflasyonun gelişmiş ülkelerde %3,9 gelişmekte olan ülkelerde ise ortalama %5,9 ile yüksek seyretmeye devam edeceği beklentisi mevcuttur. Ancak 2022 yılında tedarik zincirindeki sorunların giderilmeye başlanması ve faiz artırımları neticesinde para arzının azalması sonucunda talepte meydana gelecek düşüşlerin 2023 yılında enflasyon oranına yansımaları beklenmektedir.

Küresel ekonomide artan faiz oranları nedeniyle özellikle borç yükü yüksek olan ülkelerde zorunlu para ve maliye politikası değişikliklerinin gerekebileceği üzerinde durulmaktadır. Buna ek olarak, pandeminin diğer ülkelere yayılmaya başlamasıyla birlikte ekonomik önemler de alınmaya başlanmıştır. ABD, virüsün ülkeye girmesi ile faiz oranlarını düşürdüğünü açıklamıştır. Ancak o dönemde salgının etkilerini azaltmak açısından maliye politikalarının daha etkin bir araç olduğu düşünülmüştür. Pandemi döneminde kapanma ve kısıtlamalardan kaynaklı olarak gelir kaybı yaşayan firma ve bireylere yönelik yardım ve teşviklerin ülkeleri daha hızlı sonuca ulaştırabileceği varsayılmıştır (Mauro, 2020: 34).

Covid-19 pandemi krizi, arz ve talep dengelerini bozarak ekonomik istikrarı tehdit etmiştir. Devletler ekonomik istikrarın korunmasına yönelik olarak kamu harcamalarını araç olarak kullanmıştır (Kabayel ve Doğan, 2021: 50). Salgın dönemi boyunca ulusal düzeyde açıklanan mali teşvik paketleri ve salgınla baş etmek için yapılan sağlık harcamaları başta olmak üzere diğer tüm kamu harcamaları bütçe harcamalarının artmasına neden olarak bütçeye ek bir yük getirmiştir. Öte yandan salgın döneminde iş dünyasını korumak amacıyla yürürlüğe konulan vergi ertelemeleri ve ekonomideki durgunluk nedeniyle yaşanan vergi hasılatındaki düşüş bütçe gelirlerinin düşmesine sebep olmuştur. Bu durum bütçe dengelerini bozarak kamu borçlanmasında önemli artışlara yol açmıştır. 2008 küresel krizinde OECD ülkelerinin kamu borç düzeylerinin GSYH içindeki payında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Kamu borç düzeyinin GSYH içindeki payı 2007 yılında %73 iken, 2011 yılında %101'e yükselmiştir. Covid-19 krizinin etkisiyle bu oranın 2008 küresel krizinden daha şiddetli olması beklenmektedir. Düşük gelirli ülkeler düşünüldüğünde bu durumun daha da zor olacağı öngörülebilir. Çünkü düşük gelirli ülkelerin mali durumları düşünüldüğünde uluslararası borç piyasalarında kredibilite ve borç maliyetleri açısından

zorluklarla karşılaşılması beklenmektedir. Ancak salgının yayılımını kontrol altına almak açısından bu ülkelerin sağlık harcamalarını finanse etmesi için sıfır faizli kredilere ve hibelere ihtiyacı bulunmaktadır (Aybarç, 2021: 35).

Covid-19 pandemisinin Türkiye üzerindeki etkisi de diğer ülkelerle benzer olmuştur. Her an salgının ülkeye gelebileceği ihtimaline karşın Sağlık Bakanlığı Koronavirüs Bilim Kurulu 10 Ocak 2020'de oluşturulmuştur (Sülkü vd., 2021: 354). Türkiye'de ilk Covid-19 vakası görülmesi 11 Mart 2020'de olmuştur. Aynı gün WHO Covid-19 salgınının bir pandemi olduğunu açıklamıştır (Keskinkılıç vd., 2020: 10). 12 Mart'ta ilk ve orta dereceli okullar ile üniversitelerde eğitime ara verilmiştir. 13 Mart'ta toplu etkinliklere kısıtlamalar getirilmiştir. 21 Mart'ta lokantalardan sadece paket servise geçilmesine karar verilmiş ve uçuşa kapanan ülke sayısı 68'e yükselmiştir. 22 Mart itibariyle kamuda esnek çalışmaya geçilmiştir. 4 Nisan'da 20 yaş altı vatandaşlara sokağa çıkma yasağı, 30 büyükşehre ve Zonguldak iline giriş-çıkış yasağı ve maske zorunluluğu getirilmiştir. 10 Nisan itibariyle ise hafta sonları sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir (TÜBA, 2020: 29-30). 14 Nisan'da tüm dış hatlar uçuşlarının 20 Mayıs 2020 tarihine kadar durdurulduğu açıklanmıştır. 4 Mayıs 2020'de normalleşme takvimi açıklanmıştır (Budak ve Korkmaz, 2020: 69-70). 2020 yaz döneminde kalkan kısıtlamalar ekim ayında yaşanan ikinci dalga ile geri getirilmiştir. Artan vaka sayıları nedeniyle kısıtlama ve kapanmalar gerçekleşmiştir. Sonbahar döneminde özellikle Avrupa'da artan vakalar nedeniyle İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı genelge doğrultusunda bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre yaş gruplarına hafta içi farklı saat aralıklarında sokağa çıkma serbestliği uygulanmış geri kalan saatlerde sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Hafta sonları genel sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Sinema, çay bahçesi, kafe gibi toplu alanlar kapatılmıştır. Toplu ulaşımda Hayat Eve Sığar kodu zorunluluğu getirilmiştir. Alışveriş merkezi, kuaför ve güzellik merkezlerinin saat 10.00 ile 20.00 saatleri arasında hizmet sunabilmelerine izin verilmiştir. Ayrıca, şehirlerarası seyahat yasaklanmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2020). İlk, ortaokullar ve üniversitelerde 2019-2020 yılı eğitim-öğretim uzaktan eğitim şeklinde devam etmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2020). Benzer kısıtlama ve karantina uygulamaları 2021 yılının Haziran ayına kadar devam etmiştir (Han, vd., 2022: 39). Haziran ayı itibariyle atılan normalleşme adımları ile sosyal hayat belli başlı kurallar çerçevesinde Covid-19 öncesi günlerine dönmeye başlamıştır.

Covid-19 pandemisinin dünya ve Türkiye ekonomisine etkisi üç başlıkta ele alınabilir. Bunlardan ilki yurtiçi ve yurtdışı talep daralması, ikincisi kısıtlamalar nedeniyle üretim ile istihdamın düşmesi ve işgücü üretkenliğinin azalması, üçüncüsü ise yurtdışından gelen sermaye girişlerinin durması ve sermaye çıkışlarının artmasıdır (Voyvoda ve Yeldan, 2020: 5). Türkiye’de de Covid-19 pandemisi nedeniyle alınan kısıtlama ve önlemler ekonomik aktiviteyi azaltarak üretim ve tüketimin azalmasına neden olmuştur. Hükûmet, vatandaşları Covid-19’un olumsuz etkilerinden korumak amacıyla 18 Mart 2020’de “Ekonomik İstikrar Kalkanı” paketini açıklamıştır. Pakette genel olarak vergi ve diğer ödemelerde ertelemeler sağlanmış, ihtiyaç sahibi hanelere 1.000 TL tutarında yardım yapılması kararlaştırılmış, kısa çalışma ödeneği ile 3 aylık maaş desteği sağlanmıştır. Bunlara ek olarak, bankalara borcu olan işletmelere borç erteleme imkânı verilmiş ve 5.000 TL altında geliri olan vatandaşlara yönelik kamu bankalarından ihtiyaç desteği paketi uygulamasına geçilmiştir. Ekonomik İstikrar Kalkanı paketi dışında ise farklı kurum ve kuruluşlarca yardım ve tedbir paketleri açıklanmıştır (Özdemir, vd., 2020: 188-189). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Covid-19’la mücadele kapsamında sosyal ve ekonomik destek hizmeti, engelli ve yaşlı yardımları, evde bakım hizmeti ile korumalı işyerlerine yönelik ödemelerde artış gerçekleştirmiştir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021a). Pandemi süresince “Vefa Sosyal Destek Grubu” vasıtasıyla 65 yaş ve üzeri vatandaşlara ve kronik rahatsızlıkları olan vatandaşlara temel ihtiyaçları ve emekli aylıkları ulaştırılmıştır (Çimen, 2021: 30-31).

Covid-19 pandemisi hem sosyal hem de ekonomik anlamda bireyleri, işletmeleri ve kurumları olumsuz etkilemiştir. Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisi üzerine etkisini görmek açısından pandemi başlangıcından itibaren bazı makroekonomik değişkenlerin değişimlerini incelemek gerekmektedir. 2017-2021 çeyrek dönemlerde GSYH’nin değişimini vermek gerekirse Tablo 26’daki gibidir.

Tablo 26

2017Q1-2021Q4 Dönemi büyüme oranları

	2017				2018				2019			
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
Büyüme Oranı	5,3	5,3	11,5	7,3	7,4	5,6	2,3	-2,8	-2,6	-1,7	1,0	6,4
	2020				2021							
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4				
Büyüme Oranı	4,4	-10,4	6,3	6,2	7,4	22,0	7,4	9,1				

Kaynak: TÜİK, 2022d verilerinden derlenmiştir.

Tablo 26'ya göre 2018'in üçüncü çeyreğine kadar ekonomik büyüme istikrar göstermektedir. Ancak 2018 yılındaki kur ve borç krizinin etkileri ile 2018 dördüncü çeyrekte ekonomi küçülmeye başlamış, küçülme 2019 üçüncü çeyreğine kadar devam etmiştir. 2019'un son çeyreğinde ekonomide kısa süreli bir toparlanma yaşandığı söylenebilir. Ancak 2018 yılındaki kur krizinin etkileri devam ederken 2019 sonunda ortaya çıkan ve 2020'de Türkiye'yi etkisi altına alan pandemi krizi ulusal göstergelerin dengesinde bozulmaların artmasına neden olmuştur (Voyvoda ve Yeldan, 2020: 3). 2020 yılının mart ayında Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının görülmesiyle başlayan kısıtlama ve önlemlerin ekonomideki etkisi 2020 ikinci çeyrekte ortaya çıkmıştır. 2020 ikinci çeyrekte ekonomi %10,4 oranında küçülmüştür. Yazın gelmesiyle azalan kısıtlamalar ekonomik aktivitenin yeniden canlanmasını sağlamış, 2020'nin üçüncü çeyreğinde %6,3'lük büyüme ile kendini göstermiştir. Covid-19 pandemisi devam etmesine ve kısıtlamaların geri dönmesine rağmen 2020 dördüncü çeyrek ve 2021 yılında ekonominin büyüdüğü Tablo 26'dan görülmektedir. Bunun nedeni pandeminin ilk şok etkisini kaybetmesi, kısıtlamaların ise ekonomik aktivite ve üretimi etkilemeyecek şekilde yeniden güncellenmesidir. Covid-19 pandemisinin ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri Tablo 27'de verilmektedir.

Tablo 27

2017-2021 Dönemi bazı makroekonomik değişkenler

Değişkenler (%)	2017	2018	2019	2020	2021
GSYH (2009 Baz)	7,4	3,0	0,9	1,8	11,0
İşsizlik	10,9	11,0	13,7	13,2	11,9
TÜFE	11,92	20,30	11,84	14,60	36,08
ÜFE	15,47	33,64	7,36	25,15	79,89
Bütçe Dengesi/GSYH	-1,5	-1,9	-2,9	-3,5	-2,6
Faiz Dışı Denge/GSYH	0,3	0,0	-0,6	-0,8	-0,1
Merkezi Yönetim İç Borç Stoku (Milyon TL)	535.448	586.142	755.052	1.060.354	1.152.352 ^P
Kamu Borç Stoku/GSYH	27,9	30,1	32,6	39,7	36,6 ^P

Kaynak: TÜİK, 2021a; TÜİK, 2021b; TÜİK, 2022a; TÜİK, 2022d; Strateji ve Bütçe Başkanlığı,

2021b ve Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2022 verilerinden derlenmiştir.

Not: ^P Beklenti

Tablo 27'ye göre bütçe açığı 2020 yılında artmıştır. Bütçe dengesinin GSYH içindeki payı 2009 krizinin etkisi ile 2009 yılında %-5,2, 2010 yılında ise %-3,4 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 21). Ancak 2010-2018 döneminde %-1,0 ile %-1,9 dolaylarında seyretmiştir. Bu yatay seyir 2019 yılında bütçe dengesini GSYH içindeki payının %-2,9 olarak gerçekleşmesiyle bozulmuş, bütçe açığının artışı diğer yıllarda da devam etmiştir. Bunun nedenleri açıklanan mali paketler, ertelenen vergi ödemeleri ve destek yardımlarındaki artıştır. Özellikle kısıtlama ve tedbirler nedeniyle gelir veya iş kaybına uğrayan hanelere yapılan sosyal yardımlar ve firmalara yönelik yapılan nakdi yardımlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Artan yardım ve destekler kamu harcamalarını artırırken vergi ertelemeleri ve ekonomik aktivitenin azalması nedeniyle kamu gelirlerinin azalması bütçe dengesinin bozulmasına ve bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur (Oflaz, 2021: 394).

2017-2021 döneminde ekonomik büyüme 2020 yılına kadar azalmış, 2021 yılında ise artmıştır. Covid-19'un etki yılı 2020 yılı olduğu düşünüldüğünde pandemi krizinin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir azaltıcı etki yarattığı söylenebilir. Öte yandan faiz dışı dengenin GSYH içindeki payı 2018 yılında %0, 2019 yılında %-0,6, 2020 yılında %-0,8 ve 2021 yılında %-0,1 olmuştur. Türkiye'de faiz dışı fazlaya dayalı maliye politikası uygulaması 1994 yılına dayanmaktadır. Faiz dışı fazla mali disiplin göstergelerindedir. Faiz dışı fazla verilerek kamu borçlarının sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır (Tüleykan, 2016: 306). Bu bağlamda faiz dışı açık verilmeye başlanması mali disiplinin

terkedildiğinin bir göstergesidir. Faiz dışı açık vermek faiz dışı kamu harcamalarının artmasını ifade etmektedir. Kamu harcamalarının artması ekonomik aktiviteyi canlandırarak ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Buna göre faiz dışı fazlanın azalması ekonomik büyümenin artırılmasında etkili bir araç olmuştur (Pires vd., 2010: 148). 2018/2019 kur ve borç krizi ile pandemi krizi yılları olan 2019, 2020 ve 2021 yıllarında faiz dışı fazla kuralının terkedilerek ekonomik büyümenin artırılmasının hedeflendiği söylenebilir.

Bütçe dengelerindeki bozulmalar ve faiz dışı dengenin açık vermesi hükûmetin borçlanmaya yönelmesine ve iç borç stokunun artmasına neden olmuştur (Voyvoda ve Yeldan, 2020: 5). Tablo 27'den görüldüğü üzere 2018 yılında bütçe dengesinin GSYH içindeki payının artmasının yanı sıra faiz dışı bütçe dengesinin GSYH içindeki payının yaklaşık %0 olarak gerçekleşmesiyle birlikte iç borç stokunda bir artış meydana gelmektedir. 2017 yılında 535.448 milyon TL olan iç borç stoku 2020 yılında 1.060.354 milyon TL olmuştur. Buna ek olarak Avrupa Birliği tanımlı kamu borç stokunun GSYH içindeki payında 2018 yılı itibariyle bir artış yaşanmıştır.

Tablo 27'ye göre işsizlik oranında 2019-2020 yıllarında bir artış yaşanmıştır. 2021 yılında ise 2019 yılındaki %11 seviyelerine gerilemiştir. 2020 yılında salgının Türkiye'de de yayılmasıyla birlikte sokağa çıkmanın yasaklanması ve sosyal buluşma alanları olan pek çok işletmenin kapatılması veya paket uygulamasına geçmesi özellikle bu sektörde çalışanlar başta olmak üzere pek çok çalışana olumsuz etkilemiştir. Öte yandan pandemi süresince işletmelere ve çalışanlara yönelik tedbirler devam etmiştir. Daha fazla kişinin kısa çalışma ödeneğinden faydalanması için düzenlemeler yapılmıştır. Kısa çalışma ödeneği genel, sektörel ya da bölgesel bir kriz durumunda veya mücbir sebep dolayısıyla bir iş yavaşladığında ve askıya alındığında işçiye gelir desteği sağlaması açısından önem arz etmektedir (Erel, 2021: 513). 15 Mart tarihi itibariyle iş sözleşmeleri feshedilen ve işsizlik ödeneği şartını sağlamayanlara yönelik düzenleme yapılarak 3 ay boyunca günlük 39,24 TL almaları sağlanmıştır. İşten çıkarmalar ilk etapta üç ay süre ile yasaklanmıştır. Gerekli görüldüğü durumlarda bu süre uzatılmıştır (Bulut ve Pınar, 2020: 221-222). Alınan bu tedbirlere ve işverenlerin işçileri işten çıkarma yasaklarına rağmen 2020 yılında işsizlik oranı %13,2 olarak gerçekleşmiştir.

Bu süre zarfında kapatılan veya çalışma süreleri kısıtlanan işyerlerine yönelik de tedbirler uygulanmıştır. Açıklanan “Ekonomik İstikrar Kalkanı” paketinde seçilen sektörlerdeki işletmelere yönelik olarak muhtasar ve Katma Değer Vergisi tevkifatı ile Sigorta Güvenlik Kurumu prim ödemeleri ertelenmiştir. Salgından etkilenen ve nakit akışları bozulan işletmelerin kredi anapara ve faiz ödemelerinde ertelenme uygulanmış ve gerekli görülen işletmelere yönelik nakit desteği sağlanmıştır (Erol, 2020: 223). 2017-2021 yılları arasında kapanan ve kurulan işletmelerin sayıları vermek gerekirse Tablo 28’deki gibidir.

Tablo 28

2017-2021 Yılları arasında kapanan ve kurulan işletme sayıları

	2017	2018	2019	2020	2021
Kapanan	14.701	13.593	14.050	15.949	17.184
Kurulan	73.783	86.349	85.263	102.794	111.125

Kaynak: TOBB, 2022.

Tablo 28’e göre 2020 yılında kapanan işletme sayısının 14.050’den 15.494’a çıkmıştır. Aynı şekilde 2021 yılında da bu artış devam ederek 17.184’ü bulmuştur. Hükümet tarafından verilen destekler ve ödemelerin ertelenmesine rağmen kapanan işletme sayısı 2019 yılından 2020 yılına göre %13,5 artmıştır.

Covid-19 süreci ulusların, uluslararası kuruluşların ve örgütlerin küresel bir sorun karşısında çözüm üretebilme kabiliyetlerini gözler önüne sermiştir. Covid-19 pandemisi tüketimin olmadığı bir dünyada üretim çarklarının dönmeyeceğini göstermiştir. Küresel bir sağlık krizi olarak başlayan bu ekonomik kriz pandemisi etkisini büyük ölçüden yitirmiştir. Ancak bazı makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini hala sürdürmektedir.

3.7.2. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi Döneminde Sosyal Harcamaların Gelişimi

Sosyal harcamalar yoksulluk ve krizlere karşı sosyal korumanın geliştirilmesinde önemli bir araçtır (Şeren ve Geyik, 2021: 218). Öte yandan sosyal kamu harcamalarının milli

gelir içindeki payı sosyal devlet anlayışının gelişmişliğini ve o ülkede yaşayan vatandaşların refahını ortaya koyan bir göstergedir (Kayalıdere ve Şahin, 2014: 72-73). Covid-19 pandemi sürecinde kamu hizmetlerine olan talebin artması sosyal refah devleti modelinin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu süreçte özellikle sosyal eşitsizlikler ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler toplumun sosyal devletin sağladığı hizmetlere olan ihtiyacını artırmıştır (Tuncay, 2021: 84).

Covid-19 pandemi krizi döneminde Türkiye’de halkı krizin ekonomik etkilerinden korumak amacıyla teşvik programı uygulamaya koyulmuştur. Teşvik paketi, vergi ertelemeleri ve koşullu yükümlülükler de eklendiğinden yaklaşık GSYH’nin %12’sine ulaşmıştır. Türkiye’nin destek paketi büyük ölçüde bankacılık sektörü araçlarıyla gerçekleştirildiği için bütçeye doğrudan mali yük getirmemiştir (World Bank, 2021: i). GSYH’nin %12’sine ulaşan bu teşvik paketinin maliyeti 573 milyar TL’dir. Bu tutarın yalnızca 123 milyar TL’si bütçeden karşılanmıştır. Geri kalanı ise bütçe dışı kaynaklardan karşılanmıştır. Bütçe dışı kaynaklar ise genellikle kredi borcu ertelemeleri ve rahat koşullu kredi kullanımları olmuştur (Yeldan, 2021: 794). Covid-19 sürecinde Türkiye’nin doğrudan mali müdahalesi küçük olmakla birlikte firma ve hane halklarına büyük destekler sağlamıştır. Mali desteklerde başlıca ödeme kalemlerini izne ayrılan veya ücretsiz izne ayrılan işçilere yapılan ödemeler, hane halklarına yönelik toplu olarak yapılan ek sosyal destek ve işsizlik ödenekleri oluşturmaktadır. Öte yandan firmaların üzerindeki yükü hafifletmek amacıyla vergi ertelemeleri de uygulanmıştır (World Bank, 2021: ii). Her ne kadar Covid-19 döneminde uygulanan sosyal yardım ve teşvik politikaları bütçeye yük getirmemiş olsa da pandeminin gerektirdiği harcamaların bütçeye yansıdığı söylenebilir. Covid-19 döneminde sosyal harcamaların GSYH ve bütçe içindeki payları Tablo 29’da görülmektedir.

Tablo 29

2016-2021 Dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü

Göstergeler (%)	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sosyal Harcamalar/GSYH	10,1	9,8	9,5	10,3	10,6	8,9
Sosyal Harcamalar/ Bütçe Harcamaları	45,2	45,5	42,8	44,4	44,2	44,3 ^P
Eğitim Harcamaları/GSYH	4,0	3,6	3,6	3,6	3,3	2,8
Eğitim Harcamalar/ Bütçe Harcamaları	17,8	16,8	16,2	15,6	13,7	14,6 ^P
Sağlık Harcamaları/GSYH	1,1	1,1	1,1	1,2	1,4	1,5
Sağlık Harcamaları/ Bütçe Harcamaları	4,9	5,2	4,8	5,1	5,7	6,1 ^P
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları/GSYH	5,0	5,1	4,8	5,5	5,9	4,6
Sosyal Yardım Harcamaları/ Bütçe Harcamaları	22,5	23,5	21,8	23,7	24,8	23,6 ^P

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021b: 10 ve Muhasebat Genel Müdürlüğü,

2022 verilerinden derlenmiştir.

Not: ^P Beklenti.

Tablo 29’da da görüldüğü üzere sosyal harcamaların bütçe içindeki payında 2018’de bir düşüş yaşanmış ancak 2019 yılı itibariyle tekrardan yükselişe geçmiştir. Öte yandan sosyal harcamaların GSYH içindeki payı düzenli bir şekilde olmasa da artış eğilimindedir. 2018 krizi ve o dönemki sosyal harcamaların ayrı bir başlık altında incelendiği göz önüne alındığında her iki oranın da 2018 sonrasında artış eğilimine girdiği söylenebilir. Covid-19 virüsünün 2020 yılında ülkeye giriş yaptığı ve kısıtlamaların bu dönemde daha yoğun olduğu düşünüldüğünde sosyal harcamaların da bu dönemde artması beklenmektedir. Buna bağlı olarak da çalışmada kriz yılı olarak 2020 yılı esas alınmıştır.

2020 yılında sosyal harcamaların bütçe içindeki payında 2019’a göre bir azalma meydana gelmiştir. Yine bu azalışı eğitim harcamalarının bütçe harcamaları içindeki payı takip etmektedir. Sağlık harcamalarının bütçe harcamaları içindeki payı ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının bütçe içindeki payının ise 2019 yılına göre arttığı görülmektedir. Covid-19 krizinin pandemi kaynaklı bir kriz olduğu düşünüldüğünde sağlık harcamalarının artması olağandır. Öte yandan sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarındaki artış da sağlık harcamalarındaki artışa benzer niteliktedir. Bu dönemde işsizlik yardımları ile yoksul ve korumasız bireylere yapılan yardımların arttığı düşünüldüğünde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının da artması olağandır. 2020 yılı genel olarak ele alındığında sosyal harcamaların bütçe içindeki paylarının

artmasında sağlık harcamalarının ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının etkisi olmuştur.

Tablo 29’da sosyal harcamaların ve alt bileşenlerinin GSYH içindeki payları incelendiğinde, bütçe harcamaları içindeki paya benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payı ve sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı 2019 yılına göre artarken, eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı azalmıştır. 2020 yılı sosyal harcamalarının GSYH içindeki payı 2019 yılına göre artmıştır. Bu artışın gerçekleşmesinde Covid-19 pandemi krizi etkili olmuştur. Covid-19 pandemi döneminde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığında Sosyal Güvenlik Kurumu’na “Emeklilik Sigortası Finansman Açığı” kapsamında yaklaşık 72 milyar TL ödenek aktarılmıştır. Bu finansman açığına Covid-19 pandemi döneminde istihdamı korumak için gerçekleştirilen kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret destekleri, prim ertelemeleri ile artan sağlık harcamaları neden olmuştur (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021b: 143). Covid-19 pandemi döneminde sosyal yardımlardan yararlanan aile sayısında artış yaşanmıştır. 2020 yılı içinde toplam 6.630.682 hane sosyal yardımlardan faydalanmıştır. 2020 yılında düzenli yardım alan hane sayısı 2.450.080, süreli yardım alan hane sayısı 2.733.721 ve hem süreli hem düzenli yardım alan hane sayısı 1.436.799 olarak gerçekleşmiştir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021b: 150). 2019 yılında ise 3.282.975 hane sosyal yardım almıştır. 2019 yılında düzenli yardım alan hane sayısı 2.501.106, süreli yardım alan hane sayısı 2.106.961, hem düzenli hem süreli yardım alan hane sayısı ise 1.309.895 olarak gerçekleşmiştir (Aile, Çalışma ve sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020: 137). 2019 yılına göre sosyal yardımlardan faydalanan hane sayısının artmasının en büyük sebebi Covid-19 pandemisinin yarattığı sosyal ve ekonomik sıkıntılardır. Sosyal devletin bir gereği olarak salgının olumsuz sosyal ve ekonomik etkilerinden halkı korumak amacıyla geçici sosyal yardım alan hane sayısında bir artış yaşanmıştır (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021b: 150).

Bütçe içindeki sosyal güvenlik ve yardım hizmeti harcamalarının yanı sıra bütçe dışı fonlarla finanse edilen sosyal yardımlar da Covid-19 döneminde önemli bir yer tutmuştur. Covid-19 pandemisinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kanununun ikinci maddesi doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı tarafından sosyal yardımlara ilişkin “acil durum” kararı

alınmıştır. Bu karar çerçevesinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından Covid-19 nedeniyle dönemsel ihtiyaç sahibi olan ve temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olan haneler değerlendirilmiştir. Yardım yapılmasına karar verilen hanelere Sosyal Yardım ve Teşvik Fonu'ndan belirlenen usuller çerçevesinde Salgın Sosyal Destek Programı (Faz I, Faz II, Faz III) çerçevesinde 1.000 TL yardım yapılmıştır. Salgın Sosyal Destek Programı kapsamında gerçekleştirilen Faz 1 aşamasında “65 Yaşını Doldurmuş, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik” kapsamında düzenli merkezi sosyal yardım alan hanelere 2 milyar TL'yi aşkın nakdi yardım yapılmıştır. Bu kapsamda 2.122.483 haneye ulaşılmıştır. Faz 2 aşamasında son bir yıl içinde süreli yardımlardan faydalanmış ailelere, sağlık primi devlet tarafından karşılanan aileler ile evde bakım aylığı alan hanelere ve farklı platformlardan alınan başvurular aracılığıyla işsizlik ödeneği sona eren vatandaşlara yönelik toplamda 2 milyar TL'yi aşkın nakdi yardım verilmiştir. Faz 2 kapsamında 2.053.859 haneye ulaşılmıştır. Faz 3 aşamasında ise e-devlet üzerinden alınan başvurular kapsamında iki fazdan faydalanamayan ve pandemi nedeniyle ihtiyaç sahibi haline gelmiş ailelere yönelik yaklaşık 2 milyar TL nakdi yardım yapılmıştır. Salgın Sosyal Destek Programına ek olarak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen “Biz Bize Yeteriz Türkiye” milli dayanışma kampanyası kapsamında Covid-19 pandemisi nedeniyle mağduriyet yaşayan ihtiyaç sahibi ailelere yönelik bağışlar toplanmıştır. Toplanan 2 milyar TL'yi aşkın bağış Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'na aktarılmıştır. Fona aktarılan bu kaynak 2 bileşen şeklinde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır. Biz Bize Yeteriz Türkiye 1 kapsamında düzenli yardım alan hanelerden Eşi Vefat Eden Kadınlara Yönelik Yardım Programı'ndan, Öksüz Yetim Yardım Programı'ndan, Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Yardım Programı'ndan, Muhtaç Asker Çocuğu Yardım Programı'nda faydalandırılan ve en dezavantajlı olarak değerlendirilen hanelere yönelik toplamda yaklaşık 134 milyon TL tutarında ek nakdi destek ödemesi yapılmıştır. Biz Bize Yeteriz Türkiye 2 kapsamında ise Salgın Sosyal Destek Faz 3 kapsamındaki başvurular yeniden değerlendirilerek salgın nedeniyle dönemsel ihtiyaç sahibi olan hanelere yönelik toplamda yaklaşık 1,9 milyar TL nakdi yardım yapılmıştır. Biz Bize Yeteriz Türkiye Milli Dayanışma Kampanyasında toplamda 2 milyar TL'yi aşkın nakdi yardım yapılmıştır (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021b: 150).

Pandemi süresince en önemli etki alanına sahip ilk hizmet ise hiç kuşkusuz sağlık hizmeti olmuştur. Covid-19 pandemisi süresince hastaların tespiti, tedavisi, takibi ve fiyasyonu oldukça önem arz etmiştir. Hastalık süresince sağlık ekiplerince kullanılan kişisel koruyucu ekipman, tanı kitleri, ilaç ve aşılar Sağlık Bakanlığı tarafından temin edilmiş ve uygulanmıştır. Bu kapsamda Covid-19 aşısına yönelik 286 milyon TL ve kişisel koruyucu ekipman, ilaç, kit ve diğer malzemeler için yaklaşık 2,8 milyar TL ödenek harcanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2021: 101). Bu kapsamda Covid-19'a yönelik olarak koruyucu ekipman, ilaç ve aşılarla toplamda 3,1 milyar TL harcanmıştır.

Tablo 30

Sağlık Bakanlığı ödenek ve harcamalarının dağılımı (bin TL)

Ekonomik Kodu	Açıklama	2019 Yılı		2020 Yılı	
		Ödenek	Harcama	Ödenek	Harcama
1	Personel Giderleri	21.425.308	21.365.020	15.760.916	27.268.060
2	Sosyal Güvenlik Kurumu Devlet Primi Giderleri	4.908.197	4.830.292	4.456.074	6.162.178
3	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	14.085.217	14.010.450	20.140.264	20.013.993
5	Cari Transferler	270.798	200.766	547.942	501.751
6	Sermaye Giderleri	7.511.145	7.496.819	11.172.217	11.114.166
7	Sermaye Transferleri	31.483	10.164	158.239	135.354
GENEL TOPLAM		48.232.148	47.913.511	52.235.652	65.195.501

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2021: 60.

Tablo 30'da görüldüğü üzere 2019 yılına göre 2020 yılında Sağlık Bakanlığı harcamaları %36 artmıştır. Bu artışta büyük oranda etkili olan alt harcamanın ise mal ve hizmet alım giderleri olduğu tablodan görülmektedir. Covid-19 pandemisi döneminde ihtiyaç duyulan ekipmanlar, ilaçlar ve aşıların bu harcamada izlendiği düşünüldüğünde artış olağan kabul edilebilir. Mal ve hizmet alım giderlerinin yanı sıra bu dönemde personel giderlerinin de arttığı tablodan izlenmektedir. Bu artışta etkili olan unsurun 2019 yılında 646.068 olan toplam personel sayısının (Sağlık Bakanlığı, 2020: 23), 2020 yılında 705.436'ya (Sağlık Bakanlığı, 2021: 34) çıkmasıdır. Sağlık Bakanlığı harcamaları genel olarak ele alındığında pandeminin etkisi ile arttığı görülmektedir. Tablo 29'da da görüldüğü üzere sağlık harcamalarının bütçe içindeki payında ve GSYH'deki payında meydana gelen artış da bu artışı destekler niteliktedir.

Tablo 29 incelendiğinde toplam sosyal harcamaların bir diğer alt bileşeni olan eğitim harcamalarının GSYH ve bütçe içindeki paylarında çok küçük miktarlarda düşüş olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi incelendiğinde 2019 yılında yaklaşık 118 milyar TL olan harcama tutarı, 2020 yılında yaklaşık 123 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2021: 47). 2020 yılında 2019 yılına göre yaklaşık %4'lük bir artış olduğu söylenebilir. Tablo 31'de Millî Eğitim Bakanlığı 2020 yılı bütçe harcamaları verilmektedir.

Tablo 31

Millî Eğitim Bakanlığı 2020 yılı bütçe harcamaları

Bütçe Gideri Türü	2020	
	Yılsonu gerçekleşen ödenek	Harcama
01. Personel Giderleri	91.467.345.000,00	88.479.307.768,00
02. Sosyal Güvenlik Kurumları	14.367.680.000,00	14.461.938.763,00
03. Mal ve Hizmet Alımları	9.956.271.000,00	10.406.814.384,00
05. Cari Transferler	3.739.169.000,00	3.679.669.956,00
06. Sermaye Giderleri	5.836.918.000,00	6.150.830.764,00
07. Sermaye Transferi	29.479.000,00	125.263.952,00
Toplam	125.396.862.000,00	123.303.825.587,00

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı, 2021: 47.

Tablo 31 incelendiğinde ödenek ve harcamalar arasında önemli bir farklılık olmadığı ve genellikle harcamaların ödeneklerin altında gerçekleştiği görülmektedir. Ancak mal ve hizmet alımları harcamalarında yaklaşık %5'lik bir sapma meydana gelmiştir. Bu sapmanın nedeni olarak salgın döneminde okul ve kurumlara alınan hijyenik malzemeler gösterilebilir. Buna ek olarak, sermaye giderlerinde de salgın nedeniyle %5'lik bir sapma meydana gelmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2021: 49). Salgın nedeniyle okulların kapatılması ve uzaktan eğitime geçilmesine bağlı olarak dersler Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Eğitim Bilişim Ağı'ndan verilmiştir. Bu kapsamda Eğitim Bilişim Ağı video ders çekimlerine gerekli destek bakanlık bütçesinden sağlanmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2021: 129).

Genel olarak 2020 yılında sosyal harcamalar ele alındığında artışların nedeni olarak Covid-19 pandemisi gösterilebilir. Bu dönemde sağlık ve eğitim harcamalarındaki artış genellikle salgına yönelik mal ve hizmet alımlarında kaynaklanmaktadır. Öte yandan eğitim

alanında uzaktan eğitime geçilmesi nedeniyle Eğitim Bilişim Ağı televizyon yayınları ve video dersler için de ekstra bir kaynak harcanmıştır. Covid-19 pandemisinin ekonomiye olan olumsuz etkilerini halk nezdinde en aza indirmek için sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları artırılmıştır. Her ne kadar bütçe dışı fonlar, bankaların kolay kredi imkânları ve borç erteleme uygulamaları ile ekonomik etkilerin azaltılmaya çalışıldığı belirtilse de sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının da bu dönemde arttığı görülmektedir. Covid-19 pandemi krizi bir sağlık krizi olarak ortaya çıkmış ancak hem ulusal hem de küresel ölçekte ekonomik ve sosyal olumsuzluklara yol açmıştır. Covid-19 pandemi döneminde Türkiye’de sosyal devletin gerekliliği olarak sosyal harcamalar artmış ve toplumu krizin etkilerinden korumaya yönelik politikalar izlenmeye çalışılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümünde kriz dönemlerinde sosyal harcamaların seçilmiş makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini ölçmekte kullanılacak veri seti ve yöntem ele alınacaktır. İlk olarak çalışmanın amacına, önemine ve yöntemine yer verilecek, ek olarak araştırmada bazı kısıtlara değinilecek, son olarak çalışmada kullanılan veri seti ve ele alınan değişkenlerin ilişkisi kullanılan modeller aktarılacaktır.

4.1. Araştırmanın Amacı

1982 Anayasası'nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin "sosyal bir hukuk devleti" olarak tanımlanmıştır. Sosyal devlet olmanın gereği ise sosyal harcamalara yer verilmesini gerektirmektedir. Bütçenin fonksiyonel sınıflama esasına göre ifade edilecek olur ise sosyal harcamalara karşılık gelen bu harcama kalemleri: eğitim, sağlık ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarıdır. Olağan dönemlerde dahi bütçede önemli bir paya sahip olan bu harcama kalemleri özellikle ekonomik kriz dönemlerinde daha da önem kazanmaktadır. Bu kapsamda ekonomik kriz dönemlerinde sosyal harcamaların ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkisini araştırmak ve bunların sonuçlarını ortaya koyarak çözüm önerileri sunmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

4.2. Araştırmanın Önemi

Yazın taraması yapıldığında sosyal harcamalar ile çeşitli makroekonomik değişkenler arasında ilişki kuran çalışmalara rastlanmaktadır. Sosyal harcama tanımı ve bileşenleri farklılık gösterdikleri için ülkelerin veya ülke grubunun sosyal harcama tanımına uygun olarak oluşturulan veri setleri ile seçilen makroekonomik değişken/değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Türkiye'de de sosyal harcamaların makroekonomik değişken/değişkenler üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalar da mevcuttur. Arısoy vd. (2010), Öztürk (2020) ile Kar ve Taban (2003) çalışmalarında sosyal harcamalar ve sosyal

harcama bileşenlerinin ekonomik büyüme ile ilişkisini ele almıştır. Ancak belirtilen çalışmalar hem sosyal harcamaların tek bir makroekonomik değişkenle ilişkisini ele almış hem de kriz dönemlerini dikkate almamıştır. Bu tez çalışmasında ise diğer çalışmalardan farklı olarak 1983-2021 yılları arası uzun bir zaman dilimi esas alınmış, yaşanan krizleri dikkate alarak krizler ile sosyal harcamaların ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi birden fazla makroekonomik değişken üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu da çalışmanın hem önemini hem de alana katkısını artırmaktadır.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada kriz dönemleri ele alındığından, yapısal kırılmaları dikkate alan testler kullanmak önem arz etmiştir. Banerjee vd. (2017: 120)'ye göre, verilerde yapısal kırılmalar veya doğrusal olmayan eğilimler olduğu durumlarda Fourier tabanlı bir ADL eşbütünleşme testi önerilmektedir. Bu nedenle çalışmada, yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier temelli eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Banerjee vd. (2017) tarafından yazına kazandırılan bu testin sağladığı avantaj test denkleminde fazla sayıda kukla değişken eklenmesinden kaynaklanabilecek potansiyel güç kaybının engellenmesidir (Konat, 2021:140). Kukla değişkenlerin eklenmesi için bilinmeyen yapısal kırılma tarihlerini tahmin etmede kullanılacak zahmetli prosedürlere katlanmak gerekmektedir. Ancak Fourier'da yapısal kırılmaları tahmin etmeye gerek duyulmamaktadır (Banerjee vd., 2017: 116). Bu nedenle çalışmada, Fourier denklemini kullanmak avantaj sağlamaktadır. Fourier denkleminin bir diğer avantajı ise keskin kırılmalara ek olarak yumuşak kırılmaları da yakalayabilmesidir (Banerjee, 2017: 116).

Araştırmanın konusunu Türkiye'de 1990 sonrası yaşanan ekonomik kriz dönemleri oluşturmasına karşın veri seti 1983 yılından başlamaktadır. Çünkü hem tekli hem de kümülatif frekans durumlarında örneklem büyüklüğü genişledikçe, testin gücü daha belirgin hale gelmektedir (Banerjee vd., 2017:120). Bu bağlamda test sonuçlarını güçlendirmek adına veri seti daha geniş tutulmuştur.

Bu çalışmada kullanılan test Banerjee vd. (2017) tarafından önerilen Fourier ADL eşbütünleşme testinin parametrelendirilmiş bir versiyonu olan ve İlkay vd. (2021) tarafından yazına kazandırılan Kesirli Frekanslı Fourier ADL eşbütünleşme testine dayanmaktadır. Fourier ADL eşbütünleşme testinde koşullu hata düzeltme modelinin yeniden parametrelendirilmesiyle elde edilen otoregresif dağıtılmış gecikme modeli şu şekildedir:

$$\Delta y_{1t} = d(t) + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \alpha \Delta y_{2t} + e_t \quad (4.1)$$

Burada γ ile y_{2t} parametrelerin ve açıklayıcı değişkenlerin $n \times 1$ vektörleridir. Deterministik terim, $d(t)$, zamanın lineer olmayan bir fonksiyonunu içermektedir. Bağımlı değişken y_{1t} tek değişkenli bir süreçtir. δ_1 ise bir skaler büyüklüktür. Daha genel durumlarda, Δy_{1t} ve Δy_{2t} gecikmelerinin e_t 'deki olası seri korelasyonunu kontrol etmesine izin verilmektedir (Banerjee vd., 2017:116-117). Denklem 4.1'de Δ , birinci fark operatörünü gösterir ve $d(t)$ aşağıdaki gibi oluşturulan deterministik terimdir:

$$d(t) = \beta_0 + \varphi_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varphi_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (4.2)$$

Burada, t , T ve π trend terimini, örnek boyutunu ve pi sabitini (3.1416) göstermektedir. k ise belirli bir frekans değerini göstermektedir. Denklem 4.2'yi Denklem 4.3'e dahil ederek aşağıdaki model elde edilmektedir:

$$\Delta y_{1t} = \beta_0 + \varphi_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varphi_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \alpha \Delta y_{2t} + \varepsilon_t \quad (4.3)$$

Denklem 4.3'ü tahmin ederek ve en küçük kalıntı kareler toplamını veren frekans değeri k^* optimal frekans değeri olacaktır. Ayrıca, ε_t beklenen değeri sıfır, sabit varyanslı hata terimini ifade etmektedir.

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 X_{t-1} + \beta_3 t + \sum_{i=1}^p \theta_{it} \Delta y_{t-i} + \sum_{j=0}^q \theta_{jt} \Delta X_{t-i} + \varphi_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varphi_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (4.4)$$

Denklem 4.4'te değişkenlerin uygun gecikme uzunluğunun (p ve q) hesaplanmasında kullanılan denklem gösterilmiştir. Ayrıca, Banerjee vd. (2017: 117), tamsayı değerleri dikkate alınarak sadece [1, 2, ..., 5] aralığında k^* seğilmesini önermiştir. İlkay vd. (2021) ise çalışmalarında Christopoulos ve Ledesma (2011) tarafından önerilen kalıcı kırılmaları da dikkate almak için, k^* 'yi [0,1, 0,2, ..., 5] aralığında 0,1'lik artışlarla araştırarak kesirli frekanslara da izin vermişlerdir. Eşbütünleşme olmayan sıfırı ($\delta_1=0$) test etmek için aşağıdaki test istatistiği kullanılmaktadır (İlkay vd., 2021: 6):

$$t_{ADL} = \frac{\hat{\delta}_1}{se(\hat{\delta}_1)} \quad (4.5)$$

Burada $\hat{\delta}_1$ ve $se(\hat{\delta}_1)$, sırasıyla Ordinary Least Squares (OLS) tahmincisinin verdiği tahmin edilen parametre ve $\hat{\delta}_1$ standart hatasıdır.

Bu testin, kukla değişkenler kullanılarak yapısal kırılmaları dâhil eden eşbütünleşme testlerine göre en büyük avantajı hem yumuşak hem de keskin kırılmaları tespit etmesi sebebiyle yapısal kırılmaların biçimini, yerini ve sayısını önceden belirlemeye gerek olmamasıdır. Kesirli Frekanslı Fourier ADL eşbütünleşme testi için gerekli kritik değerlere İlkay vd. (2021)'nin yaptıkları çalışmadan ulaşılmıştır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunması tek başına yeterli olmamakta, bu ilişkinin yönü, büyüklüğü ve oluşabilecek sapmaların ne kadar süre içinde düzeltilebileceğine ilişkin bilgilerin de tahmin edilmesi önem arz etmektedir. Bu amaçla, bu değişkenlere ait ilişkinin yönü ve büyüklüğünün bulunabilmesi için Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) tahmincisinden; oluşabilecek sapmaların ne kadar süre içinde düzeltilebileceğinin hesaplanabilmesi için de hata düzeltme modelinden faydalanacaktır. FMOLS tahmincisi Denklem 4.6'daki gibidir.

$$\theta = \begin{bmatrix} \alpha \\ \beta \end{bmatrix} = \left((\sum_{t=1}^T x_t' d_t')' (\sum_{t=1}^T x_t' d_t')^{-1} \gamma_t^* - T \begin{bmatrix} \gamma_{12} \\ 0 \end{bmatrix} \right) \quad (4.6)$$

Daha sonrasında kısa dönem tahmininin yapılabilmesi için dengeden sapmayı gösteren kalıntılar elde edilir. Kalıntılar elde edildikten sonra hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta X_t + \beta_2 ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.7)$$

Denklem 4.7’de ΔY_t bağımlı değişkenin farkını, ΔX_t bağımsız değişkenin farkını ve ECT_{t-1} ise uzun dönem denklem tahminlerinin kalıntılarının bir gecikmeli değerlerini ifade etmektedir. Hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını, kısa dönemde oluşan dengeden sapmaların düzeltilerek uzun dönem dengesine ulaştığını göstermektedir. Bu katsayı pozitif ya da anlamsız çıkarsa uzun dönem dengesine ulaşamadığı sonucu ortaya çıkar ve seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi yorumlanamaz. Hata düzeltme katsayısı, her bir dönemde dengeden sapmaların ne kadarının düzeltileceğini söylemektedir. Hata düzeltme katsayısı mutlak değerce 1’den büyükse dengeden sapmaların hızlı bir şekilde düzeldiği, sıfıra yakınsa dengesizliklerin yavaş bir şekilde düzeldiği anlaşılır. Bu yüzden bu katsayıya hata düzeltme hızı da denilmektedir. Hata düzeltme katsayısının -1’den küçük ve anlamlı olması ise kısa dönemde oluşacak dengesizliklerin bir dönemden daha kısa bir sürede düzelenerek uzun dönem dengesine ulaşacağını göstermektedir (Mert ve Çağlar, 2019: 258-259).

4.4. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmada veriler açısından bazı kısıtlar bulunmaktadır. Bu kısıtlardan ilki sosyal harcama bileşenlerinden biri olan sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmeti harcamalarının 2004 yılından önce sosyal hizmet harcamaları olarak bütçenin fonksiyonel sınıflandırılmasında yer almasıdır. Fonksiyonel sınıflandırma yıllar içinde oldukça fazla

değişim geçirmiştir. Fonksiyonel sınıflandırmanın miladı günümüzde de kullanılan sınıflandırma sisteminin hayata geçirildiği 2004 yılıdır. Ancak daha öncesinde de bütçede fonksiyonel sınıflandırmanın kullanıldığı görülmektedir. 1973 yılında gerçekleştirilen mali reform ile program bütçe sistemine geçilmiştir. Program bütçe ile fonksiyonel sınıflandırma bazında harcamaların sınıflandırılması sağlanmıştır. Program bütçe sisteminde kullanılan fonksiyonel sınıflandırma ise şu şekildedir (Cura, 2003: 147-148):

- Genel kamu hizmetleri,
- Savunma işleri ve hizmetleri,
- Kamu düzeni ve güvenliği işleri ve hizmetleri,
- Toplumsal ve sosyal hizmetler,
- Ekonomik hizmetler.

Eski sınıflandırma bazında yani fonksiyonel-idari sınıflandırmaya göre ise 2006 yılına kadar bütçe harcamalarının dağılımı incelenebilmektedir (Toprak vd., 2016: 147-148). 1983-2006 dönemi idari-fonksiyonel sınıflandırma ise şu şekildedir (Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1988: 46):

- Genel hizmetler,
- Savunma,
- Adalet-emniyet,
- Tarım orman-köy,
- Su işleri,
- Karayolları,
- Bayındırlık,
- Ulaştırma,
- Madencilik,
- Eğitim,
- Sağlık,
- Kültür-turizm,
- Sosyal hizmetler,
- Borç faizleri.

2004 yılı başında analitik bütçe sınıflandırılmasına geçilmesi nedeniyle devlet mali istatistikleri dünya standartlarına uygun fonksiyonel sınıflandırmaya göre konsolide bütçe harcamalarına ancak 2004 yılı itibariyle ulaşılabilmektedir. Buna göre fonksiyonel sınıflandırma birinci düzey bilgileri şu şekildedir (Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2015: 3):

- Genel kamu hizmetleri,
- Savunma hizmetleri,
- Kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri,
- Ekonomik işler ve hizmetler,
- Çevre koruma hizmetleri,
- İskân ve toplum refahı hizmetleri,
- Sağlık hizmetleri,
- Dinlenme, kültür ve din hizmetleri,
- Eğitim hizmetleri,
- Sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleridir.

Çalışmada 1983-2021 dönemi sosyal harcama verilerinden yararlanılacağı için 2006 yılına kadar fonksiyonel-idari sınıflandırmaya göre sosyal harcamaları, 2006 yılından sonrası için ise fonksiyonel sınıflandırmaya göre kamu sosyal harcamaları esas alınmıştır. Yani 1983-2006 yılları arasında sosyal harcama verilerini eğitim, sağlık ve sosyal hizmet harcamaları oluşturmuş, 2006-2021 yılları arasında ise eğitim hizmeti, sağlık hizmeti ve sosyal güvenlik ile sosyal yardım hizmeti harcamaları oluşturmuştur.

Çalışmanın ikinci kısıtı ise çalışmada ele alınan krizler yıllarıdır. Çalışmanın konusunu 1990 yılından sonra yaşanan ekonomik kriz dönemlerinden gerçekleştirilen sosyal harcamalar oluşturmaktadır. Çalışmanın ele aldığı dönemin 1990 sonrasıyla sınırlandırılmasının nedeni veri kısıtıdır. Çalışmada sosyal harcama verileri başta olmak üzere enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme gibi pek çok değişken kullanılmaktadır. Bu verilere IMF, TÜİK, Strateji ve Bütçe Başkanlığı gibi farklı kurumlardan ulaşılmıştır. Ancak tüm bu değişkenlere 1983 yılına kadar ulaşılmış daha önceki yıllara ait verilere ulaşılamamıştır. Bu nedenle çalışmada ele alınan dönem 1990 ve sonrası olarak sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son kısmı ise analizde kullanılan 2021 yılı sosyal harcama ve alt bileşenleri verilerinin beklentilerden oluşmasıdır. Çalışmanın yöntemine karar verildiği ve uygulandığı dönemde sosyal harcamaların gerçekleşme rakamları açıklanmaması nedeniyle beklentiler kullanılmıştır. Ancak çalışmanın veri setini oluşturan ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon oranları gerçekleşme rakamlarıdır.

4.5. Araştırmanın Veri Seti ve Modeli

Çalışmada 1990 sonrası yaşanan ekonomik krizlerde sosyal harcamaların makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Kurulan modellerde 1983-2021 dönemi arasındaki 39 yıl çalışmanın zaman boyutunu oluşturmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan sosyal harcamalar ülkeden ülkeye kapsamı farklılaşan harcamalardır. Ancak genel olarak toplumun dezavantajlı kesimine yönelik olması ve beşerî sermayeye katkı sunması, sosyal harcamaların genel çerçevesini oluşturmaktadır. Küçük farklılıklar olmakla birlikte işsiz, emekli, hasta, engelli, yaşlı ve çocuklara yönelik yardım ve harcamalar ile sağlık ve eğitim gibi insana yönelik harcamalar sosyal harcamaların genel kapsamını oluşturmaktadır. Bu açıdan çalışmada sosyal harcamalar olarak sağlık hizmeti harcamaları, eğitim hizmeti harcamaları ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım (hastalık ve malullük yardım hizmetleri, yaşlılık yardımı hizmetleri, dul ve yetim aylığı hizmetleri, aile ve çocuk yardımı hizmetleri, işsizlik yardımı hizmetleri, iskan yardımı hizmetleri, sosyal güvenliği bulunmayanlara sağlanan hizmetler) harcamaları kullanılmıştır. Sosyal harcamaların kapsamı belirlenirken Şeker (2011)'in çalışmasından yararlanılmıştır.

Sosyal harcama verilerine her yıl yayınlanan bütçe gerekçelerinden ulaşılmıştır. Çalışmada ele alınan 1983-2021 döneminde sosyal harcama verilerine Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1988; 1990), Maliye Bakanlığı (1996a; 1996b; 1998; 1999; 2000; 2005; 2006; 2012) ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021; 2022)'nden ulaşılmıştır. Çalışmanın analizinde sosyal harcamaların ve alt bileşenlerin GSYH'ye oranı kullanılmıştır. Bu kapsamda 1983-2021 yılları arası GSYH verilerine Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a)'ndan ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan makroekonomik değişkenleri oluşturan ekonomik büyüme, enflasyon

ve işsizlik verilerine ise IMF (2022b; 2022c; 2022d) ve TÜİK (2022a; 2022b; 2022c)'den ulaşılmıştır. Çalışmanın verileri elde edildikten sonra, Kesirli Frekanslı Fourier ADL eşbütünleşme testi için hazırlanmış ve toplam altı model ile sosyal harcamaların ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon üzerindeki etkileri kriz dönemleri dikkate alınarak araştırılmıştır. Kullanılan Kesirli Frekanslı Fourier ADL eşbütünleşme modelleri şu şekilde kurulmuştur:

$$\ln GDP_t = \delta_0 + \delta_1 SOC_t + \varepsilon_t \quad (4.8)$$

$$INF_t = \delta_0 + \delta_1 SOC_t + \varepsilon_t \quad (4.9)$$

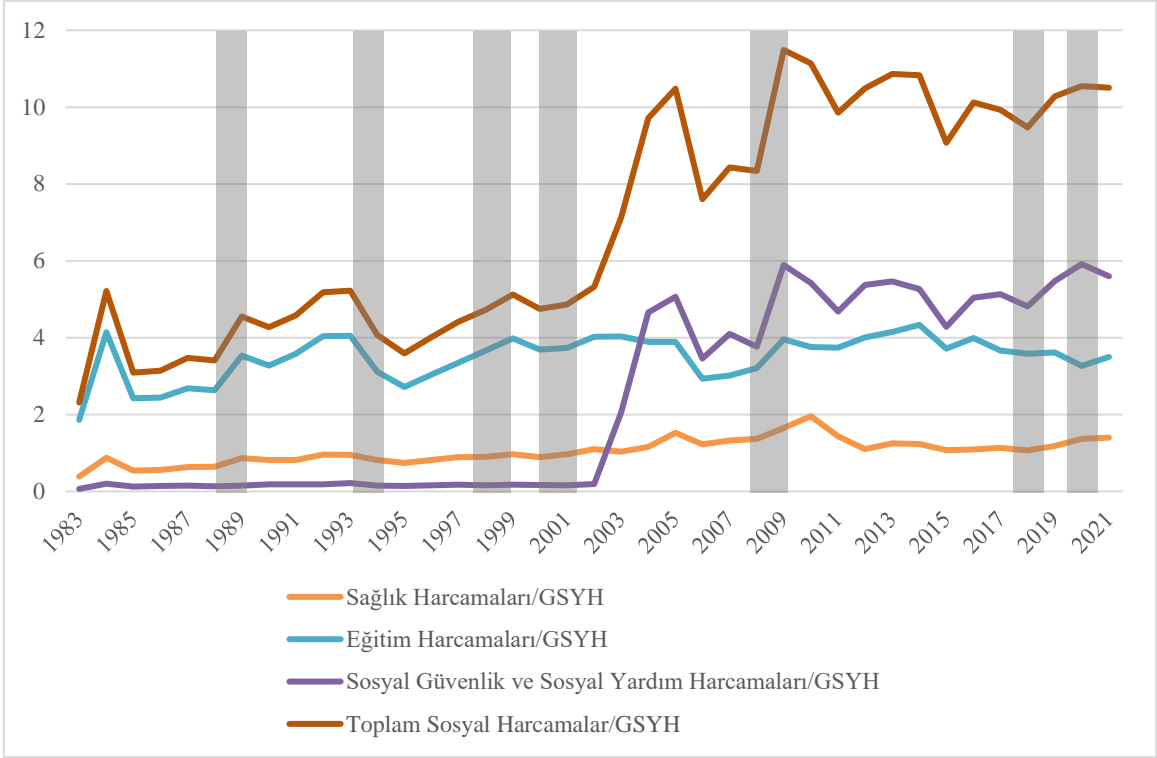
$$UNEMP_t = \delta_0 + \delta_1 SOC_t + \varepsilon_t \quad (4.10)$$

$$\ln GDP_t = \delta_0 + \delta_1 SP SA_t + \varepsilon_t \quad (4.11)$$

$$INF_t = \delta_0 + \delta_1 SP SA_t + \varepsilon_t \quad (4.12)$$

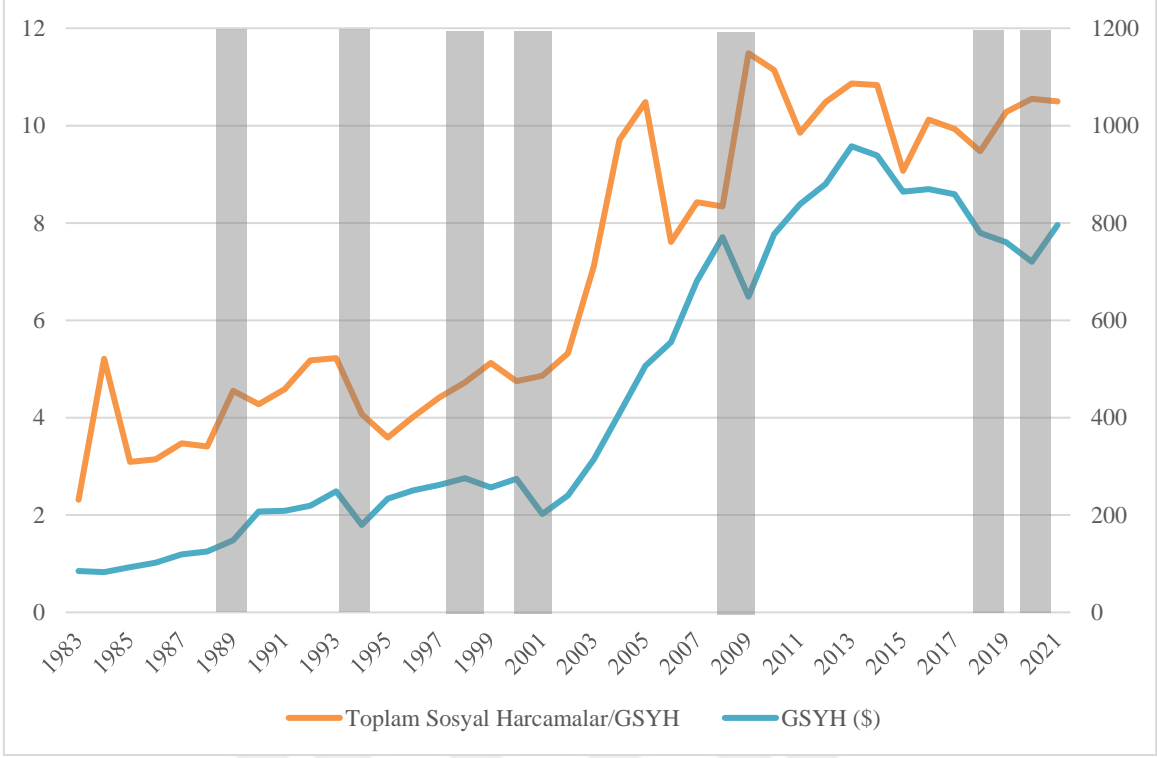
$$UNEMP_t = \delta_0 + \delta_1 SP SA_t + \varepsilon_t \quad (4.13)$$

Yukarıdaki denklemlerde (Denklem 4.8-4.13) yer alan ***lnGDP*** serisi milyar dolar cinsinden logaritması alınmış cari fiyatlarla GSYH'yı, ***INF*** serisi enflasyon oranını, ***UNEMP*** serisi işsizlik oranını, ***SOC*** serisi sosyal harcamaların GSYH'ye oranını ve ***SPSA*** serisi ise sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH'ye oranını ifade etmektedir. Ayrıca, belirtilen serilerin zaman içindeki değişimi Şekil 5-11'de verilmiştir.

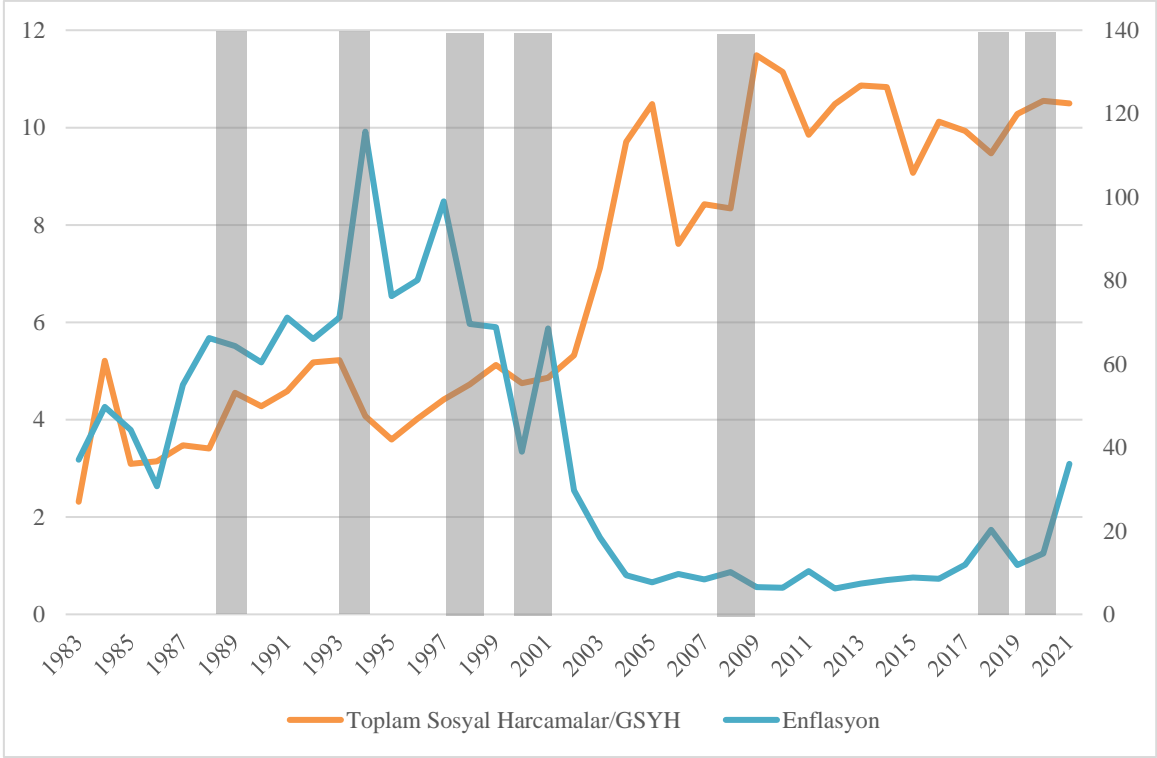
Şekil 5. Sosyal harcamalar değişkenlerinin zaman serileri

Şekil 5’te sosyal harcamaların ve bu harcamaları oluşturan sağlık, eğitim ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranları 1983-2021 dönemi özelinde gösterilmektedir. Şekil 5’e göre tüm harcama türlerinde zaman içinde dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. Eğitim ve sağlık harcamalarının izlenen dönem içerisinde önemli düzeyde artıp azalmadığı, ancak izlenen politika değişiklikleri nedeniyle sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının önemli düzeyde arttığı ve bu durumun da toplam sosyal harcamalarda artışa neden olduğu görülmektedir.

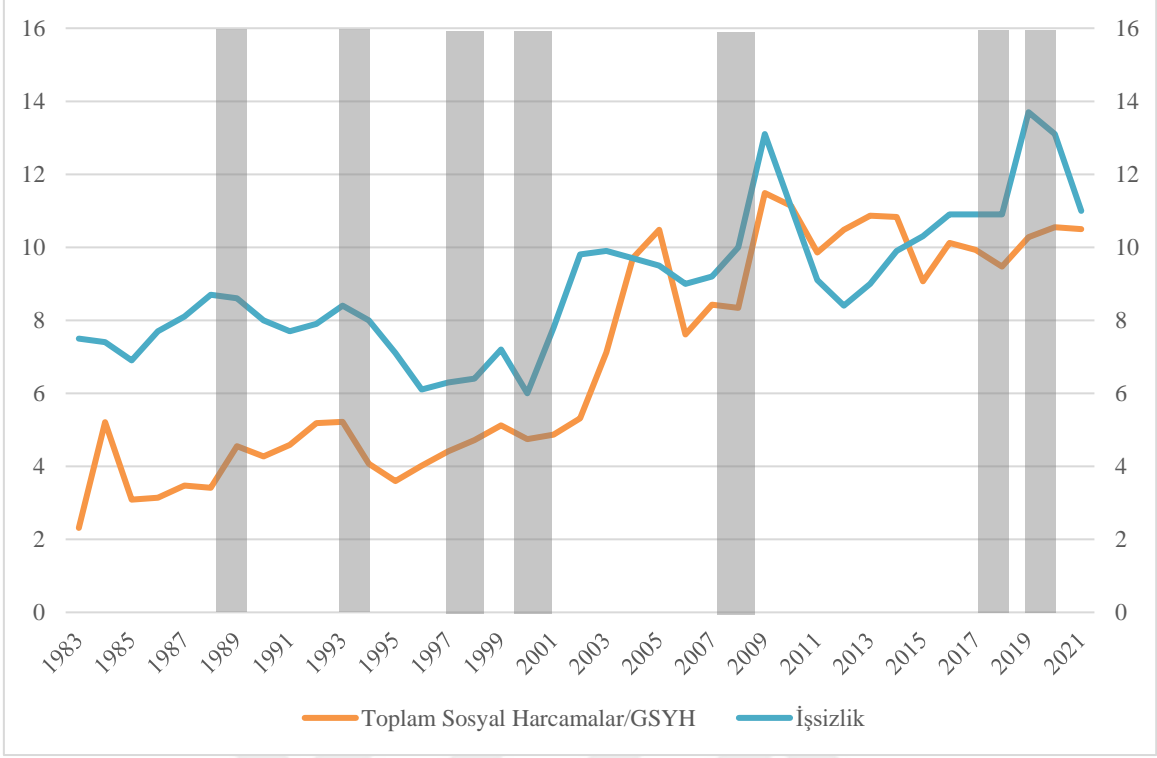
Şekil 6. Sosyal harcamalar ve GSYH değişkenlerinin zaman serileri

Şekil 6’da sol ekseninde sosyal harcamaların GSYH’ye oranı serisine, sağ ekseninde ise GSYH serisine yer verilmiştir. İncelenen dönem içerisinde her iki serinin de birbirine yakın eğilimler izlediği açıkça görülmektedir. Kriz dönemleri özelinde bakıldığında 1989 ve 1994 krizleri döneminde iki serinin de artış gösterdiği, bununla birlikte diğer kriz dönemlerinde ise ters yönlü bir ilişki sergiledikleri görülmektedir.

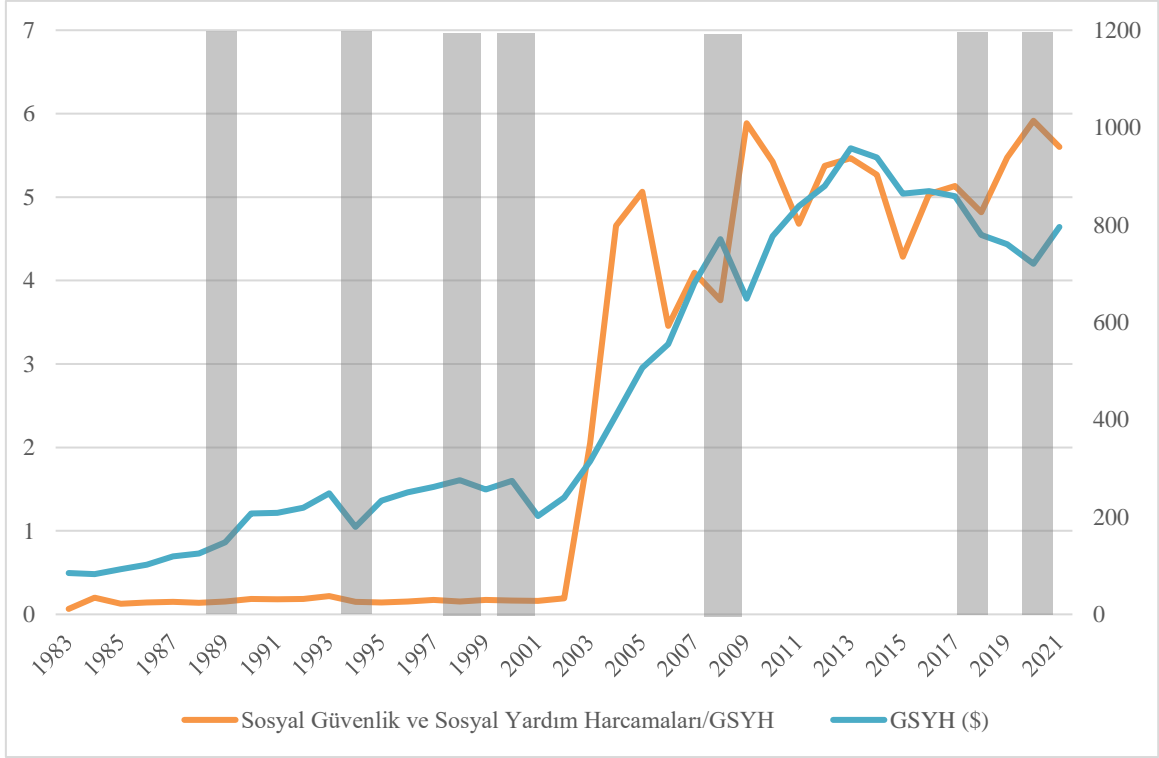
Şekil 7. Sosyal harcamalar ve enflasyon değişkenlerinin zaman serileri

Şekil 7’de sol ekseninde sosyal harcamaların GSYH’ye oranı serisine, sağ ekseninde ise enflasyon serisine yer verilmiştir. İncelenen dönem içerisinde her iki serinin de birbirine zıt eğilimler izlediği açıkça görülmektedir. Kriz dönemleri özelinde bakıldığında ise incelenen tüm kriz dönemlerinde de bu iki serinin ters yönlü bir ilişki sergiledikleri görülmektedir.

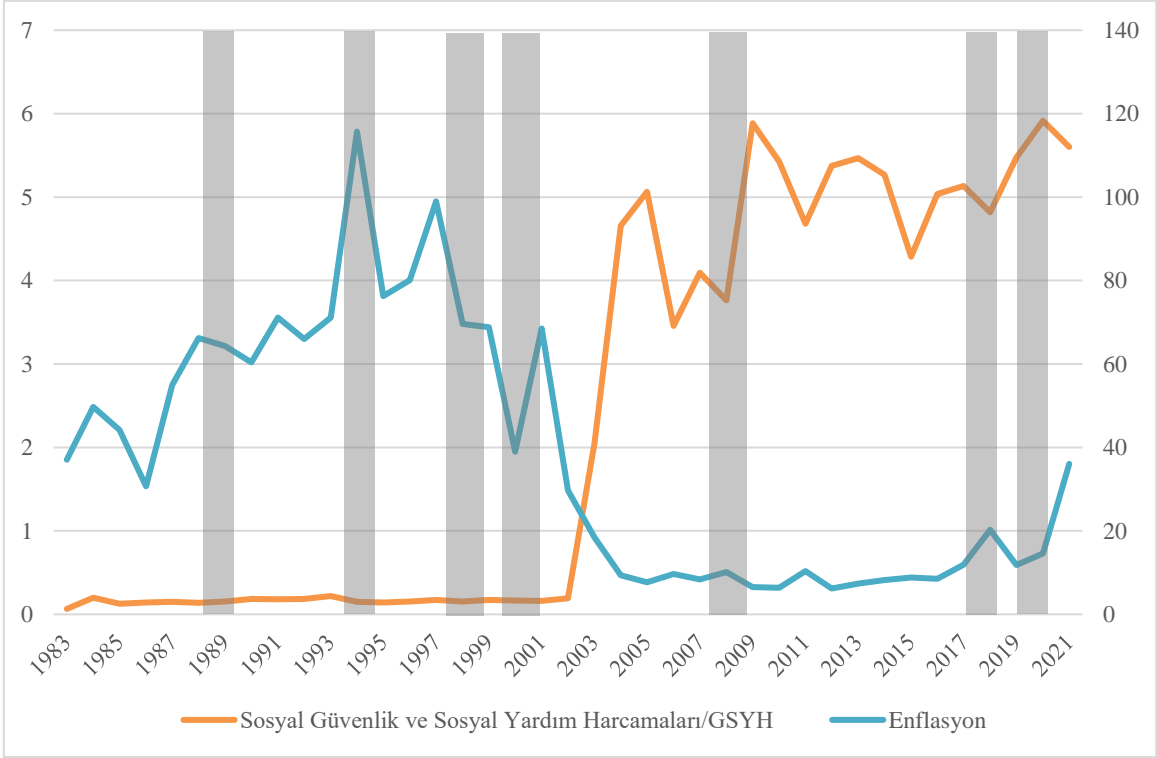
Şekil 8. Sosyal harcamalar ve işsizlik değişkenlerinin zaman serileri

Şekil 8’de sol ekseninde sosyal harcamaların GSYH’ye oranı serisine, sağ ekseninde ise işsizlik serisine yer verilmiştir. İncelenen dönem içerisinde her iki serinin de birbirine yakın eğilimler izlediği açıkça görülmektedir. Kriz dönemleri özelinde bakıldığında 1989 ve 2020 krizleri döneminde iki serinin ters yönlü bir ilişki sergiledikleri, bununla birlikte diğer kriz dönemlerinde ise doğrusal bir ilişki sergiledikleri görülmektedir.

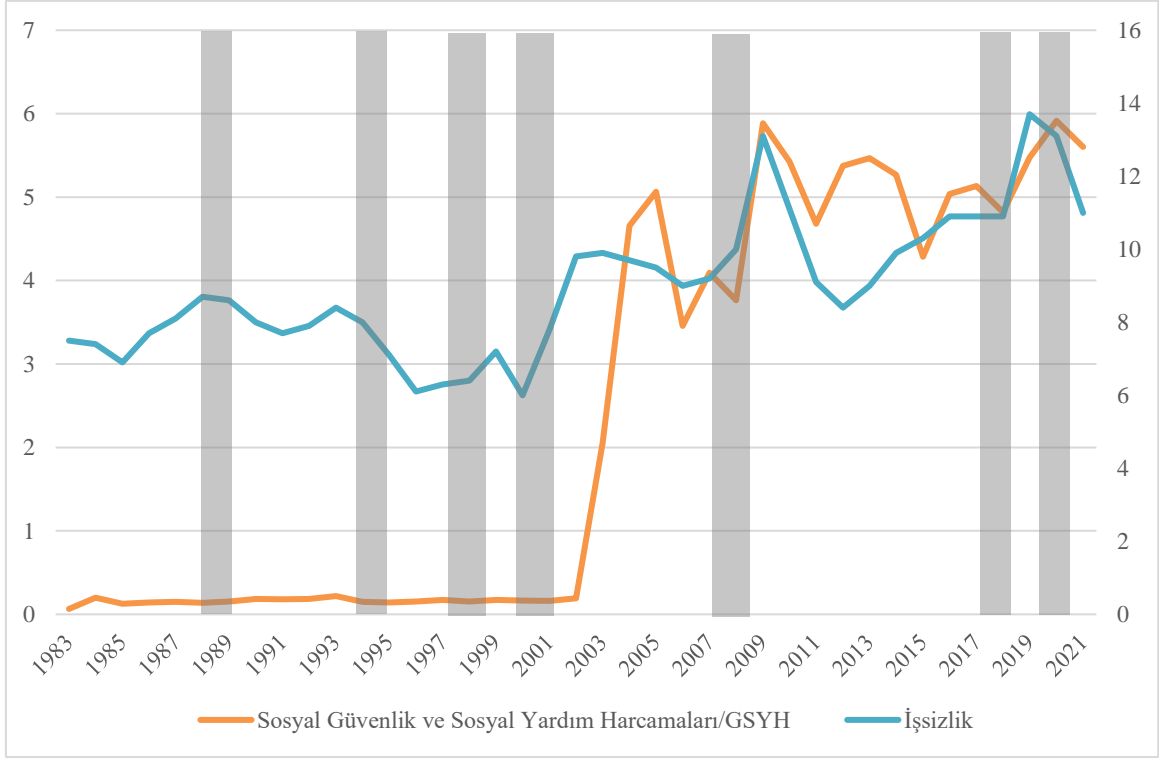
Şekil 9. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları ve GSYH değişkenlerinin zaman serileri

Şekil 9’da sol ekseninde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranı serisine, sağ ekseninde ise GSYH serisine yer verilmiştir. İncelenen dönem içerisinde her iki serinin de birbirine yakın eğilimler izlediği görülmektedir. Kriz dönemleri özelinde bakıldığında 1989, 1994, 1999 ve 2000/2001 krizleri döneminde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranı serisinin dengeli kaldığı, GSYH serisinin ise dalgalandığı görülmektedir. Ayrıca, 2008/2009 ve 2020 krizlerinde her iki serinin de ters yönlü bir ilişki sergiledikleri, bununla birlikte, 2018/2019 krizi döneminde ise azalış eğiliminde oldukları görülmektedir.

Şekil 10. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları ve enflasyon değişkenlerinin zaman serileri

Şekil 10’da sol ekseninde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranı serisine, sağ ekseninde ise enflasyon serisine yer verilmiştir. İncelenen dönem içerisinde her iki serinin de birbirine zıt eğilimler izlediği açıkça görülmektedir. Kriz dönemleri özelinde bakıldığında 1989, 1994, 1999 ve 2000/2001 krizleri döneminde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranı serisinin dengeli kaldığı, enflasyon serisinin ise dalgalandığı görülmektedir. Ayrıca, diğer kriz dönemlerinde ise bu iki serinin ters yönlü bir ilişki sergiledikleri görülmektedir.

Şekil 11. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları ve işsizlik değişkenlerinin zaman serileri

Şekil 11’de sol ekseninde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranı serisine, sağ ekseninde ise işsizlik serisine yer verilmiştir. İncelenen dönem içerisinde her iki serinin de birbirine yakın eğilimler izlediği açıkça görülmektedir. Kriz dönemleri özelinde bakıldığında 1989, 1994, 1999 ve 2000/2001 krizleri döneminde sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranı serisinin dengeli kaldığı, işsizlik serisinin ise dalgalandığı görülmektedir. Ayrıca, diğer kriz dönemlerinde ise bu iki serinin doğrusal bir ilişki sergiledikleri görülmektedir. Tablo 32’de veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 32

Tanımlayıcı istatistikler

	SOC	SPSA	lnGDP	INF	UNEMP
Ortalama	6,9637	2,4274	5,8506	38,0328	8,9820
Ortanca	5,3191	0,2192	5,6198	30,7	8,7
En Büyük	11,4858	5,9152	6,8643	115,7	13,7
En Küçük	2,3130	0,0653	4,4145	6,2	6
Standart Sapma	2,9843	2,4459	0,7884	30,5847	1,9057
Çarpıklık	0,1181	0,2208	-0,2397	0,6148	0,6308
Basıklık	1,3834	1,1847	1,7614	2,2993	2,9940
Jarque-Berra	4,3374	5,6720	2,8666	3,2548	2,5871
Olasılık	0,1143	0,0587	0,2385	0,1964	0,2742
Gözlem Sayısı	39	39	39	39	39

Tablo 32 incelendiğinde, Türkiye’de ele alınan dönem içerisinde sosyal harcamaların GSYH’ye oranının ortalama yıllık yaklaşık %7 olduğu, bununla birlikte, sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının ise yaklaşık %2,5 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca, enflasyonun yaklaşık %38, işsizlik oranının ise yaklaşık %9 olduğudur. Sosyal harcamaların GSYH’ye oranının en yüksek gerçekleştiği dönemde yaklaşık %11,5, en düşük gerçekleştiği dönemde ise yaklaşık %2,3 olduğu görülmektedir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranının en yüksek olduğu dönemde ise yaklaşık olarak %5,9, en düşük olduğu dönemde ise yaklaşık %0,06 olduğu görülmektedir. Ayrıca, seçili makroekonomik serilere bakıldığında da enflasyon oranının en yüksek olduğu dönemde yaklaşık %115,7, en düşük olduğu dönemde ise yaklaşık %6,2 olduğudur. İşsizlik oranının en yüksek gerçekleştiği dönemde yaklaşık %13,7, en düşük gerçekleştiği dönemde ise yaklaşık %7 olduğudur. İlaveten, tüm serilerin çarpıklık değerlerine bakıldığında, önemli düzeyde bir çarpıklığın olmadığı söylenebilmektedir. Ancak, aynı şeyi basıklık değerleri için söyleyebilmek güçtür. *SOC*, *SPSA* ve *lnGDP* serilerinde önemli düzeyde basıklığın olmadığı, bununla birlikte *INF* ve *UNEMP* serilerinin ise basık bir yapıda oldukları söylenebilir. Son olarak, Jarque-Berra testi olasılık değerleri 0,05’ten büyük olduğundan serilerin normal dağılım gösterdikleri de söylenebilmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle serilerin durağanlığına ilişkin bulgulara, daha sonrasında ise Kesirli Frekanslı Fourier ADL eşbütünleşme testi bulgularına yer verilecektir.

5.1. Serilerin Durağanlığına İlişkin Bulgular

Eşbütünleşme testine geçmeden önce, verilerin durağanlığının sınanması ve serilerin birinci farklarında durağan olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Bu kapsamda hem sosyal harcamalar ve alt bileşenlerine ait serilerin hem de seçilmiş makroekonomik değişkenlere ait serilerin durağanlığı Arttırılmış Dickey Fuller (ADF), Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS), Phillip-Perron (PP) ile Ng-Perron birim kök testleri yardımıyla sınanacaktır. Tablo 33’te eğitim harcamaları serisinin birim kök testine ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 33

Eğitim harcamaları serisinin birim kök testi bulguları

Test	Seri	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
		Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer
ADF	edu	-4,8091***	-2,9411	-5,0685***	-3,5330
KPSS	edu	0,4665	0,4630	0,1102**	0,1460
	Δ edu	0,3601**	0,4630	-	-
PP	edu	-4,8091***	-2,9411	-5,1473***	-3,5330
Ng-Perron					
MZ_a	edu	-8,1101**	-8,1000	-15,2530*	-17,3000
MZ_t	edu	-1,9810**	-1,9800	-2,7151*	-2,9100
MSB	edu	0,2442*	0,2330	0,1780*	0,1680
MP_T	edu	3,1431**	3,1700	6,2465*	5,4800

Not: ***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 hata payı ile serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 33’de, ilk olarak, ADF testi için yokluk hipotezi “**EDU** birim kök içerir” şeklinde kurulmuş ve hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden ADF denklemi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Schwarz bilgi kriterlerine göre

belirlendiği testte *EDU* serisinin sabitli model için test istatistiği -4,81 ve %5 için kritik değeri -2,94 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan test istatistiği kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve sabitli modele göre *EDU* serisinin durağan bir seri olduğu, dolayısıyla birim kök içermediği söylenebilmektedir. Sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -5,06 ve %5 için kritik değeri -3,53 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan test istatistiği kritik değerden düşük olduğundan sabitli ve trendli modele göre de *EDU* serisinin düzeyde durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. İkinci olarak, KPSS birim kök testi için yokluk hipotezi “*EDU* serisi durağandır” şeklinde kurulmuş ve hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden KPSS denklemi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak belirlendiği testte *EDU* serisinin sabitli modeli için test istatistiği yaklaşık 0,47 ve %5 için kritik değeri 0,46 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan test istatistiği ilgili kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve sabitli modele göre *EDU* serisinin durağan dışı bir seri olduğu, dolayısıyla birim kök içerdiği söylenebilmektedir. Sabitli ve trendli model için ise test istatistiği 0,11 ve %5 için kritik değeri 0,14 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan test istatistiği kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve sabitli ve trendli modele göre de *EDU* serisinin durağan bir seri olduğu, dolayısıyla birim kök içermediği söylenebilmektedir. Sabitli modele göre *EDU* serisi durağan dışı olarak bulunduğundan, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli modele göre test istatistiği 0,36 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği %5 için belirlenen kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve sabitli modele göre *AEDU* serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Üçüncü olarak, PP birim kök testi için yokluk hipotezi “*EDU* serisi birim kök içerir” şeklinde kurulmuş ve hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden PP denklemi tahmin edilmiştir. Band genişliğinin Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak otomatik belirlendiği testte *EDU* serisinin sabitli modeli için test istatistiği -4,80 ve %5 için kritik değeri -2,94 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -5,14 ve %5 için kritik değeri -3,53 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan test istatistiği kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve her iki modelde de *EDU* serisinin durağan bir yapıda olduğu, dolayısıyla birim kök içermediği söylenebilmektedir. Son olarak, Ng-Perron testi için yokluk hipotezi “*EDU* serisi birim kök içerir” şeklinde kurulmuş ve hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden Ng-Perron denklemi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun “spectral GLS-detrended AR” stratejisi kullanılarak Schwarz

bilgi kriterine göre belirlendiği testte *EDU* serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -8,11$, $MZ_t = -1,98$, $MSB = 0,24$ ve $MP_T = 3,14$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve sabitli modele göre *EDU* serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -15,25$, $MZ_t = -2,71$, $MSB = 0,17$ ve $MP_T = 6,24$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri %10 için hesaplanan kritik değerlerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte, böylece sabitli ve trendli modele göre de *EDU* serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. *EDU* serisinin durağanlığı genel olarak değerlendirildiğinde, kullanılan teste göre farklılık göstermekle birlikte serinin ya düzeyde durağan ya da birinci farkta durağan olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, *EDU* serisi bazı testlere göre $I(0)$, bazı testlere göre ise $I(1)$ olarak bulunmuştur. Tablo 34'te sağlık harcamaları serisinin birim kök testine ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 34

Sağlık harcamaları serisinin birim kök testi bulguları

Test	Seri	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
		Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer
ADF	health	-2,4230	-2,9411	-3,2177*	-3,5330
	Δ health	-6,1119***	-2,9458	-6,0748***	-3,5403
KPSS	health	0,5926	0,4630	0,1131**	0,1460
	Δ health	0,1443**	0,4630	-	
PP	health	-2,4134	-2,9411	-3,2838*	-3,5330
	Δ health	-8,3564***	-2,9434	-8,1091***	-3,5366
Ng-Perron					
MZ_{α}	health	-3,5711	-8,1000	-11,9295	-17,3000
	Δ health	15,3001***	-8,1000	-17,4935**	-17,3000
MZ_t	health	-1,1603	-1,9800	-2,4361	-2,9100
	Δ health	-2,7488***	-1,9800	-2,9491**	-2,9100
MSB	health	0,3249	0,2330	0,2042	0,1680
	Δ health	0,1796***	0,2330	0,1685*	0,1680
MP_T	health	6,8507	3,1700	7,6713	5,4800
	Δ health	1,6654***	3,1700	5,2591**	5,4800

Not: ***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 hata payı ile serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 34'de, ilk olarak, ADF testi hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Schwarz bilgi kriterlerine göre

belirlendiği testte **HEALTH** serisinin sabitli model için test istatistiği -2,42 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -3,21 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği %5 için hesaplanan kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve **HEALTH** serisinin durağan olmayan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli model için test istatistiği -6,11 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -6,07 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği belirlenen kritik değerden küçük olduğundan **ΔHEALTH** serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. İkinci olarak KPSS birim kök testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak belirlendiği testte **HEALTH** serisinin sabitli modeli için test istatistiği 0,59 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği 0,11 olarak hesaplanmıştır. Sabitli modele göre hesaplanan test istatistiği %5 için kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve **HEALTH** serisinin sabitli modele göre durağan dışı bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bununla beraber, sabitli ve trendli modele göre de hesaplanan test istatistiği ise %5 için kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve **HEALTH** serisinin sabitli ve trendli modele göre durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Sabitli modele göre **HEALTH** serisi durağan dışı olarak bulunduğundan, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli modele göre test istatistiği 0,14 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği %5 için belirlenen kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve sabitli modele göre **ΔHEALTH** serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Üçüncü olarak, PP birim kök testi tahmin edilmiştir. Band genişliğinin Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak otomatik belirlendiği testte **HEALTH** serisinin sabitli modeli için test istatistiği -2,41 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -3,28 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği %5 için hesaplanan kritik değerden büyük olduğundan **HEALTH** serisinin durağan dışı bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmıştır. Sabitli modelde **ΔHEALTH** serisinin test istatistiği -8,35 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -8,10 olarak hesaplanmıştır. Böylece hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerin test istatistikleri %5 için hesaplanan kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilerek, **ΔHEALTH** serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Son olarak, Ng-Perron testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun “spectral GLS-detrended AR” stratejisi kullanılarak Schwarz bilgi kriterine göre belirlendiği testte **HEALTH** serisinin

sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -3,57$, $MZ_t = -1,16$, $MSB = 0,32$ ve $MP_T = 6,85$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -11,92$, $MZ_t = -2,43$, $MSB = 0,20$ ve $MP_T = 7,67$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden büyük olduğundan her iki modele göre **HEALTH** serisinin durağan dışı olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmış, Δ **HEALTH** serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -15,30$, $MZ_t = -2,74$, $MSB = 0,17$ ve $MP_T = 1,66$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -17,49$, $MZ_t = -2,94$, $MSB = 0,16$ ve $MP_T = 5,25$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden küçük olduğundan her iki modele göre Δ **HEALTH** serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. **HEALTH** serisinin durağanlığı genel olarak değerlendirildiğinde, serinin birinci farkta durağan olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, **HEALTH** serisi $I(1)$ olarak bulunmuştur. Tablo 35’te sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları (SPSA) serisinin birim kök testine ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 35

Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları serisinin birim kök testi bulguları

Test	Seri	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
		Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer
ADF	spsa	-0,7314	-2,9411	-2,2811	-3,5330
	Δ spsa	-5,6509***	-2,9434	-5,5810***	-3,5366
KPSS	spsa	0,6664	0,4630	0,1161**	0,1460
	Δ spsa	0,1689**	0,4630	-	-
PP	spsa	-0,6128	-2,9411	-2,2767	-3,5330
	Δ spsa	-6,0569***	-2,9434	-6,0929***	-3,5366
Ng-Perron					
MZ_{α}	spsa	-0,5712	-8,1000	-7,1887	-17,3000
	Δ spsa	-18,4647***	-8,1000	-18,4669**	-17,3000
MZ_t	spsa	-0,3021	-1,9800	-1,8939	-2,9100
	Δ spsa	-3,0252***	-1,9800	-3,0248**	-2,9100
MSB	spsa	0,5289	0,2330	0,2634	0,1680
	Δ spsa	0,1638***	0,2330	0,1638**	0,1680
MP_T	spsa	18,3493	3,1700	12,6791	5,4800
	Δ spsa	1,3744***	3,1700	5,0177**	5,4800

Not: ***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 hata payı ile serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 35'e göre, ilk olarak, ADF testi hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlendiği testte *SPSA* serisinin sabitli model için test istatistiği -0,73 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -2,28 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *SPSA* serisinin durağan olmayan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli model için test istatistiği -5,65 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -5,58 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği belirlenen kritik değerden küçük olduğundan *ΔSPSA* serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. İkinci olarak KPSS birim kök testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak belirlendiği testte *SPSA* serisinin sabitli modeli için test istatistiği 0,66 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği 0,11 olarak hesaplanmıştır. Sabitli modele göre hesaplanan test istatistiği %5 için kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve *SPSA* serisinin sabitli modele göre durağan dışı bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bununla beraber, sabitli ve trendli modele göre de hesaplanan test istatistiği ise %5 için kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *SPSA* serisinin sabitli ve trendli modele göre durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Sabitli modele göre *SPSA* serisi durağan dışı olarak bulunduğundan, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli modele göre test istatistiği 0,16 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği %5 için belirlenen kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve sabitli modele göre *ΔSPSA* serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Üçüncü olarak, PP birim kök testi tahmin edilmiştir. Band genişliğinin Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak otomatik belirlendiği testte *SPSA* serisinin sabitli modeli için test istatistiği -0,61 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -2,27 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan *SPSA* serisinin durağan dışı bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmıştır. Sabitli modelde *ΔSPSA* serisinin test istatistiği -6,05 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -6,09 olarak hesaplanmıştır. Böylece hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerin test istatistikleri kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilerek, *ΔSPSA* serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Son olarak, Ng-Perron testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun “spectral GLS-detrended AR” stratejisi

kullanılarak Schwarz bilgi kriterine göre belirlendiği testte *SPSA* serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -0,57$, $MZ_t = -0,30$, $MSB = 0,52$ ve $MP_T = 18,34$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -7,18$, $MZ_t = -1,89$, $MSB = 0,26$ ve $MP_T = 12,67$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden büyük olduğundan her iki modele göre *SPSA* serisinin durağan dışı olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmış, *ΔSPSA* serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -18,46$, $MZ_t = -3,02$, $MSB = 0,16$ ve $MP_T = 1,37$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -18,46$, $MZ_t = -3,02$, $MSB = 0,16$ ve $MP_T = 5,01$ olarak hesaplanmıştır. Her iki modele göre elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden küçük olduğundan *ΔSPSA* serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. *SPSA* serisinin durağanlığı genel olarak değerlendirildiğinde, serinin birinci farkta durağan olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, *SPSA* serisi $I(1)$ olarak bulunmuştur. Tablo 36’da sosyal harcamalar serisinin birim kök testine ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 36

Sosyal harcamalar serisinin birim kök testi bulguları

Test	Seri	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
		Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer
ADF	soc	-1,4605	-2,9411	-2,9655	-3,5330
	Δsoc	-7,4349***	-2,9434	-7,3246***	-3,5366
KPSS	soc	0,6910	0,4630	0,0996**	0,1460
	Δsoc	0,4868***	0,4630	-	-
PP	Soc	-1,2894	-2,9411	-2,9295	-3,5330
	Δsoc	-12,4981***	-2,9434	-12,8589***	-3,5366
Ng-Perron					
MZ_{α}	soc	-1,3379	-8,1000	-12,3573	-17,3000
	Δsoc	-15,8653***	-8,1000	-17,5841**	-17,3000
MZ_t	soc	-0,3959	-1,9800	-2,4656	-2,9100
	Δsoc	-2,7884***	-1,9800	-2,9637**	-2,9100
MSB	soc	0,4439	0,2330	0,1995	0,1680
	Δsoc	0,1757**	0,2330	0,1685*	0,1680
MP_T	soc	12,8799	3,1700	7,4827	5,4800
	Δsoc	1,6485***	3,1700	5,1908**	5,4800

Not: ***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 hata payı ile serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 36’da ilk olarak, ADF testi hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlendiği testte *SOC* serisinin sabitli model için test istatistiği -1,46 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -2,96 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *SOC* serisinin durağan olmayan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli model için test istatistiği -7,43 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -7,32 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği belirlenen kritik değerden küçük olduğundan *ASOC* serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. İkinci olarak KPSS birim kök testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak belirlendiği testte *SOC* serisinin sabitli modeli için test istatistiği 0,69 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği 0,09 olarak hesaplanmıştır. Sabitli modele göre hesaplanan test istatistiği %5 için kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve *SOC* serisinin sabitli modele göre durağan dışı bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bununla beraber, sabitli ve trendli modele göre de hesaplanan test istatistiği ise %5 için kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *SOC* serisinin sabitli ve trendli modele göre durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Sabitli modele göre *SOC* serisi durağan dışı olarak bulunduğundan, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli modele göre test istatistiği 0,48 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği %5 ve %10 için belirlenen kritik değerden büyük ancak, %1 için belirlenen kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve sabitli modele göre *ASOC* serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Üçüncü olarak, PP birim kök testi tahmin edilmiştir. Band genişliğinin Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak otomatik belirlendiği testte *SOC* serisinin sabitli modeli için test istatistiği -1,28 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -2,92 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan *SOC* serisinin durağan dışı bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmıştır. Sabitli modelde *ASOC* serisinin test istatistiği -12,49 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -12,85 olarak hesaplanmıştır. Böylece hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerin test istatistikleri kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilerek, *ASOC* serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Son olarak, Ng-Perron testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme

uzunluğunun “spectral GLS-detrended AR” stratejisi kullanılarak Schwarz bilgi kriterine göre belirlendiği teste *SOC* serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -1,33$, $MZ_t = -0,39$, $MSB = 0,44$ ve $MP_T = 12,87$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -12,35$, $MZ_t = -2,46$, $MSB = 0,19$ ve $MP_T = 7,48$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden büyük olduğundan her iki modele göre *SOC* serisinin durağan dışı olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmış, *ASOC* serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -15,86$, $MZ_t = -2,78$, $MSB = 0,17$ ve $MP_T = 1,64$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -17,58$, $MZ_t = -2,96$, $MSB = 0,16$ ve $MP_T = 5,19$ olarak hesaplanmıştır. Her iki modele göre elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden küçük olduğundan *ASOC* serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. *SOC* serisinin durağanlığı genel olarak değerlendirildiğinde, serinin birinci farkta durağan olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, *SOC* serisi $I(1)$ olarak bulunmuştur. Tablo 37’de reel ekonomik büyüme serisinin birim kök testine ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 37

GSYH serisinin birim kök testi bulguları

Test	Seri	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
		Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer
ADF	gdp	-1,5529	-2,9411	-1,4205	-3,5330
	Δ gdp	-5,9969***	-2,9434	-6,2496***	-3,5366
KPSS	gdp	0,7185	0,4630	0,0952**	0,1460
	Δ gdp	0,1718**	0,4630	-	-
PP	gdp	-1,5548	-2,9411	-1,6517	-3,5330
	Δ gdp	-6,0234***	-2,9434	-6,2462***	-3,5366
Ng-Perron					
MZ_{α}	gdp	0,4907	-8,1000	-5,2272	-17,3000
	Δ gdp	-18,4029***	-8,1000	-18,3306**	-17,3000
MZ_t	gdp	0,4652	-1,9800	-1,4428	-2,9100
	Δ gdp	-3,0238***	-1,9800	-3,0215**	-2,9100
MSB	gdp	0,9481	0,2330	0,2760	0,1680
	Δ gdp	0,1643**	0,2330	0,1648**	0,1680
MP_T	gdp	56,8894	3,1700	16,7604	5,4800
	Δ gdp	1,3656***	3,1700	5,0069**	5,4800

Not: ***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 hata payı ile serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 37’de ilk olarak, ADF testi hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlendiği testte *lnGDP* serisinin sabitli model için test istatistiği -1,55 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -1,42 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *lnGDP* serisinin durağan olmayan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli model için test istatistiği -5,99 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -6,24 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği belirlenen kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve *lnGDP* serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. İkinci olarak KPSS birim kök testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak belirlendiği testte *lnGDP* serisinin sabitli modeli için test istatistiği 0,71 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği 0,09 olarak hesaplanmıştır. Sabitli modele göre hesaplanan test istatistiği %5 için kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve *lnGDP* serisinin sabitli modele göre durağan dışı bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bununla beraber, sabitli ve trendli modele göre de hesaplanan test istatistiği ise %5 için kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *lnGDP* serisinin sabitli ve trendli modele göre durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Sabitli modele göre *lnGDP* serisi durağan dışı olarak bulunduğundan, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli modele göre test istatistiği 0,17 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği %5 için belirlenen kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve sabitli modele göre *ΔlnGDP* serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Üçüncü olarak, PP birim kök testi tahmin edilmiştir. Band genişliğinin Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak otomatik belirlendiği testte *lnGDP* serisinin sabitli modeli için test istatistiği -1,55 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -1,65 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan *lnGDP* serisinin durağan dışı bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmıştır. Sabitli modelde *ΔlnGDP* serisinin test istatistiği -6,02 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -6,24 olarak hesaplanmıştır. Böylece hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerin test istatistikleri kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilerek, *ΔlnGDP* serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Son olarak, Ng-Perron testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme

uzunluğunun “spectral GLS-detrended AR” stratejisi kullanılarak Schwarz bilgi kriterine göre belirlendiği testte *lnGDP* serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha}= 0,49$, $MZ_t= 0,46$, $MSB= 0,94$ ve $MP_T= 56,88$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha}= -5,22$, $MZ_t= -1,44$, $MSB= 0,27$ ve $MP_T= 16,76$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden büyük olduğundan her iki modele göre *lnGDP* serisinin durağan dışı olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmış, *ΔlnGDP* serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha}= -18,40$, $MZ_t= -3,02$, $MSB= 0,16$ ve $MP_T= 1,36$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha}= -18,33$, $MZ_t= -3,02$, $MSB= 0,16$ ve $MP_T= 5,01$ olarak hesaplanmıştır. Her iki modele göre elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden küçük olduğundan *ΔlnGDP* serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. *lnGDP* serisinin durağanlığı genel olarak değerlendirildiğinde, serinin birinci farkta durağan olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, *lnGDP* serisi $I(1)$ olarak bulunmuştur. Tablo 38’de enflasyon serisinin birim kök testine ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 38

Enflasyon serisinin birim kök testi bulguları

Test	Seri	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
		Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer
ADF	inf	-1,0865	-2,9434	-1,5863	-3,5366
	Δinf	-8,7945***	-2,9434	-8,6450***	-3,5366
KPSS	inf	0,4585**	0,4630	0,1032**	0,1460
PP	inf	-1,5735	-2,9411	-2,2889	-3,5330
	Δinf	-8,7898***	-2,9434	-8,6405***	-3,5366
Ng-Perron	inf	-2,5187	-8,1000	-3,8220	-17,3000
MZ_{α}	Δinf	-0,2668	-8,1000	-15,9912	-17,3000
	Δinf, 2	0,1222	-8,1000	-0,4057	-17,3000
	inf	-1,1219	-1,9800	-1,3139	-2,9100
MZ_t	Δinf	-0,2323	-1,9800	-2,7633	-2,9100
	Δinf, 2	0,1762	-1,9800	-0,4120	-2,9100
	inf	0,4454	0,2330	0,3437	0,1680
MSB	Δinf	0,8708	0,2330	0,1728	0,1680
	Δinf, 2	1,4420	0,2330	1,0155	0,1680
	inf	9,7257	3,1700	22,9038	5,4800
MP_T	Δinf	41,2166	3,1700	6,0768	5,4800
	Δinf, 2	112,16	3,1700	190,26	5,4800

Not: ***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 hata payı ile serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 38'e göre, ilk olarak, ADF testi hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlendiği testte *INF* serisinin sabitli model için test istatistiği -1,08 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -1,58 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *INF* serisinin durağan olmayan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli model için test istatistiği -8,79 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -8,64 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği belirlenen kritik değerden küçük olduğundan ΔINF serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. İkinci olarak KPSS birim kök testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak belirlendiği testte *INF* serisinin sabitli modeli için test istatistiği 0,45 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği 0,10 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği ilgili kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *INF* serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Üçüncü olarak, PP birim kök testi tahmin edilmiştir. Band genişliğinin Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak otomatik belirlendiği testte *INF* serisinin sabitli modeli için test istatistiği -1,57 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -2,28 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan *INF* serisinin durağan dışı bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmıştır. Sabitli modelde ΔINF serisinin test istatistiği -8,78 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -8,64 olarak hesaplanmıştır. Böylece hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerin test istatistikleri kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilerek, ΔINF serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Son olarak, Ng-Perron testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun “spectral GLS-detrended AR” stratejisi kullanılarak Schwarz bilgi kriterine göre belirlendiği testte *INF* serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -2,51$, $MZ_t = -1,12$, $MSB = 0,44$ ve $MP_T = 9,72$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -3,82$, $MZ_t = -1,31$, $MSB = 0,34$ ve $MP_T = 22,90$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden büyük olduğundan her iki modele göre *INF* serisinin durağan dışı olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmış, ΔINF serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -0,26$, $MZ_t = -0,23$, $MSB = 0,87$ ve $MP_T = 41,21$ olarak; sabitli ve trendli model

için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -15,99$, $MZ_t = -2,76$, $MSB = 0,17$ ve $MP_T = 6,07$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen yeni test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden yine büyük olduğundan her iki modele göre de ΔINF serisinin halen durağan dışı olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin ikinci farkı alınarak testler tekrarlanmış, $\Delta INF, 2$ serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = 0,12$, $MZ_t = 0,17$, $MSB = 1,44$ ve $MP_T = 112,16$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -0,40$, $MZ_t = -0,41$, $MSB = 1,01$ ve $MP_T = 190,26$ olarak hesaplanmıştır. İkinci farkının alınmasına rağmen, Ng-Perron testine göre her iki modelde de serinin halen durağan dışı olduğu söylenebilmektedir. INF serisinin durağanlığı genel olarak değerlendirildiğinde; KPSS testine göre serinin düzeyde durağan, ADF ve PP testlerine göre birinci farkta durağan, Ng-Perron testine göre ise durağan dışı olarak bulunduğu görülmüştür. Kullanılan teste göre farklılık göstermekle birlikte INF serisi $I(1)$ olarak kabul edilmiştir. Tablo 39’da işsizlik serisinin birim kök testine ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 39

İşsizlik serisinin birim kök testi bulguları

Test	Seri	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
		Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer
ADF	unemp	-1,7695	-2,9411	-3,5932**	-3,5366
	Δ unemp	-5,4538***	-2,9458	-5,3189***	-3,5403
KPSS	unemp	0,6715***	0,4630	0,1181**	0,1460
	Δ unemp	0,5000***	0,4630	-	-
PP	unemp	-1,6806	-2,9411	-2,7274	-3,5330
	Δ unemp	-8,0694***	-2,9434	-7,6215***	-3,5366
Ng-Perron					
MZ_{α}	unemp	-5,1780	-8,1000	-25,2704***	-17,3000
	Δ unemp	-18,1708***	-8,1000	-	-
MZ_t	unemp	-1,4963	-1,9800	-3,5541***	-2,9100
	Δ unemp	-2,8878***	-1,9800	-	-
MSB	unemp	0,2889	0,2330	0,1406***	0,1680
	Δ unemp	0,1589***	0,2330	-	-
MP_T	unemp	5,0138	3,1700	3,6087***	5,4800
	Δ unemp	1,7972**	3,1700	-	-

Not: ***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 hata payı ile serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 392a göre, ilk olarak, ADF testi hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlendiği testte *UNEMP* serisinin sabitli model için test istatistiği -1,76 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -3,59 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *UNEMP* serisinin durağan olmayan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli model için test istatistiği -5,45 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği -5,31 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği belirlenen kritik değerden küçük olduğundan $\Delta UNEMP$ serisinin durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. İkinci olarak KPSS birim kök testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Bartlett Kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak belirlendiği testte *UNEMP* serisinin sabitli modeli için test istatistiği 0,67 olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği 0,11 olarak hesaplanmıştır. Sabitli modele göre hesaplanan test istatistiği %1 için belirlenen kritik değerden küçük olmakla beraber %5 için belirlenen kritik değerden büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilmekte ve *UNEMP* serisinin sabitli modele göre %5 yanılma düzeyine göre durağan dışı bir seri olduğu söylenebilmektedir. Bununla beraber, sabitli ve trendli modele göre de hesaplanan test istatistiği ise %5 için kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilememekte ve *UNEMP* serisinin sabitli ve trendli modele göre durağan bir seri olduğu söylenebilmektedir. Sabitli modele göre *UNEMP* serisi durağan dışı olarak bulunduğundan, serinin farkı alınarak test tekrarlanmış ve sabitli modele göre test istatistiği 0,50 olarak hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan test istatistiği yine %1 için belirlenen kritik değerden küçük ancak, %5 için belirlenen kritik değerden büyük olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre sabitli ve trendli modele göre hem *UNEMP* serisinin hem de $\Delta UNEMP$ serisinin %1 yanılma düzeyine göre durağan, %5 yanılma düzeyine göre ise durağan dışı olduğu söylenebilmektedir. Üçüncü olarak, PP birim kök testi tahmin edilmiştir. Band genişliğinin Bartlett kernel fonksiyonu yardımıyla Newey-West stratejisi kullanılarak otomatik belirlendiği testte *UNEMP* serisinin sabitli modeli için test istatistiği -1,68 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -2,72 olarak hesaplanmıştır. Her iki modelde de hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan *UNEMP* serisinin durağan dışı bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, serinin farkı alınarak testler tekrarlanmıştır. Sabitli modelde $\Delta UNEMP$ serisinin test istatistiği -8,06 olarak; sabitli ve trendli modelde ise test istatistiği -7,62 olarak hesaplanmıştır. Böylece hem sabitli hem de

sabitli ve trendli modellerin test istatistikleri kritik değerden küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilerek, $\Delta UNEMP$ serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Son olarak, Ng-Perron testi tahmin edilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun “spectral GLS-detrended AR” stratejisi kullanılarak Schwarz bilgi kriterine göre belirlendiği testte $UNEMP$ serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -5,17$, $MZ_t = -1,49$, $MSB = 0,28$ ve $MP_T = 5,01$ olarak; sabitli ve trendli model için ise test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -25,27$, $MZ_t = -3,55$, $MSB = 0,14$ ve $MP_T = 3,60$ olarak hesaplanmıştır. Sabitli model için elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden büyük olduğundan sabitli modele göre $UNEMP$ serisinin durağan dışı olduğu; sabitli ve trendli model için elde edilen test istatistikleri ise belirlenen kritik değerlerden küçük olduğundan sabitli ve trendli modele göre $UNEMP$ serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Sabitli modele göre seri durağan dışı olduğundan serinin farkı alınarak testler tekrarlanmış, $\Delta UNEMP$ serisinin sabitli modeli için test istatistiği sırasıyla $MZ_{\alpha} = -18,17$, $MZ_t = -2,88$, $MSB = 0,15$ ve $MP_T = 1,79$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen test istatistikleri belirlenen kritik değerlerden küçük olduğundan sabitli modele göre $\Delta UNEMP$ serisinin durağan olduğu söylenebilmektedir. $UNEMP$ serisinin durağanlığı genel olarak değerlendirildiğinde, kullanılan teste göre farklılık göstermekle birlikte serinin ya düzeyde durağan ya da birinci farkta durağan olduğu grlmştir. Başka bir deyişle, $UNEMP$ serisi bazı testlere göre $I(0)$, bazı testlere göre ise $I(1)$ olarak bulunmuştur.

5.2. Kesirli Frekanslı Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Bulguları

Yukarıda, ele alınan tüm serilerin durağanlığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. ADF, KPSS, PP ve Ng-Perron birim kök testleri uygulanarak ulaşılan bulgulara göre, serilerin eşbütünleşme analizi için uygun olduğu anlaşılmıştır. Böylece Kesirli Frekanslı Fourier ADL eşbütünleşme testinin yanı sıra kısa ve uzun dönem tahminleri de aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 40

Model 1'e ilişkin eşbütünleşme testi bulguları

Bağımlı Değişken:	lnGDP	Uygun Frekans:	0,10
Bağımsız Değişken:	SOC	Min, AIC:	-1,3023
Seçilen Model:	FADL (3, 5)		
Test İstatistiği		Tablo Kritik Değerleri	
		%1	%5
t_{ADL}^F	-4,8753**	-5,084	-4,470
			%10
			-4,157

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir. Tablo kritik değerleri İlkay vd. (2021)'den elde edilmiştir.

Kesirli Frekanslı FADL eşbütünleşme testi için yokluk hipotezi “seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurularak sabitli ve trendli model üzerinden denklem tahmin edilmiş ve bulgulara Tablo 40'ta yer verilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun Akaike Bilgi Kriterleri (AIC)'ne göre belirlendiği modelde gecikme uzunlukları $p=3$, $q=5$ olarak bulunmuş ve t_{ADL}^F test istatistiği -4,87 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan t_{ADL}^F test istatistiği İlkay vd. (2021)'nde belirtilen kritik değerlerden küçük olduğundan **lnGDP** serisi ile **SOC** serisi arasında %5 anlamlılık düzeyi ile eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir. Bu eşbütünleşme ilişkisine ait uzun dönem katsayılarının belirlenebilmesi için FMOLS tahmincisinden faydalanılmış ve sonuçlar Tablo 41'de gösterilmiştir.

Tablo 41

Model 1'e ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: lnGDP				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	-3,4694	2,7884	-1,2442	0,2219
SOC	0,1192***	0,0302	3,9382	0,0004
Sin	4,8330***	0,9804	4,9293	0,0000
Cos	7,5175***	2,6879	2,7967	0,0084

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 41'e bakıldığında **SOC** değişkeninin katsayısının yaklaşık 0,12 ve anlamlılık düzeyinin yaklaşık 0 olarak hesaplanmış olduğu görülmektedir. Buna göre, **SOC**

değişkeninde yaşanan %1'lik artışın *lnGDP* değişkenini %0,12 artıracığı söylenebilmektedir. Bu şekilde benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar mevcuttur. Garfinkel vd. (2010), Baldacci vd. (2008), Beraldo vd. (2009), Furceri ve Zdzienicka (2011), Ranis vd. (2000), Alper ve Demiral (2016), Ayuba (2014), Kolçak ve Kalabak (2017), Gyimah Brempong ve Wilson (2004), Arısoy vd. (2010), Çalışkan vd. (2018), Khan ve Bashar (2015), Alam vd. (2010), Hassan (2014) ve Bakış vd. (2008) çalışmalarında sosyal harcamalar ve ekonomik büyüme arasında pozitif etki bulmuştur. Buna ek olarak, Im (2011) gelişmekte olan ülkelerde sosyal harcamaların ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini, Arjona vd. (2002) ise aktif sosyal harcamaların (gelir dağılımına etki eden) ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu bulmuştur. Buna karşın, Ding (2012) ve Kelly (1997) çalışmalarında sosyal harcamalar ve ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İlaveeten, Im (2011) ise gelişmiş ülkelerde sosyal harcamalardaki artışın ekonomik büyümeyi azalttığına dair kanıtlar bulmuştur. Tablo 42'de *lnGDP* serisi ile SOC serisi arasındaki ilişkinin hata düzeltme modeliyle kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 42

Model 1'e ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: $\Delta \ln GDP$				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	0,0592**	0,0207	2,8617	0,0072
ΔSOC	0,0273	0,0189	1,4445	0,1577
ECT(-1)	-0,4116***	0,1117	-3,6852	0,0008

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 42'de yer alan hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlı ($\lambda = -0,4116$, $p = 0,0008 < 0,01$) olarak bulunmuştur. Bu nedenle, kısa dönemde oluşacak dengesizliklerin yaklaşık %41'inin ilk yılda düzeleceği ve yaklaşık 2,5 yıl ($1 / 0,4116$) sonra ise tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı söylenebilmektedir.

Tablo 43

Model 2'ye ilişkin eşbütünleşme testi bulguları

Bağımlı Değişken:	INF	Uygun Frekans:	1,50
Bağımsız Değişken:	SOC	Min, AIC:	7,9560
Seçilen Model:	FADL (1, 3)		
Test İstatistiği		Tablo Kritik Değerleri	
		%1	%5
			%10
t_{ADL}^F	-4,4856*	-5,132	-4,493
			-4,180

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir. Tablo kritik değerleri İlkay vd. (2021)'den elde edilmiştir.

Kesirli Frekanslı FADL eşbütünleşme testi için yokluk hipotezi “seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurularak sabitli ve trendli model üzerinden denklem tahmin edilmiş ve bulgular Tablo 43'te gösterilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun AIC'ye göre belirlendiği modelde gecikme uzunlukları $p=1$, $q=3$ olarak bulunmuş ve t_{ADL}^F test istatistiği -4,48 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan t_{ADL}^F test istatistiği İlkay vd. (2021)'nde belirtilen kritik değerlerden küçük olduğundan **INF** serisi ile **SOC** serisi arasında %10 anlamlılık düzeyi ile eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir. Bu eşbütünleşme ilişkisine ait uzun dönem katsayılarının belirlenebilmesi için FMOLS tahmincisinden faydalanılmış ve sonuçlar Tablo 44'te gösterilmiştir.

Tablo 44

Model 2'ye ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: INF				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	95,4514***	7,5291	12,6776	0,0000
SOC	-8,1787***	0,9878	-8,2793	0,0000
Sin	3,2051	4,0203	0,7972	0,4309
Cos	-16,3283***	4,0798	-4,0022	0,0003

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 44'e bakıldığında **SOC** değişkeninin katsayısının yaklaşık -8,17 ve anlamlılık düzeyinin yaklaşık 0 olarak hesaplanmış olduğu görülmektedir. Buna göre, **SOC** değişkeninde yaşanan %1'lik artışın **INF** değişkenini %8,17 azaltacağı söylenebilmektedir.

Bu sonuca benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar yazında mevcuttur. Bu bağlamda Güneş (2020), Han ve Mulligan (2008), Güvel (1998), Okafor ve Eiya (2011), Abeng (2005), Mehraraa vd. (2016), Tayeh ve Mustafa (2011), Afonso vd. (2018) ve Nguyen (2014) çalışmalarında kamu harcamaları ile enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşın Ulusoy ve Yiğit (2016) ve Ezirim vd. (2008) kamu harcamaları ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Beklenenin aksine sosyal harcamaların enflasyonu negatif etkilemesinin ilgili kamu harcamasının yapıldığı dönemde izlenen diğer politikalarla bağlantısını kuran çalışmalar mevcuttur. Mehraraa vd. (2016) yaptıkları çalışmada devlet harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisinin genişletici veya daraltıcı para politikalarına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın sonucuna göre daraltıcı para politikası izlenen dönemlerde kamu harcamalarında yaşanan artışın enflasyonist olmadığına hatta bu dönemlerde kamu harcamalarının enflasyon üzerinde negatif etkisi olduğuna ulaşılmıştır. Öte yandan genişletici para politikası izlenen dönemlerde kamu harcamalarının artırılması enflasyon üzerinde pozitif bir etki meydana getirmektedir (Mehraraa vd., 2016: 165). Bu sonuca benzer olarak çalışmada kriz dönemlerinin ele alındığı düşünüldüğünde bu dönemlerde sıkı para politikaları izlenmesi sebebiyle meydana gelen sosyal harcama artışının enflasyon üzerinde negatif etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Jorgensen ve Ravn (2022) yaptıkları çalışmada kamu harcama şoklarının enflasyon üzerinde durağan veya negatif etkilere sahip olduğuna dair kanıtlar bulmuşlardır. Jorgensen ve Ravn (2022)'a göre yeni Keynesyen iktisadi görüşün aksine genişletici maliye politikalarının enflasyonu artırmadığı hatta azalttığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuca benzer bir şekilde çalışmada da kriz dönemlerinde ani bir şekilde artış gösteren sosyal harcamaların enflasyona neden olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Tablo 45'te INF serisi ile SOC serisi arasındaki ilişkinin hata düzeltme modeliyle kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 45

Model 2'ye ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: ΔINF				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	0,1404	2,2836	0,0615	0,9513
ΔSOC	-5,7404**	2,2161	-2,5903	0,014
ECT(-1)	-0,7727***	0,1832	-4,2176	0,0002

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 45’te yer alan hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlı ($\lambda = -0,7727$, $p = 0,0002 < 0,01$) olarak bulunmuştur. Bu nedenle, kısa dönemde oluşacak dengesizliklerin yaklaşık %77’sinin ilk yılda düzeleceği ve yaklaşık 1,3 yıl ($1 / 0,7727$) sonra ise tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı söylenebilmektedir.

Tablo 46

Model 3’e ilişkin eşbütünleşme testi bulguları

Bağımlı Değişken:	UNEMP	Uygun Frekans:	2,40
Bağımsız Değişken:	SOC	Min, AIC:	2,7443
Seçilen Model:	FADL (1, 3)		

Test İstatistiği	Tablo Kritik Değerleri		
	%1	%5	%10
t_{ADL}^F	-4,7671**	-4,903	-4,249

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir. Tablo kritik değerleri İlkay vd. (2021)’den elde edilmiştir.

Kesirli Frekanslı FADL eşbütünleşme testi için yokluk hipotezi “seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurularak sabitli ve trendli model üzerinden denklem tahmin edilmiş ve bulgular Tablo 46’da gösterilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun AIC’ye göre belirlendiği modelde gecikme uzunlukları $p=1$, $q=3$ olarak bulunmuş ve t_{ADL}^F test istatistiği -4,76 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan t_{ADL}^F test istatistiği İlkay vd. (2021)’de belirtilen kritik değerlerden küçük olduğundan *UNEMP* serisi ile *SOC* serisi arasında %5 anlamlılık düzeyi ile eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir. Bu eşbütünleşme ilişkisine ait uzun dönem katsayılarının belirlenebilmesi için FMOLS tahmincisinden faydalanılmış ve sonuçlar Tablo 47’de gösterilmiştir.

Tablo 47

Model 3’e ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: UNEMP				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	5,1227***	0,5222	9,8097	0,0000
SOC	0,5443***	0,0678	8,0238	0,0000
Sin	0,9009***	0,2735	3,2938	0,0023
Cos	-0,4110	0,2835	-1,4496	0,1563

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 47'ye bakıldığında *SOC* değişkeninin katsayısının yaklaşık 0,54 ve anlamlılık düzeyinin yaklaşık 0 olarak hesaplanmış olduğu görülmektedir. Buna göre, *SOC* değişkeninde yaşanan %1'lik artışın *UNEMP* değişkenini %0,54 artıracığı söylenebilmektedir. Bu sonuca benzer bir şekilde Abrams (1999), Christopoulos ve Tsionas (2002), Aysu ve Dökmen (2011), Murwirapachena vd. (2013), Afonso vd. (2018), Tayeh ve Mustafa (2011), Özer (2020), Güney ve Balkaya (2018), Topal ve Günay (2018) ve Ertekin (2020) kamu harcamalarında meydana gelen artışın işsizliği artıracığı sonucuna ulaşmıştır. Buna karşın Feldman (2009), Mahdavi ve Alanis (2013), Onodugo vd. (2017) kamu harcamaları ile işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öte yandan Samani ve Khilkordi (2017) gelişmiş ülkelerden kamu harcamaları ile işsizlik arasında pozitif ilişki, gelişmemiş ülkelerde ise değişkenler arasında negatif ilişki bulmuşlardır.

Sosyal harcamalarda meydana gelen artışın işsizlik oranını artırdığı sonucu Abrams eğrisini doğrular niteliktedir. Öte yandan sosyal harcamaların işsizliği artırmasında etkili olan faktör olarak çalışma motivasyonunun azalması değerlendirilebilir. Wang ve Abrams (2007) çalışmasında kamu harcamalarının işsizliği artırmasını; transfer harcamaları ve sübvansiyonlarda (işsizlere ödenen prim ve yardımlarda) meydana gelen artışın bireylerin çalışma motivasyonlarını azaltmasına ve işten ayrılma isteklerinin artmasına bağlamıştır. Bu çalışmaya benzer şekilde Barbanchon (2016) çalışmasında yüksek işsizlik ödeneklerinin varlığının ve işsizlere bu ödeneklerle uzun süre güvence sağlanmasının işsizlik oranını artırdığı sonucuna varmıştır. Yine benzer şekilde Güney ve Balkaya (2018) çalışmalarında uzun vadede transfer harcamalarının hem işsizliği hem de genç işsizliği artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda yüksek işsizlik ödenekleri veya işsizlere yönelik yapılan kamu sosyal harcama ve yardımlarının artmasının halkın çalışma motivasyonunu düşürerek işsizliği artırabileceği söylenebilir. Tablo 48'de UNEMP serisi ile SOC serisi arasındaki ilişkinin hata düzeltme modeliyle kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 48

Model 3'e ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: $\Delta UNEMP$				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	0.0112	0.1543	0.0726	0.9425
ΔSOC	0.5082***	0.1408	3.6073	0.001
ECT(-1)	-0.5241***	0.1626	-3.2233	0.0028

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 48'de yer alan hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlı ($\lambda = -0,5241$, $p = 0,0028 < 0,01$) olarak bulunmuştur. Bu nedenle, kısa dönemde oluşacak dengesizliklerin yaklaşık %52'sinin ilk yılda düzeleceği ve yaklaşık 1,9 yıl ($1 / 0,5241$) sonra ise tamamen düzelenek uzun dönem dengesine ulaşacağı söylenebilmektedir.

Tablo 49

Model 4'e ilişkin eşbütünleşme testi bulguları

Bağımlı Değişken:	lnGDP	Uygun Frekans:	0,10
Bağımsız Değişken:	SPSA	Min, AIC:	-1,2444
Seçilen Model:	FADL (1, 2)		
		Tablo Kritik Değerleri	
Test İstatistiği		%1	%5
t_{ADL}^F	-4,3114*	-5,084	-4,470
		%10	%10
			-4,157

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir. Tablo kritik değerleri

İlkay vd. (2021)'den elde edilmiştir.

Kesirli Frekanslı FADL eşbütünleşme testi için yokluk hipotezi “seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurularak sabitli ve trendli model üzerinden denklem tahmin edilmiş ve bulgular Tablo 49'da gösterilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun AIC'ye göre belirlendiği modelde gecikme uzunlukları $p=1$, $q=2$ olarak bulunmuş ve t_{ADL}^F test istatistiği -4,31 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan t_{ADL}^F test istatistiği İlkay vd. (2021)'nde belirtilen kritik değerlerden küçük olduğundan **lnGDP** serisi ile **SPSA** serisi arasında %10 anlamlılık düzeyi ile eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir. Bu eşbütünleşme ilişkisine ait uzun dönem katsayılarının belirlenebilmesi için FMOLS tahmincisinden faydalanılmış ve sonuçlar Tablo 50'de gösterilmiştir.

Tablo 50

Model 4'e ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: lnGDP				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	-6,7186***	2,4377	-2,7560	0,0093
SPSA	0,1432***	0,0314	4,5567	0,0001
Sin	6,0199***	0,7866	7,6529	0,0000
Cos	11,1136***	2,3672	4,6948	0,0000

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 50'ye bakıldığında *SPSA* değişkeninin katsayısının yaklaşık 0,14 ve anlamlılık düzeyinin yaklaşık 0 olarak hesaplanmış olduğu görülmektedir. Buna göre, *SPSA* değişkeninde yaşanan %1'lik artışın *lnGDP* değişkenini %0,14 artıracığı söylenebilmektedir. Bu bulguyla benzer sonuçlara ulaşan Mustafa vd. (2021), Kar ve Taban (2003), Arısoy vd. (2010), Çalışkan vd. (2018) ve Herce vd. (2000) sosyal koruma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Buna ek olarak, Kelly (1997) çalışmasında sosyal güvenlik harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Yine benzer şekilde Furceri ve Zdzienicka (2011) çalışmasında ekonomik darboğaz dönemlerinde sosyal koruma harcamalarının işsizlik kaleminde yaşanan artışların ekonomik büyümeyi artırmada daha büyük rolü olduğunu ortaya koymuşlardır.

Çalışmada ortaya konulan bulguyla zıt bulgulara ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Bu bağlamda Kolçak ve Kalabak (2017) çalışmasında sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Arjona vd. (2002) çalışmasında pasif nitelikli sosyal harcamaların yani sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir sonuca ulaşan Ding (2012) sosyal koruma harcamaları içinde yer alan emeklilere yönelik harcamalarda yaşanan artışın ekonomik büyümeyi azalttığını ortaya koymuştur. Im (2011) ise sosyal koruma harcamalarının gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tablo 50'de de görüldüğü gibi, çalışmada sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının ekonomik büyümeyi artıracığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sosyal koruma

harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi birden fazla nedene bağlanabilir. İlk olarak bu bulgunun nedeni kamu harcamalarının verimli kullanılmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik harcamaları ya da sosyal harcamalarda meydana gelen artışın ekonomik büyümeyi artırması bu harcamaların verimli şekilde yapıldığını ortaya koymaktadır (Kar ve Taban, 2003:166). Bir diğer neden sosyal koruma harcamalarının bireylerin yaşamlarını güvence altına alan harcamalar olmasıdır. Şöyle ki sosyal koruma harcamalarının varlığıyla risklere karşı güvence altında olduğunu düşünen bireyler iktisadi davranışlarında daha fazla risk alabilecek, daha riskli olsa da büyük projeleri ekonomiye kazandırma konusunda daha cesur olabileceklerdir. Böylece iktisadi aktivite artacak ve ekonomik büyüme sağlanabilecektir (Arısoy vd., 2010: 418). Bir başka neden ise sosyal koruma harcamaları altında yer alan emeklilik harcamaları ile ilgilidir. Emeklilik harcamalarının artması üretken olmayan işgücünün iş hayatından ayrılmasını yani emekli olmasını teşvik ederek dinamik, genç ve üretken işgücünün ekonomiye kazandırılmasında rol oynayacaktır. İşgücünün üretkenliğinin artması ise ekonomik büyümenin artmasını sağlayacaktır (Herce vd., 2000: 257). Ele alınabilecek son neden ise işsizlere yönelik yardım ve harcamaların tüketimi artırmasıdır. Sosyal koruma harcamaları temelde işsiz, gelir kaybına uğramış veya gelir elde edemeyecek durumda olan yani toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik yardımları da içermektedir. Özellikle ekonomik darboğazın yaşandığı dönemlerde toplumun bu kesimine yapılan harcama ve yardımların tüketimi artırması ekonomik büyümeyi artıran bir etkidir (Furceri ve Zdzienicka, 2011: 11-12). Tablo 51’de lnGDP serisi ile SPSA serisi arasındaki ilişkinin hata düzeltme modeliyle kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 51

Model 4’e ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: $\Delta \ln \text{GDP}$				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	0.0635***	0.0204	3.1032	0.0038
ΔSPSA	0.0205	0.0266	0.7689	0.4472
ECT(-1)	-0.4439***	0.1122	-3.9552	0.0004

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 51’de yer alan hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlı ($\lambda = -0,4439$, $p = 0,0004 < 0,01$) olarak bulunmuştur. Bu nedenle, kısa dönemde oluşacak dengesizliklerin yaklaşık %45’inin ilk yılda düzeleceği ve yaklaşık 2,2 yıl ($1 / 0,4439$) sonra ise tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı söylenebilmektedir.

Tablo 52

Model 5’e ilişkin eşbütünleşme testi bulguları

Bağımlı Değişken:	INF	Uygun Frekans:	1,50
Bağımsız Değişken:	SPSA	Min, AIC:	7,8543
Seçilen Model:	FADL (1, 4)		
Test İstatistiği		Tablo Kritik Değerleri	
		%1	%5
			%10
t_{ADL}^F	-4,9203**	-5,132	-4,493
			-4,180

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir. Tablo kritik değerleri İlkay vd. (2021)’den elde edilmiştir.

Kesirli Frekanslı FADL eşbütünleşme testi için yokluk hipotezi “seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurularak sabitli ve trendli model üzerinden denklem tahmin edilmiş ve bulgular Tablo 52’de gösterilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun AIC’ye göre belirlendiği modelde gecikme uzunlukları $p=1$, $q=4$ olarak bulunmuş ve t_{ADL}^F test istatistiği -4,92 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan t_{ADL}^F test istatistiği İlkay vd. (2021)’nde belirtilen kritik değerlerden küçük olduğundan **INF** serisi ile **SPSA** serisi arasında %5 anlamlılık düzeyi ile eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir. Bu eşbütünleşme ilişkisine ait uzun dönem katsayılarının belirlenebilmesi için FMOLS tahmincisinden faydalanılmış ve sonuçlar Tablo 53’te gösterilmiştir.

Tablo 53

Model 5’e ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken:	INF			
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	62,1592***	3,6690	16,9415	0,0000
SPSA	-9,7667***	1,0774	-9,0646	0,0000
Sin	4,9486	3,6449	1,3576	0,1835
Cos	-15,8011***	3,7077	-4,2615	0,0002

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 53'e bakıldığında *SPSA* değişkeninin katsayısının yaklaşık -9,77 ve anlamlılık düzeyinin yaklaşık 0 olarak hesaplanmış olduğu görülmektedir. Buna göre, *SPSA* değişkeninde yaşanan %1'lik artışın *INF* değişkenini %9,77 azaltacağı söylenebilmektedir. Ulaşılan bu bulguya benzer bir bulgu Noyan (2022)'da yer almaktadır. Noyan (2022) çalışmasında sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarında meydana gelen bir artışın enflasyonun düşmesine yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmada sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişki sosyal harcamalar ve enflasyon arasındaki ilişkiye benzer sonuç vermiştir. Bu bağlamda, Jorgensen ve Ravn (2022)'in belirttiği gibi kamu harcama şokları ile Mehraraa vd. (2016)'nin belirttiği gibi ilgili dönemde izlenen daraltıcı para politikaları bu bulgunun nedeni olarak gösterilebilir. Tablo 54'te *INF* serisi ile *SPSA* serisi arasındaki ilişkinin hata düzeltme modeliyle kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 54

Model 5'e ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: ΔINF				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	-0.0744	2.2582	-0.0329	0.9739
$\Delta SPSA$	-9.0202***	3.1796	-2.8368	0.0076
ECT(-1)	-0.8456***	0.1907	-4.4339	0.0001

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 54'te yer alan hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlı ($\lambda = -0,8456$, $p = 0,0001 < 0,01$) olarak bulunmuştur. Bu nedenle, kısa dönemde oluşacak dengesizliklerin yaklaşık %85'inin ilk yılda düzeleceği ve yaklaşık 1,2 yıl ($1 / 0,8456$) sonra ise tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı söylenebilmektedir.

Tablo 55

Model 6'ya ilişkin eşbütünleşme testi bulguları

Bağımlı Değişken:	UNEMP	Uygun Frekans:	2,40
Bağımsız Değişken:	SPSA	Min, AIC:	2,6556
Seçilen Model:	FADL (1, 3)		
Test İstatistiği		Tablo Kritik Değerleri	
		%1	%5
			%10
t_{ADL}^F	-5,3782***	-4,903	-4,249
			-3,905

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir. Tablo kritik değerleri İlkay vd. (2021)'den elde edilmiştir.

Kesirli Frekanslı FADL eşbütünleşme testi için yokluk hipotezi “seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurularak sabitli ve trendli model üzerinden denklem tahmin edilmiş ve bulgular Tablo 55'te gösterilmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun AIC'ye göre belirlendiği modelde gecikme uzunlukları $p=1$, $q=3$ olarak bulunmuş ve t_{ADL}^F test istatistiği -5,37 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan t_{ADL}^F test istatistiği İlkay vd. (2021)'nde belirtilen kritik değerlerden küçük olduğundan **UNEMP** serisi ile **SPSA** serisi arasında %1 anlamlılık düzeyi ile eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir. Bu eşbütünleşme ilişkisine ait uzun dönem katsayılarının belirlenebilmesi için FMOLS tahmincisinden faydalanılmış ve sonuçlar Tablo 56'da gösterilmiştir.

Tablo 56

Model 6'ya ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken:		UNEMP		
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	7,3364***	0,2680	27,3727	0,0000
SPSA	0,6493***	0,0766	8,4740	0,0000
Sin	0,7744***	0,2583	2,9975	0,0051
Cos	-0,3863	0,2686	-1,4378	0,1596

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 56'ya bakıldığında **SPSA** değişkeninin katsayısının yaklaşık 0,65 ve anlamlılık düzeyinin yaklaşık 0 olarak hesaplanmış olduğu görülmektedir. Buna göre, **SPSA** değişkeninde yaşanan %1'lik artışın **UNEMP** değişkenini %0,65 artıracığı

söylenilmektedir. Bu bulguyla eşdeğer sonuca ulaşan bir başka çalışma Mahdavi ve Alanis (2013)'in çalışmasıdır. Onlara göre sosyal sigorta harcamaları işsizliği pozitif etkilemektedir. Buna ek olarak, Wang ve Abrams (2007), Barbanchan (2016) ile Güney ve Balkaya (2018) çalışmalarında işsizlik ödeneklerinin varlığının ve bu ödeneklerin yüksek tutulmasının işsizliği artıracığı sonucuna ulaşmışlardır. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları içinde yer alan işsizlik yardımlarının işsiz olanların gelirlerini korumaya yönelik uygulamalar olması ve bu yardımların işi olan ve olmayanlar arasındaki gelir farklılıklarını en aza indirmesi bireylerin çalışma davranışını kendi tercihlerine göre belirlemelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda, bu yardım ve ödeneklerin yüksek tutulması işsizlerin yeni bir iş ararken daha uzun zaman geçirmelerine ve iş fırsatlarını daha kolay reddetmelerine neden olarak işsizlik oranının artmasında etkili olabilmektedir (Ganbmann, 2000: 246). Tablo 57'de UNEMP serisi ile SPSA serisi arasındaki ilişkinin hata düzeltme modeliyle kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 57

Model 6'ya ilişkin kısa dönem tahmin sonuçları

Bağımsız Değişken: ΔUNEMP				
Bağımlı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
C	0.0081	0.1591	0.0508	0.9597
Δ SPSA	0.6751***	0.2136	3.1602	0.0033
ECT(-1)	-0.5689***	0.1662	-3.4228	0.0016

***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 57'de yer alan hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlı ($\lambda = -0,5689$, $p = 0,0016 < 0,01$) olarak bulunmuştur. Bu nedenle, kısa dönemde oluşacak dengesizliklerin yaklaşık %57'sinin ilk yılda düzeleceği ve yaklaşık 1,8 yıl ($1 / 0,5689$) sonra ise tamamen düzelen uzun dönem dengesine ulaşacağı söylenebilmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik krizler, ekonominin istikrarını bozan şiddetli kırılmaların yaşandığı dönemlerdir. Bu nedenle kriz dönemlerinde, ekonomik yapı kadar sosyal yapı da zarar görmektedir. Çünkü bu dönemlerde ekonominin küçülmesiyle birlikte, artan işsizlik ve enflasyon toplumun yoksullaşmasına ve gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır. Bu gibi sorunların çözülmesi için kullanılabilir en önemli mali araçlardan birisi ise sosyal harcamalardır.

Sosyal harcama, tam ve kesin bir tanımı yapılamayan ve kapsamı ülkeler ve uluslararası kuruluşlarca farklılık gösteren bir kavramdır. Her ne kadar kesin bir tanımı yapılamasa da sosyal harcamalar, herkesin insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesini hedefleyen, beşerî sermayeye katkı sunan ve toplumda eşitlik, adalet ve refahı sağlamayı amaçlayan harcamalardır. Dezavantajlı kesime yönelik yapılan harcama ve yardımlar ile beşerî sermayeye katkı sunan eğitim ve sağlık harcamaları ise sosyal harcamaların kapsamının genel hatlarını oluşturmaktadır. Bu harcamalar, belirli bir grubun çıkarlarını değil de toplumun faydasını önceliklendirdiğinden, sosyal harcamalara önem verilmesi ülkedeki sosyoekonomik yapının güçlendirilmesine katkı sunmaktadır.

Çalışmanın konusu kapsamında Türkiye’de 1990 sonrasında yaşanan ekonomik krizlerde sosyal harcamaların değişimleri ele alınmıştır. Türkiye’de 1990 sonrası yaşanan kriz dönemleri şu şekildedir: 1994, 1999, 2000/2001, 2008/2009, 2018/2019 ve 2020 Covid-19 pandemi krizi. Sırasıyla değerlendirmek gerekirse, ilk olarak 1994 krizi; ekonomiye yüksek enflasyon, büyük kamu açıkları, gittikçe artan borç stokları ve TL’nin değer kaybı gibi ağır yükler yüklerken, topluma da işsizlikle gelen gelir kayıpları, enflasyonun neden olduğu zorunlu tüketim mallarının fiyatlarında artışı ve yoksulluğu getirmiştir. 1994 krizinin etkilerinin görülmeye başlanması akabinde alınan 5 Nisan 1994 kararlarının amaçlarından biri, kamu harcamalarının kısılması ve kamu gelirlerinin artırılması yoluyla mali disiplinin sağlanmasıdır. Dolayısıyla, bu dönemde izlenen daraltıcı maliye politikası nedeniyle kamu

harcamaların azalmasına bağlı olarak sosyal harcamaların GSYH içindeki payı da azalış göstermiştir.

İkinci olarak 1999 krizi; ekonominin daralmasıyla birlikte, enflasyon oranının ani bir şekilde artmasına ve sermaye çıkışlarına sebep olmuş, reel ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra, Gölcük ve Düzce depremlerinin de meydana gelmesi, hali hazırda kötü olan ekonomiyi daha büyük bir krize itmiştir. Hem yaşanan kriz hem de doğal afetler, sosyoekonomik yapının büyük zarar görmesine sebep olmuştur. Bu dönemde, enflasyonun dizginlenebilmesi adına 9 Aralık 1999 tarihinde “Enflasyonu Düşürme Programı” hazırlanarak yürürlüğe geçirilmiştir. Yine bu dönemde gerçekleştirilen sosyal harcamaların bileşenlerine bakıldığında ise eğitim ve sağlık harcamalarının artırıldığı, dolayısıyla sosyal harcamaların GSYH’ye oranının da arttığı görülmektedir. Kısacası, 1999 krizi döneminde sosyal harcamaların arttığı, ancak bu artışın sosyal yardımlar şeklinde değil, beşerî sermayeyi destekleyecek biçimde eğitim ve sağlık alanında gerçekleştiği söylenebilir.

Üçüncü olarak 2000/2001 krizi; ekonomiyi derinden sarsmış, sistemi yıkıp yeniden dizaynını gerektiren etkiler yaratmıştır. Dolayısıyla, bu krizin sosyal etkileri de ağır olmuştur. Bu nedenle, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” hemen yürürlüğe konulmuş ve makroekonomik göstergelerdeki olumsuz görünümünün iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Bu programın, GSYH ve enflasyona olumlu yönde etki ettiği, ancak işsizlik konusunda hedeflerin gerçekleştirilemediği görülmüştür. Ayrıca bu dönemde, sosyal harcamalarda da küçük de olsa, artış yaşanmıştır.

Dördüncü olarak 2008/2009 krizi; finansal kesimde başlayıp reel kesime sıçrayarak küresel çapta ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu durum da beraberinde, düşük gelirlilerin ve dezavantajlı grubun yaşam kalitesinin ve refah seviyesinin düşmesine neden olmuştur. Bu sebeple Türkiye’de hükümet, toplumu krizin olumsuz etkilerinden korumak amacıyla bu dönemde sosyal harcamalara ağırlık vermiştir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının, sosyal harcamaların artmasında itici güç olması bu politikayı kanıtlar niteliktedir. Özetle, 2008/2009 krizi döneminde sosyal harcamaların artırıldığı görülmüştür.

Beşinci olarak 2018/2019 krizi; spekülâtif ataklar ile başlayan ve TCMB'nin aldığı önlemlerle etkisini kısa sürede yitiren bir kur ve borç krizidir. Bu kriz her ne kadar bazı iktisatçılar tarafından reel ekonomiye yansımadan sonlandırılan kriz olarak ele alınsa da bu dönemde artan enflasyon, iflaslar ve işsizliğin reel ekonomi üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. İşsizlik ve yoksulluğun artmasına bağlı olarak gelir kaybına uğrayanlara ve işsizlere yönelik harcama ve yardımların artmasıyla birlikte, bu kriz döneminde de sosyal harcamalar artırılmıştır.

Altıncı ve son olarak 2020 krizi; Covid-19 pandemisi nedeniyle bir sağlık krizi olarak ortaya çıkmış ancak kısa sürede hem ulusal hem küresel ölçekte ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmıştır. Bu sebeple hükûmetler, toplumu salgının olumsuz ekonomik ve sosyal etkilerinden korumak amacıyla çeşitli yardım ve harcamalar yapmışlardır. Bu dönemde, özellikle sağlık harcamaları başta olmak üzere, sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları da artırılmıştır.

Türkiye'de 1990 sonrası ekonomik kriz dönemlerinde gerçekleştirilen sosyal harcamalar genel anlamda değerlendirildiğinde, bu harcamaların 1994 krizi döneminde azaldığı, ancak diğer kriz dönemlerinde arttığı görülmektedir. Bu artışları, bazı dönemler sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları tetiklerken, bazı dönemler ise eğitim ve sağlık harcamaları tetiklemiştir.

Çalışmanın ampirik kısmında ise kriz dönemlerinde sosyal harcamaların makroekonomik değişkenler üzerinde istatistiki açıdan bir etkisinin bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa etkisinin yönünün ne olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu etkinin daha detaylı araştırılabilmesi adına sosyal harcamalar ve sosyal harcamaların alt bileşenlerinden sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları ile GSYH, enflasyon ve işsizlik verileri kullanılarak altı ekonometrik model oluşturulmuştur.

Kurulan ilk modelde GSYH ile sosyal harcamalar arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sosyal harcamalardan GSYH'ye doğru, istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kısa dönemde

oluşabilecek dengesizliklerin yaklaşık 2,5 yıl sonra tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı saptanmıştır.

İkinci modelde enflasyon ile sosyal harcamalar arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre sosyal harcamalardan enflasyona doğru, istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte, kısa dönemde oluşabilecek dengesizliklerin yaklaşık 1,3 yıl sonra tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı tespit edilmiştir.

Üçüncü modelde işsizlik ve sosyal harcamalar arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sosyal harcamalardan işsizliğe doğru, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır. Bununla birlikte, kısa dönemde oluşabilecek dengesizliklerin yaklaşık 1,9 yıl sonra tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı tespit edilmiştir.

Dördüncü modelde GSYH ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalardan GSYH'ye doğru, istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna ek olarak, kısa dönemde oluşabilecek dengesizliklerin yaklaşık 2,2 yıl sonra tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı saptanmıştır.

Beşinci modelde enflasyon ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalardan enflasyona doğru, istatistiki açıdan anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Buna ek olarak, kısa dönemde oluşabilecek dengesizliklerin yaklaşık 1,2 yıl sonra tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı saptanmıştır.

Altıncı ve son modelde ise işsizlik ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalardan işsizliğe doğru, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki

tespit edilmiştir. Buna ek olarak, kısa dönemde oluşabilecek dengesizliklerin yaklaşık 1,8 yıl sonra tamamen düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı saptanmıştır.

Elde edilen bulgular ışığında, ekonomik kriz dönemlerinde sosyal harcamaların artırılmasının ekonomik açıdan GSYH ve enflasyon üzerinde olumlu etki, işsizlik üzerinde ise olumsuz etki yarattığı anlaşılmaktadır. Ekonomik kriz dönemlerinde sosyal harcamaların GSYH'yi artırması ve enflasyonu azaltması, Türkiye gibi büyümeyi önceliklendiren ve sürekli olarak enflasyon sorunu ile savaşıyor bir ülkenin sosyal harcamalara daha fazla önem vermesi gerektiğini göstermektedir. Elde edilen bulgulardan ulaşılan bir diğer sonuç ise kriz dönemlerinde sosyal harcamaların işsizliği artırdığı yönündedir. Bu bulgunun nedeni olarak sosyal harcamaların alt kalemlerinde yer alan işsizlik yardımlarının artması neticesinde çalışma motivasyonunun azalması değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın kapsamında, elde edilen bulgular ışığında ekonomik kriz dönemlerinde sosyal harcamaların gelişimiyle ilgili politika yapıcılara önerilerde bulunmak gerekirse şunlar söylenebilir. Bu önerilerden ilki kriz dönemlerinde sosyal harcamaların artırılmasıyla ilgilidir. Çalışmada sosyal harcamalar ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının seçili makroekonomik göstergeler üzerinde iyileştirici etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, ilk öneri, kriz dönemlerinde, özellikle krizden en çok etkilenen dezavantajlı kesime yönelik olarak gerçekleştirilecek sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının yanı sıra eğitim ve sağlık harcamalarının da dâhil olduğu sosyal harcamaların bir bütün olarak artırılmasıdır.

İkinci öneri ise sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının alt kalemlerinde yer alan işsizlik yardımı harcamalarının kriz dönemlerinde korunması ya da sosyal faydasından dolayı artırılmasıdır. Oysa çalışmanın bulgularından sosyal harcamalar ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının işsizliği, küçük bir düzeyde de olsa, artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Toplam fayda açısından değerlendirildiğinde, sosyal harcamalar ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının GSYH'yi artırması ve enflasyonu düşürmesinin faydasının daha yüksek olmasından dolayı, işsizliği küçük bir düzeyde artırmasının göz ardı edilebileceğidir. Bu bağlamda, sosyal harcamalar ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım

harcamalarının artırılmasında, işsizliğin artması bulgusunun bir engel teşkil etmemesi gerektiği düşünülmektedir.

Üçüncü öneri ise sosyal harcamaların alt bileşenlerinden olan sağlık ve eğitim harcamaları ile ilgilidir. Sağlık ve eğitim harcamalarının artırılmasının beşerî sermayeye katkısı bulunmaktadır. Beşerî sermayede meydana gelen iyileşme ise ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Sağlık harcamalarının artırılması toplumdaki bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırarak sağlıklı bireylerin yetişmesinde etkili olmakta böylece beşerî sermayeye katkı sunmaktadır. Benzer şekilde eğitim harcamalarının artırılmasının da eğitim hizmetinden herkesin faydalanmasını sağlayarak eğitilmiş birey sayısında artışa sebep olmakta ve beşerî sermayeye katkı sunmaktadır. Kriz dönemlerinde genellikle izlenen daraltıcı maliye politikasının neticesinde eğitim ve sağlık harcamalarında yaşanan azalışların etkisi yalnızca bu dönemde değil beşerî sermayeye etki ederek geleceğe de taşınmaktadır. Bu nedenle sağlık ve eğitim harcamalarının kriz dönemlerinde de korunması ya da artırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abanoz, İ. N. (2012). *Ekonomik Kriz, Kapitalizm ve Suç*. Legal Yayıncılık: İstanbul.
- Abeng, M. O. (2005). "Determinants of non debt government expenditure in Nigeria: 1970-2003". *Economic and Financial Review*, 43, 37-71.
- Abrams, B. A. (1999). "The Effect of Government Size on the Unemployment Rate". *Public Choice*, 99, 395-401.
- Acar, M . (2007). "Milton Friedman ile Özgürlük, Piyasa, Hayek, Keynes ve Pinochet Üzerine". *Liberal Düşünce Dergisi*, 48, 181-197.
- Afonso, A., Şen, H. ve Kaya, A. (2018). "Government Size, Unemployment, and Inflation Nexus in Eight Large Emerging Market Economies". *Working Papers ISEG- Lisbon School of Economics and Management*, 38, 1-38.
- Ağcakaya, S. (2003). "Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 215-226.
- Ahmad, W., Kutan, A. M. ve Gupta, S. (2021). "Black Swan Events and COVID-19 Outbreak: Sector Level Evidence from the US, UK, and European Stock Markets". *International Review of Economics & Finance*, 75, 546-557.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020). "2019 Yılı Faaliyet Raporu". Erişim: 24.02.2022, https://www.aile.gov.tr/media/49934/acshb_2019_yili_faaliyet_raporu.pdf
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021a). "Bakan Selçuk: 'Sosyal Yardımlarda İhtiyaç Sahibi Vatandaşlara Ödenen Miktarları Artırdık' ". Erişim: 22.02.2022, <https://www.aile.gov.tr/haberler/bakan-selcuk-sosyal-yardimlarda-ihtiyac-sahibi-vatandaslara-odenen-miktarlari-artirdik/>
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021b). "2020 Yılı Faaliyet Raporu". Erişim: 24.02.2022, <https://www.aile.gov.tr/media/73627/2020-faaliyet-raporu.pdf>
- Akçay, Ü. ve Güngen, A. R. (2019). "The Making of Turkey's 2018-2019 Economic Crisis", Working Paper, No. 120/2019, Hochschule für Wirtschaft und Recht Berlin, Institute for International Political Economy (IPE), Berlin. Erişim: 14.03.2022, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/200182/1/1667890263.pdf>

- Akçacı, T. (2013). "Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisi". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (5), 65-79.
- Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Aksu, L. (2020). *Ekonomik Krizler ve Açıklar*. İktisad Yayınevi: Ankara.
- Aktan, C. C. (2018). *Yeni İktisat Okulları ve İktisadi Düşünce*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Aktan, C. C. ve Şen, H. (2001). "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri". *Yeni Türkiye Dergisi*, 42 (Ekonomik Kriz Özel Sayısı II), 1225-1230.
- Aktaş, E., Tuncer, İ. ve Aydın, M. (2010). *1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Türkiye Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri*. Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 14588, Erişim: 20.10.2020, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/14588/>
- Akyol, S. ve Ulutürk, S. (2016). "Küresel Kriz Kıskaçında Sosyal Harcamalar Seçilmiş AB Ülkeleri Bağlamında Bir İnceleme". *31. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 15-19 Mayıs 2016, Antalya, 290-326.
- Alam, S., Sultana, A. ve Butt, M. S. (2010). "Does Social Expenditures Promote Economic Growth? A Multivariate Panel Cointegration Analysis for Asian Countries". *European Journal of Social Sciences*, 14(1), 44-54.
- Alpagu, H. (2018). "Krizlerin Ekonomideki Yeri". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 1148-1167.
- Alper, F. Ö. ve Demiral, M. (2016). "Public Social Expenditures and Economic Growth: Evidence from Selected OECD Countries". *Research in World Economy*, 7(2), 44-51.
- Altaşlı, Y. ve Işık, M. (2017). "Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İstihdam Üzerine Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 567-585.
- Altay, A. (2017). *Kamu Maliyesi: Teorisi, Gelişimi ve Kapsamı*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Altınok, S. ve Çetinkaya, M. (2011). "1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 4 (1), 149-174.

- Al-Yousif, Y. K. (2008). "Education Expenditure and Economic Growth: Some Empirical Evidence from the GCC Countries". *The Journal of Developing Areas*, 42 (1), 69-80.
- Amiri, A. ve Ventelou, B. (2012). "Granger Causality between Total Expenditure on Health and GDP in OECD: Evidence from the Toda Yamamoto Approach". *Economics Letters*, 116 (3), 541-544.
- Ang, J. P. ve Dong, F. (2022). "The Effects and Counter-Effects of Unemployment and Stringency Responses to COVID-19: An International Analysis Using Simultaneous Equations Models". *Applied Economics*, 54 (11), 1278-1300.
- Antipova, T. (2021). "Coronavirus Pandemic as Black Swan Event". T. Antipova (ed). in *ICIS 2020: Integrated Science in Digital Age 2020*, (p. 356-366). Lecture Notes in Networks and Systems, vol. 136, Springer: Cham.
- Apak, S. (2009). "1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41, 6-16.
- Apergis, E. ve Apergis, N. (2021). "The Impact of COVID-19 on Economic Growth: Evidence from a Bayesian Panel Vector Autoregressive (BPVAR) Model". *Applied Economics*, 53 (58), 6739-6751.
- Arısoy, İ. (2005). "Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme ilişkisi". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 63-80.
- Arısoy, İ., Unlukaplan, İ. ve Ergen, Z. (2010). "Sosyal Harcamalar ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde 1960–2005 Dönemine Yönelik Bir Dinamik Analiz". *Maliye Dergisi*, 158, 398-421.
- Arjona, R., Ladaique, M. ve Pearson, M. (2002). "Social Protection and Growth". *OECD Economic Studies*, 35, 1–39.
- Arjona, R., Ladaique, M. ve Pearson, M. (2003). "Growth, Inequality and Social Protection". *Canadian Public Policy*, 29, 119–139.
- Arndt, C., Daviesi, R., Gabriel, S., Harris, L., Makrelov, K., Robinson, S., Levy, S., Simbanegavi, W., Seventer, D. V. ve Anderson, L. (2020). "Covid-19 Lockdowns,

- Income Distribution, and Food Security: An Analysis for South Africa”. *Global Food Security*, 26, 1-5.
- Arpaç, Ö. ve Bird, G. (2009). “Turkey and the IMF: A Case Study in the Political Economy of Policy Implementation”. *The Review of International Organizations*, 4, 135-157.
- Arslan, A., Canpolat, E. ve Ateş, M. S. (2020). “Türkiye’de İktisadi Krizlerin Toplam Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 332-349.
- Arslan, İ., Eren, M. V. ve Kaynak, S. (2016). “Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 287-310.
- Atar, Y. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*. Mimoza Yayınları: Konya.
- Ateş, K. (2004). “Finansal Krizlerden Bankacılık Krizlerine Bir Değerlendirme”. *Piyasa Dergisi*, 11, 195-215.
- Atıcı, G. (2018). “Finansal Piyasalar ve Kurumlar”. A. Gündoğdu (ed). içinde *Finansal Yönetim: Temel Teoriler ve Açıklamalı Örnekler*. (s. 51-63). Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Ay, A. ve Karaçor, Z. (2006). “2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 67-86.
- Ay, H. (2014). *Kamu Maliyesi*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Aybarç, S. (2021). “Global Outbreaks from a Historical Perspective and Fiscal Policy: An Analysis for COVID-19 Outbreak”. B. Açıkgöz ve İ. A. Acar (ed). in *Pandemnomics: The Pandemic’s Lasting Economic Effects, Accounting, Finance, Sustainability, Governance & Fraud: Theory and Application*, (p. 17-39), Springer: Singapore.
- Aydın, M. (2013). *Türkiye’de Vergileme ve İşsizlik*. IJOPEC Yayınları: İstanbul.
- Aydın, M. K. ve Aksoy, Ö. (2012). “Finansal Krizler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 , 135-152.

- Aydın, M. K. ve Aksoy, Ö. (2015). “Türkiye Ekonomisi: Kendi Krizlerinden Küresel Finans Krizine”. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 1-22.
- Aydın, M. K. ve Çakmak, E. E. (2017). “Sosyal Devletin Temelleri”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1-19.
- Aydın, M. ve Erdoğan, M. M. (2008). “Mali Krizlerde Vergi Politikası: 1989 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi”. *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (3-6), 79-100.
- Aydın, S. ve Çaşkurlu, E. (2013). *Kamu Maliyesi*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Aydın, Y. ve Araman, S. (2018). “Konjonktür ve Kriz Modelleri: Marx, Keynes ve Schumpeter”. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 45-67.
- Aysu, A. & Dökmen, G. (2011). “An Investigation on the Relationship between Government Size and Unemployment Rate: Evidence from OECD Countries”. *Sosyoekonomi*, 16(16), 180-190.
- Aytaç, D. ve Güran, M. C. (2010). “Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkiler mi? Türkiye Ekonomisi için Bir Analiz”. *Sosyoekonomi Dergisi*, 13, 129-152.
- Aytekin, B. (2017). “Adam Smith’in İktisadi Büyüme Düşüncesinden Bugüne Bakmak: Krizlerin Sürekliliği”. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5 (1), 28-36.
- Ayuba, A. J. (2014). “The Relationship between Public Social Expenditure and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Analysis”. *International Journal of Finance and Accounting*, 3 (3), 185-191.
- Bahçe, S. ve Eres, B. (2012). “İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim”. F. Alpkaya ve B. Duru (ed). içinde *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*. (s. 17-70). Phoenix Yayınevi: Ankara.
- Bakış, O., Jobert, T. ve Tuncer, R. (2008). “Kamu Harcamaları ve Büyüme: Zaman Serileri Analizi”, S. Gürsel (ed). içinde *Kamu Harcamalarının Bileşiminin Büyüme ve Refah Etkileri*, (s. 81-104), BETAM Araştırma Raporu, <https://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2008/05/ArastirmaRaporu01.pdf>
- Baldacci, E., Clements, B., Gupta, S. ve Cui, Q. (2008). “Social Spending, Human Capital and Growth in Developing Countries”. *World Development*, 36 (8), 1317–1341.

- Banerjee, P., Arčabić, V ve Lee, H. (2017). “Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from Crude Oil Market”. *Economic Modelling*, 67, 114–124.
- Barbanchon, T. L. (2016). “The effect of the potential duration of unemployment benefits on unemployment exits to work and match quality in France”. *Labor Economics*, 42, 16-29. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2016.06.003>.
- Barro, R. J. (2013). “Education and Economic Growth”. *Annals of Economics and Finance, Society for AEF*, 14 (2), 329-366.
- Batırel, Ö. F. (1995). “1994 Ekonomik Krizinin Kamusal Temelleri ve 1995 Önlemleri”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11-12-13, 95-100.
- Bedir, S. (2001). “Transfer Harcaması ve Enflasyon İlişkisi”. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15 (1-2), 21-29.
- Beraldo, S., Montolio, D. ve Turati, G. (2009). “Healthy, Educated and Wealthy: A Primer on the Impact of Public and Private Welfare Expenditures on Economic Growth”. *The Journal of Socio-Economics*, 38 (1), 946-956.
- Berument, H. (2002). “Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği: Türkiye Örneği”. Bilkent Üniversitesi Ekonomi Bölümü Çalışma Tebliği, No. 02-02. Erişim: 16.03.2022, <https://core.ac.uk/download/pdf/7142108.pdf>
- Bharvaga, A., Jamirson, D. T., Lau, L. J. ve Murray, C. J. L. (2001). “Modeling the Effects of Health on Economic Growth”. *Journal of Health Economics*, 20 (3), 423-440.
- Bilge, O. (2010). *Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri*. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Blanchard, O. (1993). “Consumption and the Recession of 1990-1991”. *The American Economic Review*, 83 (2), 270-274.
- Bloom, D., Canning, D., ve Sevilla, J. (2004). “The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach”. *World Development*, 32 (1), 1–13.
- Boachie, M. K., Mensah, I. O., Sobiesuo, P., Immurana, M., Iddrisu, A. ve Kyei-Brobbe, I. (2014). “Determinants of Public Health Expenditure in Ghana: A Cointegration Analysis”, *Journal of Behavioural Economics, Finance, Entrepreneurship, Accounting and Transport*, 2 (2), 35-40.

- Bocutoğlu, E. ve Ekinici, A. (2009). “Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası”. *Maliye Dergisi*, 156, 65-82.
- Boratav, K. (2019). “Krugman’ın Senaryosu ve Türkiye Krizi”. *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 285-292.
- Bozdağlıoğlu, E. ve Yılmaz, M. (2017). “”Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme”. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2 (3), 1-20.
- Brady, D. (2006). “The Welfare State and Relative Poverty in Rich Western Democracies 1967-1997”. *Social Forces*, 83 (4). 1329-1364.
- Brenner, R. ve Probsting, M. (2011). *Marksist Krizi: Teorisi ve Kredi Krizi*. S. Çakmak ve A. Şen (ev.). Yordam Kitap: İstanbul.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ő. (2020). “Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye rneği”. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 62-79.
- Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bulut, R. ve Pınar, Ç. (2020). “Covid-19 Pandemisi Döneminde Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik”. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 217-225.
- Bustelo, P. (2000). “Novelties of Financial Crises in the 1990s and the Search for New Indicators”. *Emerging Markets Review*, 1 (3), 229-251.
- Büyükkara, G. (2019). *Finansal Krizler, Yolsuzluklar ve İstikrar*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Calvo, S. G. (2010). “The Global Financial Crisis of 2008-10: A View from the Social Sectors”. Human Development Research Paper 2010/18, https://hdr.undp.org/sites/default/files/hdrp_2010_18.pdf
- Cazan Cafiu, D. ve Cucos Saracu, A. F. (2013). “The Economic Crisis – Meanings and Significations Causes and Solutions”. *Economics and Applied Informatics*, 2, 21-24.
- Chi-Wei, S., Dai, K., Ullah, S. ve Andlib, Z. (2021). “COVID-19 Pandemic and Unemployment Dynamics in European Economies”. *Economic Research-Ekonomska Istrağivanja*, 1-15, <https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.1912627>

- Christopoulos, D. K. ve Tsionas, E. G. (2002). "Unemployment and Government Size: Is There any Credible Causality?". *Applied Economics Letters*, 9 (12), 797-800.
- Clarke, W., Jones, A. T. ve Lacy, B. (2015). "Education Spending and Workforce Quality as Determinants of Economic Growth". *The Journal of Rural and Community Development*, 10 (4), 24-35.
- Copelovitch, M., Frieden, J. ve Walter, S. (2016). "The Political Economy of the Euro Crisis". *Comparative Political Studies*, 49 (7), 811-840.
- Cura, S. (2003). "Türkiye'de Mali Şeffaflığı Sağlamaya Yönelik Bir Uygulama: Analitik Bütçe Sınıflandırılması". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18 (1), 139-154.
- Cural, M. (2020). "Covid 19 Pandemisinin Türkiye'de Borçların Sürdürülebilirliğine Etkileri". H. Kılıçaslan (ed). içinde *Covid 19 Küresel Pandemisinin Ekonomik ve Mali Etkileri*, (99-118). Gazi Kitabevi: Ankara.
- Çakmak, U. (2020). *Türkiye Ekonomisinde Kriz Dinamikleri: 1994, 2001 ve 2009 Krizleri Teori, Analiz ve Yorumlar*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Çalçalı, Ö. (2013). "Kamu Maliyesi Perspektifinden Adam Smith". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 11, 89-108.
- Çalçalı, Ö. (2019). "Türkiye'de Kamu Eğitim Harcamalarının Gelişimi ve OECD Ülkeleri ile PISA Etkinlik Karşılaştırması". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 449-474.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Mecik, O. (2018). "Türkiye'de Uzun Dönemde Eğitim ve Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (1), 75-96.
- Çaşkurlu, E. ve Ünsal, H. (2006). "Global Kamu Mali Perspektifinden Finansal İstikrarın Sağlanması ve IMF'nin Rolü". 21. *Türkiye Maliye Sempozyumu (Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler)*, 10-14 Mayıs 2006, Antalya, 274-299.
- Çelik, A. (2010). "Refah Devletinde Kriz ve Yeniden Yapılanma". *Journal of Social Policy Conferences*, 50, 301-320.

- Çelik, A. (2014). “Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Roma’dan Lizbon’a Doğuşu ve Gelişimi”. A. P. Kaya (ed). içinde *Uluslararası Sosyal Politika: Teorisi, Uluslararası Çalışma Normları ve Güncel Gelişmeler*, (s. 171-212), Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Çetin, İ. (2019). “Sosyal Harcamaların Arz ve Talep Yönlü Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 79-92.
- Çetin, İ. (2020). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 351-364.
- Çetinkaya, M. ve Altınok, S. (2014). “1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Değerlendirilmesi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 4 (1), 149-174.
- Çıraklı, Ü. (2019). “Türkiye’de Makroekonomik Faktörler ile Sağlık Harcamaları ve Sağlık Bakanlığı Bütçesi Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile İncelenmesi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 581-596.
- Çimen, H. (2021). “Dünyayı Sarsan Pandemi (Covid-19) Sürecinde Türkiye’de Sosyal Yardımların Önemini Yeniden Düşünmek”. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 59-72.
- Çoban Nart, E. (2015). “Dış Borç Yönetimi Açısından Finansal Kriz Riski”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 71-85.
- Çondur, F. ve Cömertler Şimşir, N. (2017). “An Analysis of The Relationship between Educational Expenditures, Economic Growth and Youth Unemployment in Turkey”. *The Journal of International Scientific Researches*, 2 (6), 44-59.
- Dal, S. (2017). “Sosyal Politikanın Dönüşümü: Küresel Sosyal Politika”. *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 1 (1), 4-18.
- Delice, G. (2003). “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 57-81.
- Derdiman, C. (2010). *Anayasa Hukuku*. Alfa Aktüel Yayınları: Bursa.
- Dhoro, N. L., Chidoko, C., Sakuhuni, R. C. ve Gwaindepi, C. (2011). “Economic Determinants of Public Health Care Expenditure in Zimbabwe”. *International Journal of Economics and Research*, 2 (6), 13–25.

- Ding, H. (2012). “Economic Growth and Welfare State: A Debate of Econometrics”. *MPRA Working Paper*, Erişim: 30.12.2021, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/41327/>
- Ding, H. (2014). “Economic Growth and Welfare State: A Debate of Econometrics”. *Journal of Social Science for Policy Implications*, 2 (2), 165-196.
- Dornbusch, R. (2001). “A Primer on Emerging-Market Crises”. *NBER Conference on Preventing Currency Crises in Emerging Markets*, 11-13 January 2001, 743-754.
- DPT (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları: Ankara.
- Dufour, M. ve Orhangazi, Ö. (2009). “The 2000–2001 Financial Crisis in Turkey: A Crisis for Whom?”. *Review of Political Economy*, 21 (1), 101-122.
- Durmuş, M. (2008). *Kamu Ekonomisi*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Durmuş, M. (2009). “Kapitalizm Krizi ve Türkiye Yansımaları”. *Mülkiye Dergisi*, 33 (263), 9-26.
- Dursunoğlu, A. (2009). *Teori ve İlişkileri ile Global Ekonomik Kriz*. Çizgi Kitabevi: Konya.
- Eggoh, J., Houeninvo, H. ve Sossou, G. A. (2015). “Education, Health and Economic Growth in African Countries”. *Journal of Economic Development*, 40 (1), 93-111.
- Eğilmez, M. (2011). *Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Eğilmez, M. (2017, 20 Haziran). “Türkiye Ekonomisi ve Kriz”. Erişim: 10.03.2021, <https://www.mahfiegilmez.com/2017/06/turkiye-ekonomisi-ve-kriz.html>
- Eğilmez, M. (2020). “2008 Krizi Üzerine”. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 120, 92-102.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2003). *Ekonomi Politikası*. (4. Baskı). Om Yayınevi: İstanbul.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2009). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*. (13. Basım). Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Éhj, J. ve Horváthová, A. (2020). “Models of the Welfare State in Europe: Germany and Sweden”. *Social and Economic Revue*, 18 (1), 18-28.
- Eken, M. H. ve Kale, S. (2018). “Finans Teorisi Kapsamında Para Arzı Bileşenleri Üzerine Bir İnceleme: TCMB Örneği”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 176-189.

- Erdem, E. ve Tuğcu, C. T. (2013). “Türkiye’de Finansal Yapı, Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları”. M. Toprak ve N. Çatalbaş (Ed). içinde *Türkiye Ekonomisi*. Yayın No: 2895, Anadolu Üniversitesi Yayını: Eskişehir.
- Erdoğan, M. M. (2008). “Türkiye’de Sosyal Bütçe ve Gelişimi”. A. Buldam (Ed). içinde *Türkiye’de Sosyal Bütçe - Nasıl Yapılıyor? Nasıl İzlenir?*, (s. 1-152), TESEV Yayınları: İstanbul.
- Erel, C. (2021). “Refah Devleti Sınıflandırmasına Göre Covid-19 Krizine Yönelik Olarak Uygulanan İstihdam Tedbirleri”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 501-516.
- Erkekoğlu, Y. ve Bilgili, D. (2005). “Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 15-36.
- Erol, S. I. (2020). “Covid-19’un Çalışma Hayatına Yansımaları: Salgından Etkilenen Bazı Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler”. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10 (19), 212-231.
- Ersin, İ. ve Baş, H. (2019). “Güney Avrupa Refah Ülkelerinde Sosyal Harcamalar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9 (1), 193-213.
- Ersoy, H. (2013). “Küresel Kriz: Dış Borçlar ve Cari Açık Perspektifinden Türkiye Analizi”. *Maliye Finans Yazıları*, 100, 95-114.
- Ersöz, H. (2003). “Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 53 (2), 119-144.
- Ertekin, Ş. (2020). “Türkiye’de Kamu Kesimindeki Büyümenin İşsizlik Üzerindeki Etkisi: 1980 Sonrası Dönem Analizi”. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 141-154.
- Ertuğrul, C., İpek, E. ve Çolak, O. (2010). “Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (13), 59-72.
- Eurostat (2021). *Social Protection (ESSPROS) – Overview*. Erişim: 07.03.2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/social-protection>

- Evans, P. ve Karras, G. (1994). "Are Government Activities Productive? Evidence from a Panel of U.S. States". *The Review of Economics and Statistics*, 76 (1), 1-11.
- Ezirim, C., Muoghalu, M. ve Elike, U. (2008) "Inflation Versus Public Expenditure Growth in the U.S.: An Empirical Investigation". *North American Journal of Finance and Banking Research*, 2 (2), 26-40.
- Falay, N. (2000). *Maliye Tarihi*. Filiz Kitabevi: İstanbul.
- Feldmann, H. (2009). "Government Size and Unemployment: Evidence from Developing Countries". *The Journal of Developing Areas*, 43 (1), 315-330.
- Fischer, R. C. (1997). "The Effects of State and Local Public Services on Economic Development". *New England Economic Review*, March/April, 53-82.
- Friedman, M. ve Schwartz, A. J. (1963). *A Monetary History of the United States: 1867-1960*. Princeton University Press: Princeton, New Jersey.
- Furceri, D. (2010), "Stabilization Effects of Social Spending: Empirical Evidence from OECD Countries". *North American Journal of Economics and Finance*, 21, 34-48.
- Furceri, D. ve Zdzienicka, A. (2011). "The Effects of Social Spending on Economic Activity: Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries". *MPRA Working Paper, No: 30356*, Erişim: 05.10.2019, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/30356/>
- Ganbmann, H. (2000). "Labor Market Flexibility, Social Protection And Unemployment". *European Societies*, 2(3), 243-269.
- Garfinkel, I., Rainwater, L. ve Smeeding, T. (2010). *Wealth and Welfare States : Is America a Laggard or Leader?*. OUP Oxford: Oxford.
- Gaytancıoğlu, S. (2010). "Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de 1994 Krizi". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 139-146.
- Ghosh, T. ve Parab, P. M. (2021). "Assessing India’s Productivity Trends and Endogenous Growth: New Evidence from Technology, Human Capital and Foreign Direct Investment". *Economic Modelling*, 97, 182-195.
- Ghoshal, A. (2006). "Anatomy of a Currency Crisis: Turkey 2000-2001". *International Journal of Emerging Markets*, 1 (2), 176-189.
- Giray, F. (2001). *Maliye Tarihi*. Ezgi Kitabevi: Bursa.

- Goodspeed, T. J. (2000). "Education Spending, Inequality and Economic Growth: Evidence from US States". Mimeo, Hunter College, CUNY, Erişim: 10.12.2021, <http://econ.hunter.cuny.edu/wp-content/uploads/2013/10/education.pdf>
- Gök, S. (2010). *Ekonomik Krizin Çalışanlar Üzerine Etkisi: Bireysel, Örgütsel ve Sosyal Açıdan Bir Araştırma*. Beta Basım Yayım Dağıtım: İstanbul.
- Gökalp, M. F. ve Avcı, M. (2002). "Türkiye Ekonomisinde Mali Disiplinsizlik Olgusu". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 7-21.
- Gössling, S., Scott, D. ve C. Hall, M. (2021) "Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19". *Journal of Sustainable Tourism*, 29 (1), 1-20.
- Göze Kaya, D. ve Durgun Kaygısız, A. (2015). "2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11 (26), 171-194.
- Göze, A. (2005). *Liberal Marksiste Faşist, Nasyonel Sosyalist ve Sosyal Devlet*. Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Ekin Yayınları: Bursa.
- Güçlü, F. (2007). *Vergi ve Sosyal Devlet*. SABEV Yayınları: Ankara.
- Güler, H. (2018). "Türkiye ve OECD Ülkelerinde Mali Küreselleşmenin Kamu Sosyal Harcamaları Üzerindeki Etkisi". *Maliye Dergisi*, 174, 219-239.
- Güloğlu, B. ve Altunoğlu, E. (2002). "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri". *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 27, 107-134.
- Güneş, H. (2020). "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Enflasyona Etkisi: 28 OECD Ülkesi İçin Bir Panel Veri Analizi". *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 5 (2), 1-15.
- Güney, A. (2009). "İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri". *Kamu-İş Dergisi*, 10, 135-159.
- Güney, A. ve Balkaya, E. (2018). "Kamu Harcamaları ve Ticari Açıklığın İşsizlik ve Genç İşsizliğe Etkisi". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 49-74

- Güvel, E (1998). "Türkiye Ekonomisinin Kısa Dönem Analizi (1987-1997): Makro Politikalar ve Ekonomik Dalgalanmalar Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme". *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 17-42.
- Gyimah Brempong, K. ve Wilson, M. (2004). "Health Human Capital and Economic Growth in Sub-Saharan African and OECD Countries". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44 (2), 296-320.
- Haelg, F., Sturm, J. E. ve Potrafke, N. (2020). *Determinants of Social Expenditure in OECD Countries*. KOF Working Papers 20-475, KOF Swiss Economic Institute, Zurich. Erişim: 09.03.2021, <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000407604>
- Halıcioğlu, F. (2003). "Testing Wagner's Law for Turkey, 1960–2000". *Review of Middle East Economics and Finance*, 1 (2), 129-141.
- Han, A., Pehlivan, C. ve Konat, G. (2022). "Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Ampirik Analizi". *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 32-49.
- Han, S. ve Mulligan, C. (2008). "Inflation and the Size of Government". *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 90(3), 245-267.
- Hansson, P. ve Henrekson, M. (1994). "A New Framework for Testing the Effect of Government Spending on Growth and Productivity". *Public Choice*, 81, 381-401.
- Hanushek, E. ve Dongwook, K. (1995). "Schooling, Labor Force Quality, and Economic Growth". *NBER Working Paper No. 5399*, Erişim: 15.03.2022, <https://www.nber.org/papers/w5399>
- Hassan, H. M. (2014). "An Econometric Perspective Social Spending and Economic Growth in the Sudan". *SSRN Electronic Journal* (May, 6), Erişim: 18.04.2022, <https://ssrn.com/abstract=2433463>
- Hausmann, R., Rodriguez, F. R. ve Wagner, R. (2006). "Growth Collapses". CID Working Paper No. 136, Erişim: 12.03.2021, <https://www.hks.harvard.edu/centers/cid/publications/faculty-working-papers/growth-collapses>
- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2011). "Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 155-168.

- Herce, J. A., Sosvilla-Rivero IV, S. ve De Lucio, J. J. (2000). "Social Protection Benefits and Growth: Evidence from the European Union". *Applied Economics Letters*, 7 (4), 255-258.
- Hezam, İ. M. (2021). "COVID-19 and Unemployment: A Novel Bi-Level Optimal Control Model". *Computers, Materials & Continua*, 67 (1), 1546-2226.
- Hörish, F. ve Obert, P. (2020). "Social Capital and the Impact of the Recent Economic Crisis: Comparing the Effects of Economic and Fiscal Policy Developments". *Social Policy Administration*, 54 (7), 1141-1159.
- Hungerford, T. ve Wassmer, R. (2004). "K-12 Education in the U.S. Economy: Its Impact on Economic Development, Earnings, and Housing Values". *NEA Research Working Paper*. National Education Association: Washington, DC, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED490870.pdf>.
- ILO (2021a). "Social Protection Expenditure and Performance Reviews (SPERs)". Erişim: 07.03.2021, <https://www.ilo.org/legacy/english/protection/secsoc/downloads/spersmet.pdf>
- ILO (2021b). "ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Seventh Edition: Updated Estimates and Analysis". Erişim: 18.02.2022, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf
- ILO (2022). "World Employment and Social Outlook: Trends 2022". Erişim: 18.02.2022, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_834081.pdf
- Im, T., Cho, W. ve Porumbescu, G. (2011). "An Empirical Analysis of the Relation Between Social Spending and Economic Growth in Developing Countries and OECD Members". *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 33 (1), 37-55.
- IMF (1998). *World Economic Outlook, May 1998 (Financial Crises: Causes and Indicators)*. Erişim: 03.04.2021, <https://doi.org/10.5089/9781557757401.081>
- IMF (2021). "World Economic Outlook: Managing Divergent Recoveries". Washington, DC, April. Erişim: 10.02.2022, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>

- IMF (2022a). “World Economic Outlook: World Economic Outlook International Monetary Fund Rising Caseloads, A Disrupted Recovery, and Higher Inflation”. Erişim: 12.02.2022, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/01/25/world-economic-outlook-update-january-2022>
- IMF (2022b). “Inflation Rate, end of Period Consumer Prices”. Erişim: 17.02.2022, <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIEPCH@WEO/TUR?year=2021>
- IMF (2022c). “Unemployment Rate”. Erişim: 17.02.2022, <https://www.imf.org/external/datamapper/LUR@WEO/TUR?year=2021>
- IMF (2022d). “Real GDP Growth”. Erişim: 17.02.2022, https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR?year=2021
- İşgiçok, Ö. (2018). *İstihdam ve İşsizlik*. Dora Yayınları: Bursa.
- İçişleri Bakanlığı (2020). “Koronavirüs Salgını Yeni Tedbirler”. Erişim: 19.02.2022, <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-yeni-tedbirler>
- İpek, M. (2015). “Yeni Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Yardım Paradoksu”. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 1 (Nisan), 77-104.
- İpek, S. (2017). *Kamu Maliyesi*. Paradigma Akademi: Ankara.
- İzgi, Ö. ve Gören, Z. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu*. Cilt 1, TBMM Basımevi: Ankara.
- Jorgensen, P. L. ve Ravn, S. H. (2022). "The inflation response to government spending shocks: A fiscal price puzzle?". *European Economic Review*, 141 (1), 1-43, 103982.
- Kabadayı, B. (2013). *Konjonktür Dalgalanmaları ve Ekonomik Krizler Perspektifinde Dünya Ekonomileri ve Türkiye: Uygulama ve Analiz*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Kabayel, M. ve Doğan, A. (2021). “Increasing Public Expenditures Due to COVID-19 Pandemic Crisis: An Assessment According to Peacock-Wiseman Hypothesis” B. Açıkgöz and İ. A. Acar (ed). in *Pandemnomics: The Pandemic’s Lasting Economic Effects, Accounting, Finance, Sustainability, Governance & Fraud: Theory and Application* (p. 41-64), Springer: Singapore.

- Kalkınma Bakanlığı (2012). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010)*. Kalkınma Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Kaminsky, G. L. (1999). “*Currency and Banking Crises: The Early Warnings of Distress*”. IMF Working Paper, WP/99/178, Erişim: 20.10.2020, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/1999/wp99178.pdf>
- Kaminsky, G. L. ve Reinhart, C. M. (1999). “The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems”. *The American Economic Review*, 89 (3), 473-500.
- Kaminsky, G. L., Lizondo, S. ve Reinhart, C. M. (1998). “Leading Indicators of Currency Crises”. *Staff Papers - International Monetary Fund*, 45 (1), 1-48.
- Kamu Görevlilerinin Yurt Dışına Çıkış İzni ile İlgili 2020/2 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi (2020, 13 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 31067). Erişim: 20.02.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200313-8.pdf>
- Kanca, O. C. ve Bayrak, M. (2015). “Kamu Harcamaları Bileşenleri ile İşsizlik Arasındaki İlişki (Türkiye Örneği)”. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 1 (2), 55-74.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (3), 145-169.
- Karabulut, Ş. ve Saraç, Ö. (2020). “İktisadi ve Mali Krizlerin Anatomisi: Krizler Tarihi Üzerine Kısa Değerlendirmeler”. *İzmir İktisat Dergisi*, 35 (2), 375-401.
- Karaçor, Z., Konya, S. ve Öztürk, H. (2016). “Finansal Krizler: Tarihsel ve Teorik Bakış Açısı”. S. Ağcakaya, B. Afşar ve S. Ögreci (ed.) içinde *Kriz: Disiplinler Arası Bir İnceleme*. (s. 3-26), Ekin Yayınevi: Bursa.
- Karadağ Duymazlar, Y. (2021). “Public Transfer Expenditures in Combatting the Economic Impact of COVID-19 Pandemic: Turkey Case and Policy Suggestions”. B. Açıkgöz and İ. A. Acar (ed.) in *Pandemnomics: The Pandemic’s Lasting Economic Effects, Accounting, Finance, Sustainability, Governance & Fraud: Theory and Application* (p. 99-116), Springer: Singapore.
- Karagöz, S. (2020). “Türkiye’de Sosyal Devletin Sosyal Yardım Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 146-169.

- Karl, A. (2009). “*The Current Economic Crisis: Causes, Cures and Consequences*”. WIFO Working Papers, No. 341, Erişim: 13.03.2021, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/128899/1/wp_341.pdf
- Karlık, R. (2009). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*. (12. Basım). Beta Basım: İstanbul.
- Kaya, A. P. (2014). “Uluslararası Sosyal Politikanın Kavramsal Çerçevesi ve Metodolojisi Üzerine Bir Not”. A. P. Kaya (ed). içinde *Uluslararası Sosyal Politika: Teorisi, Uluslararası Çalışma Normları ve Güncel Gelişmeler*, (s. 13-14), Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Kayalıdere, G. ve Şahin, H. (2014). “Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 56-76.
- Kaygusuz, M. (2014). *Geçmişten Günümüze Finansal Krizler (1619-2014)*. Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.
- Kaymaz, V. (2018). “OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların Belirleyicileri”. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4 (2), 118-130.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Khan, H. ve Bashar, O. K. M. R. (2015). “Social Expenditure And Economic Growth: Evidence From Australia And New Zealand Using Cointegration And Causality Tests”. *The Journal of Developing Areas*, 49(4), 285-300.
- Keegan, C., Thomas, S., Normand, C. ve Portela, C. (2013). “Measuring Recession Severity and its Impact on Healthcare Expenditure”. *Int. J. Health Care Finance Econ.*, 13 (2), 139-155.
- Kelly, T. (1997). “Public Expenditure and Growth”. *Journal of Development Studies*, 34 (1), 60-84.
- Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Keskin, H. , Kiriş, H. M. ve Şentürk, C. (2006). “2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 46-73.

- Keskinkilic, B., Shaikh, I., Tekin, A., Ursu, P., Meşe, E. A. (2020). "Turkey's Response to Covid-19: First Impressions". World Health Organization Regional Office for Europe, Ankara. Erişim: 19.02.2022, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/335803/WHO-EURO-2020-1168-40914-55408-eng.pdf>
- Kessler Harris, A. ve Vaudagna, M. (2017). *Democracy and the Welfare State: The Two Wests in the Age of Austerity*. Columbia University Press: New York.
- Keynes, J. M. (2008). *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. U. S. Akalın (çev.), Kalkedon Yayınları: İstanbul.
- Kılınç Savrul, B. ve Tunç, Ö. (2021). "Econometric Analysis of Impact on Economic Growth of Education Expenditures in Turkey". *Journal of Applied and Theoretical Social Sciences*, 3 (2), 144-161.
- Kibritçioğlu, A. (2001). "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükûmetler, 1969-2001". *Yeni Türkiye Dergisi*, 41 (Ekonomik Kriz Özel Sayısı I), 174-182.
- Kirmanoglu, H. ve Arıkoğa, A. (2003). "Türkiye'de Kamu Borç Servisinin Bütçe İçi Etkileri: 1950-2001". *18. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 12-16 Mayıs 2003, Girne, 463-472.
- Knowles, S. ve Owen, P. D. (1997). "Education and Health in an Effective-Labour Empirical Growth Model". *Economic Record*, 73 (223), 314-328.
- Koch, L. ve Chaudhary, M. A. (2001). "February 2001 Crisis in Turkey: Causes and Consequences". *The Pakistan Development Review*, 40 (4 Part II), 467-486.
- Kolçak, M. ve Kalabak, A. Y. (2017). "Kısa Dönemde Sosyal Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, 29/28 OECD Ülkesi için Panel Veri Analizi (1998-2012)". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 1-19.
- Konat, G. (2021). "Türkiye'de Ar&Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Fourier Adl Eşbütünleşme Analizi". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 133-145
- Koray, M. (2012). *Sosyal Politika*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Koyuncu, M. ve Şenses, F. (2004). "Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri". Ekonomik Araştırmalar Merkezi Araştırma Raporları 04/13, Erişim: 12.11.2021, <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series04/0413.pdf>

- Köksel Tan, B., Merter, M. ve Özdemir, Z. A. (2010). “Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkinine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 25-39.
- Krugman, P. (2018, 11 Ağustos). “Partying Like It’s 1998”. *New York Times*. Erişim: 14.03.2022, <https://www.nytimes.com/2018/08/11/opinion/partying-like-its-1998.html>
- Küçük, A. (2019). “Türkiye’de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası”. *Econharran*, 3 (4), 20-45.
- Küçükaksoy, İ ve Ercan, E. (2015). “Keynesyen Görüş ile Monetarist Görüşün Yöntem Farklılıkları Üzerine Bir İnceleme: 1929 Krizi Örneği”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45, 57-72.
- Kwoon, S. (2001). “Economic Crisis and Social Policy Reform in Korea”. *International Journal Of Social Welfare*, 10, 97-106.
- Laitman, M. (2012). *Yeni Ekonominin Yararları: Küresel Ekonomik Krizlerin Ortak Sorumluluk Yoluyla Çözümlemesi*. Bnei Baruch Eğitim ve Araştırma Enstitüsü (çev.). Alter Yayıncılık: Ankara.
- Leigh, D. ve Rossi, M. (2002). “Exchange Rate Pass-Through in Turkey”. IMF Working Paper. Erişim: 18.03.2022, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2002/wp02204.pdf>
- Lenger, A. (2019). “Türkiye Ekonomisinin 2019 Krizi: Neo-Liberalizm, Yapısal Reformlar, Yeni Bağımlılık, vs.”. *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 271-284.
- Li, H. ve Huang, L. (2009). “Health, Education, and Economic Growth in China: Empirical Findings and Implications”. *China Economic Review*, 20 (3), 374-387.
- Lucas, R. E. (1988). “On the Mechanics of Economic Development”. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Macovei, M. (2009). “Growth and Economic Crises in Turkey: Leaving Behind a Turbulent Past?”. *European Economy - Economic Papers* 386, Erişim: 22.12.2021, https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication16004_en.pdf

- Magazzino, C. (2011). “The Nexus between Public Expenditure and Inflation in the Mediterranean Countries”. *MPRA Working Paper No. 28493*, Erişim: 20.10.2021, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/28493/1/MPRA_paper_28493.pdf
- Mahdavi, S. & Alanis, E. (2013). “Public Expenditures and the Unemployment Rate in the American States: Panel Evidence”. *Applied Economics*, 45(20), 2926-2937.
- Maliye Bakanlığı (1996a). *1996 Mali Yılı Bütçe Gerekęesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maliye Bakanlığı (1996b). *1997 Mali Yılı Bütçe Gerekęesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maliye Bakanlığı (1998). *1999 Mali Yılı Bütçe Gerekęesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maliye Bakanlığı (1999). *2000 Yılı Bütçe Gerekęesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maliye Bakanlığı (2000). *2001 Yılı Bütçe Gerekęesi*. Ankara.
- Maliye Bakanlığı (2005). *2006 Yılı Bütçe Gerekęesi*. Gurup Matbaacılık A.ř.: Ankara.
- Maliye Bakanlığı (2006). *2007 Yılı Bütçe Gerekęesi*. Gurup Matbaacılık A.ř.: Ankara.
- Maliye Bakanlığı (2012). *2013 Yılı Bütçe Gerekęesi*. Erişim: 06.01.2022, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/04/2013-ButceGerekcesi_2013.pdf
- Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1988). *1988 Mali Yılı Bütçe Gerekęesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1990). *1991 Mali Yılı Bütçe Gerekęesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Massey, J. E. (2001). “Managing Organizational Legitimacy: Communication Strategies for Organizations in Crisis”. *The Journal of Business Communication*, 38 (2), 153–182.
- Mauro, B. W. (2020). “Macroeconomics of the Flu”. W. McKibbin ve R. Fernando (ed). in *The Economic Impact of COVID-19*, (p. 31-36), Centre for Economic Policy Research: London.
- Mayer, D. (2001). “The Long Term Impact of Health on Economic Growth in Latin America”. *World Development*, 29 (6), 1025-1033.

- Mazzoleni, S., Turchetti, G., ve Ambrosino, N. (2020). "The COVID-19 Outbreak: From "Black Swan" to Global Challenges and Opportunities". *Pulmonology*, 26 (3), 117-118.
- Mehrraraa, M., Soufianib, M. B. ve Rezaeic, S. (2016). "The Impact of Government Spending on Inflation through the Inflationary Environment,STR approach". *World Scientific News (WSN)*, 37, 153-167.
- Memişoğlu, D. ve Durgun, A. (2011). "2008 Ekonomik Krizi ve Türkiye’de Sağlık Sektörü Üzerine Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 81-100.
- Mercan, M. (2013). "The Relationship between Education Expenditure and Economic Growth in Turkey: Bounds Testing Approach". *European Academic Research*, 1 (6), 1155-1172.
- Mert, M. ve Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Metin, O. (2011). "Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar". *Çalışma ve Toplum*, 28. 179-200.
- Milesi-Farretti, G. M. ve Razin, A. (2000). "Current Account Reversals and Currency Crises: Empirical Regularities". P. Krugman (ed). in *Currency Crises*, (p. 285-323). The University of Chicago Press: Chicago.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020). "Ara Tatilin Ardından Ders Zili 23 Kasım Pazartesi Günü Uzaktan Eğitimle Çalışıyor". Erişim: 19.02.2022, <https://www.meb.gov.tr/ara-tatilin-ardindan-ders-zili-23-kasim-pazartesi-gunu-uzaktan-egitimle-caliyor/haber/22007/tr>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2021). "2020 Yılı İdare Faaliyet Raporu". Erişim: 25.02.2022, http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_03/03134336_2020_YYIY_Ydare_Faaliyet_Raporu.pdf
- Mishkin, F. S. (1996). "Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective". NBER Working Paper 5600, Erişim: 10.03.2021, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5600/w5600.pdf

- Mishkin, F. S. (2003). "Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries". M. Feldstein (ed). in *Economic and Financial Crises in Emerging Market Economies*, (p. 93-130). University of Chicago Press: Chicago.
- Mishkin, F. S. (2011). "Over the Cliff: From the Subprime to the Global Financial Crisis". *Journal of Economic Perspectives*, 25 (1), 49-70.
- Moats, J. B., Chermack, T. J. ve Dooley, L. M. (2008). "Using Scenarios to Develop Crisis Managers: Applications of Scenario Planning and Scenario-Based Training". *Advances in Developing Human Resources*, 10, 397-424.
- Morales, L. ve Callaghan, B. A. (2020). "Covid19: Global Stock Markets "Black Swan". *Critical Letters in Economics & Finance*, 1 (1), 1-14.
- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2015). *Merkezi Yönetim Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırılması Tablosu*. Erişim: 27.01.2022, <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/3/2019/04/METAVER%C4%B0-Harcamalar%C4%B1n-Fonksiyonel-S%C4%B1n%C4%B1fland%C4%B1rmas%C4%B1-10.pdf>
- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2022). *2021 Yılı Aralık Ayı Merkezi Yönetim Fonksiyonel ve Ekonomik Sınıflandırma Düzeyinde Bütçe Giderleri (Kümülatif)*. 14.05.2022, <https://muhasabat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri>
- Murat, D. ve İnam, B. (2020). "Analysis of the Efficiency of the Welfare State Spending: Turkey and European Countries". *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 652, 113-136.
- Murwirapachena, G., Choga, I, Maredza, A. ve Mavetera, N. (2013). "Fiscal Policy and Unemployment in South Africa: 1980-2010". *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(6), 579-587.
- Mustafa, A. R., Abro, A. A. ve Awan, N. W. (2021). "Social Protection and Economic Growth: An Empirical Analysis for Emerging Economies". *Elementary Education Online*, 20(5), 6932-6942.
- Mutluer, M. K., Öner, E. ve Kesik, A. (2010). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Naidoo, R. ve Fisher, B. (2020). "Reset Sustainable Development Goals for a Pandemic World". *Nature*, 583, 198-201.

- Nguyen, T. D. (2014). "Impact of Government Spending on Inflation in Asian Emerging Economies: Evidence from India, Vietnam, and Indonesia". *The Singapore Economic Review*, 63 (1), 1-30.
- Nguyen, T. D. (2019). "Impact Of Government Spending On Inflation In Asian Emerging Economies: Evidence From India, China, And Indonesia". *The Singapore Economic Review*, 64 (5), 1171-1200.
- Noyan, E. (2022). Türkiye’de Seçilmiş Kamu Harcamaları ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: Yapısal Eşitlik Modeli. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Okafor, C. & Eiya, O. (2011). "Determinants of Growth In Government Expenditure: An Empirical Analysis of Nigeria". *Research Journal of Business Management*, 5(1), 44-50.
- Obstfeld, M. (2009). "International Finance and Growth in Developing Countries: What Have We Learned?". *IMF Staff Papers*, 56, 63-111.
- OECD (2012). "Social Spending During the Crisis: Social Expenditure (SOCX) Data Update 2012". Erişim: 12.11.2021, <https://www.oecd.org/els/soc/OECD2012SocialSpendingDuringTheCrisis8pages.pdf>
- OECD (2016). *OECD Factbook 2015-2016: Economic, Environmental and Social Statistics*. OECD Publishing: Paris. Erişim: 07.03.2021, <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2015-en>
- OECD (2019). *The OECD SOCX Manual 2019 Edition: A guide to the OECD Social Expenditure Database*. Erişim: 07.03.2021, https://www.oecd.org/social/soc/SOCX_Manuel_2019.pdf
- OECD (2020). *Mitigating the Impact of COVID-19 on Tourism and Supporting Recovery*. OECD Tourism Papers, 2020/03, OECD Publishing, Paris. Erişim: 10.02.2022, <http://dx.doi.org/10.1787/47045bae-en>
- Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2010). "Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 29 (2), 1-22.

- Onodugo, V. A., Obi, K. O., Anowor, O. F., Nwonye, N. G. ve Ofoegbu, G. N. (2017). “Does Public Spending Affect Unemployment in An Emerging Market?”. *Journal of Risk Research*, 7(1), 32-40.
- Orhangazi, Ö. (2019). “Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları, Finansal Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri”. *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 111-137.
- Orhangazi, Ö. & Yeldan, A. E. (2021). “The Re-making of the Turkish Crisis”. *Development and Change, International Institute of Social Studies*, 52 (3), 460-503.
- Otto, A. (2018). “Social Expenditure, Social Rights, and Benefit Receipt as Indicators of Welfare State Generosity: Three Peas in a Pod, or a Different Kettle of Fish Altogether?”. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 38 (9-10), 851-867.
- Önder, İ. (2009). “Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 42, 12-25.
- Örnek, İ. ve Taş, S. (2001). “Türkiye’nin Makroekonomik Yapısına Yönelik Genel Bir Değerlendirme ve Krizin Nedenleri: Sistemik Kriz Kanallarının Tanımlanması ve Sistemik Krizden Korunma Yolları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 229-245.
- Öz, E. ve Baran, T. (2019). “Türkiye’de Ekonomik Kriz Dönemlerinde Vergi İndirimlerinin Enflasyon, Faiz ve Yatırımlar Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15 (4), 1257-1277.
- Özbudun, E. (2011). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları: Ankara.
- Özçelebi, O. (2018). *Finansal Kriz Modelleri*. Der Yayıncılık: İstanbul.
- Özçiçek, Ö. (2007). “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Döviz Kuru Enflasyon İlişkisi”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 71-80.
- Özdemir, H., Atak, O. ve Hatıper, Z. (2020). “Koronavirüs (Covid-19) Küresel Salgını Dolayısıyla Türkiye ve Bazı Gelişmiş Ülkelerde Alınan Ekonomik ve Mali Tedbirler”. *Vergi Raporu*, 248, 186-200.
- Özdemir, S. (2005). “Başlangıcından Günümüze Refah Devletlerinde Sosyal Harcamaların Analizi”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 153-204.

- Özer, M. O. (2020). “Kamu Harcamaları ve İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki: Abrams Eğrisinin Türkiye İçin Sınanması”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (20) , 307-322.
- Özkaramete Coşkun, N. (2009). “Finansal Kriz: Keynes ve Minsky”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 20 (73), 1-12.
- Özker, A. N. ve Esener, Ç. (2009). “Türkiye’de Bir Kamu Harcaması Olgusu Olarak Eğitim Harcamaları: Örnek Ülkeler ile Yakın Dönem Karşılaştırma”. *Mevzuat Dergisi*, 142, Erişim: 20.11.2021, <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/10a/02.htm>
- Özsağır, A. (2013). “Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (4), 759-773.
- Öztürk, M. (2020). “Sosyal Harcama Türleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10 (1), 107-124.
- Öztürk, S. (2003). “Sabit Döviz Kuru Politikasının Krizlere Olan Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya ve 2000 Kasım-2001 Şubat Türkiye Krizleri”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10 (1), 171-185.
- Öztürk, S. ve Gövdere, B. (2010). “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 15 (1), 377-397.
- Öztürk, S. ve Saygın, S. (2017). “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), 1-12.
- Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). “Türkiye’de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış – Büyüme İlişkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 139-152.
- Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). “Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 77-90.
- Parasız, İ. (2002). *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar: Dünyada ve Ülkemizde Kalkınma Makro Ekonomisi Sorunları*. Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Pearson, C. M. ve Clair, J. A. (1998). “Reframing Crisis Management”. *The Academy of Management Review*, 23 (1), 59–76.

- Pires, M. C. C., Goto, F. ve Rocha, B. (2010). “Fiscal Policy in Times of Crisis: Macroeconomic Effects of the Primary Surplus”. *Cepal Review*, 102, 135-150.
- Polat, E. (2020). “Sosyal Harcamalar Ekonomik Büyüme Etkiliyor Mu? Türkiye Örneği”. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55 (1), 268-281.
- Polat, M. A. (2019). “Türkiye Kaynaklı Finansal Krizlerin Anatomisi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 329-345.
- Prasad, N. ve Gerecke, M. (2010). “Social Security Spending in Times of Crisis”. *Global Social Policy*, 10 (2), 218-247.
- Rangongo, M. F. ve Ngwakwe, C. C. (2019). “Human Capital Investment and Economic Growth: A Test of Endogenous Growth Theory in Two Developing Countries”. *Acta Universitatis Danubius: Œconomica*, 15 (1), 92-107.
- Ranis, G., Stewart, F. ve Ramirez, A. (2000). “Economic Growth and Human Development”. *World Development*, 28 (2), 197–219.
- Rawdanowicz, L. (2010). “The 2008-09 Crisis in Turkey: Performance, Policy Responses and Challenges for Sustaining the Recovery”. OECD Economics Department Working Papers, No. 819, OECD Publishing, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-2008-09-crisis-in-turkey_5km36j7d320s-en
- Rizzi, J. V. (2008). “Behavioral Basis of the Financial Crisis”. *Journal of Applied Finance*, 18 (2), 84-96.
- Rosier, B. (1991). *İktisadi Kriz Kuramları*. N. Yentürk (çev.). İletişim Yayınevi: İstanbul.
- Rusaw, A. C. ve Rusaw, M. C. (2008). “The Role of HRD in Integrated Crisis Management: A Public Sector Approach”. *Advances in Developing Human Resources*, 10 (3), 380-396.
- Sağlık Bakanlığı (2020). “Sağlık Bakanlığı 2019 Yılı Faaliyet Raporu”. Erişim: 24.02.2022, https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/36626/0/tc-saglik-bakanligi-faaliyet-raporu-2019pdf.pdf?_tag1=B2C121BEA48144C0FF27ACC9B9796D4ACE1846DB
- Sağlık Bakanlığı (2021). “Sağlık Bakanlığı 2020 Yılı Faaliyet Raporu”. Erişim: 24.02.2022, <https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/40174/0/2020-faaliyet-raporupdf.pdf>
- Sallan Gül, S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa*. Ebabil Yayıncılık: Ankara.

- Samani, H. A. ve Khilkordi, R. (2017). “The Effect of Government Size on Unemployment: Study of Abrams Curve in Developed and Developing Countries”. *Journal of Economic Modelling*, 2(1), 113-134.
- Sayım, F. (2017). “Türkiye’de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının Gelişimi”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (15), 13-30.
- Schultz, T. P. (1999). “Health and Schooling Investments in Africa”. *Journal of Economic Perspectives*, 13 (3), 67–88.
- Sekmen, F. (2012). *Para Teorisi: Kavram Kuramlar Modeller*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Serdar Bozkır, A. (2019). “Sosyal Politika Kavramı”. A. Tokol ve Y. Alper (ed). içinde *Sosyal Politika*, (s. 1-24), Dora Yayıncılık: Bursa.
- Serter, N. (1994). *Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Basım Atölyesi: İstanbul.
- Sezal, L. (2020). “2018 Ağustos Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkisi”. *Journal of Economics and Research*, 1 (1), 17-32.
- Sezgin, Ş. ve Sezgin, S. (2018). “Dünya’da ve Türkiye’de Savunma Sanayi: Genel Bir Bakış”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 1-19.
- Somé, J., Paşalı, S. ve Kaboine, M. (2019). “Exploring the Impact of Healthcare on Economic Growth in Africa”. *Applied Economics and Finance*, 6 (3), 45.
- Stephens, K. K., Malone, P. C. ve Bailey, C. M. (2005). “Communicating with stakeholders During a Crisis: Evaluating Message Strategies”. *Journal of Business Communication*, 42 (4), 390-419.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020). “2021 Yılı Bütçe Gerekçesi”, Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri. Erişim: 15.03.2021, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/2021_butcegerekcesi_21052021.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a). “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler”. Erişim: 07.11.2021, <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/>

- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021b). “2022 Yılı Bütçe Gerekçesi”. Erişim: 17.02.2022, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022_Yili_Butce_Gerekcesi.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021c). “Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber: 2021-2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi”. Erişim: 24.02.2022, <https://www.sbb.gov.tr/butce-cagrisi-ve-butce-hazirlama-rehberleri/#1631516788741-e8253c9a-7de2>
- Sülkü, S. N., Coşar, K. ve Tokatlıoğlu, Y. (2021). “COVID-19 Süreci: Türkiye Deneyimi”. *Sosyoekonomi*, 29 (49), 345-372.
- Syzdykova, A. ve Abubakirova, A. (2018). “Döviz Rezerv Yeterlilik Göstergelerinin Değerlendirilmesi: Kazakistan Örneği”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 119-130.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi*. (9 Baskı). Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Şanlı, O. (2021). “Türkiye’de 1994, 2001 ve 2018-2021 Kur Krizlerinin Yeni Nesil Kriz Teorileri Çerçevesinde İncelenmesi”. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 117-158.
- Şeker, M. (2006). “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”. *Sosyoekonomi*, 3 (3), 73-92.
- Şeker, M. (2011). *Yerel Yönetimlerde Sosyal Bütçeyi İzleme Raporu*. TESEV Yayınları: İstanbul.
- Şentürk, Ü. (2011). “Küresel Finans Krizi ve Krizden Çıkma Arayışı Olarak Sosyal Politika/Devlet”. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 44, 275-296.
- Şeren, G. Y. ve Geyik, O. (2021). “Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamaları: 2000’li Yıllardan Günümüze Gelişim ve Değişim Temelinde Genel Durum”. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (2), 211- 234.
- Şimşek, H. A. ve Altay, A. (2009). “Küresel Kriz Ortamında Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”. *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 2 (528), 11-23.
- Tabar, Ç. ve Tokatlıoğlu, M. (2018). “Küresel Ekonomik Kriz Döneminde Türkiye’de Uygulanan Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi”. *International Journal of Public Finance*, 3 (1), 27-46.

- Takım, A. (2011). “Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları”. *Maliye Dergisi*, 160, 154-176.
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2009). *Türk Anayasa Hukuku*. Beta Yayınları: İstanbul.
- Tanzi, V. (2002). “Globalization and the Future of Social Protection”. *IMF Working Paper 00/12*, Erişim: 20.03.2021, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Globalization-and-the-Future-of-Social-Protection-3412>
- Taraktaş, A. (2020). “Ekonomik Krizler ve Maliye Politikası”. Ş. E. Çomaklı (ed). içinde *Maliye Politikası II*. (s. 104-125), Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- Taskinsoy, J. (2019). “We Need No Dime from the IMF: Is This a Temporary Illusion or Can the Turkish Economy Recover from the Current Recession without the IMF Loans?” (July 9, 2019). Erişim: 14.03.2022, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3417431>
- Taşar, M. O. (2010). “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 76-97.
- Taşkaya, S. ve Demirkıran, M. (2016), “The Causality Relationship Between Inflation, Income and Health Expenditure”. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15, 1-5.
- Tayeh, S. N. A. ve Mustafa, M. H. (2011). “The Determinants of Public Expenditures in Jordan”. *International Journal of Business and Social Science*, 2 (8), 45-49.
- TCMB (2001). “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”. Erişim: 26.11.2021, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF>
- TCMB (2018a). “2019 Yılı Para ve Kur Politikası”. Erişim: 14.03.2022, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e8681e26-e3e6-4476-b79d-b2aa9e8f34d2/2019ParaKur.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e8681e26-e3e6-4476-b79d-b2aa9e8f34d2-mtZhGm2>
- TCMB (2018b). “Finansal Piyasalara İlişkin Basın Duyurusu”. Erişim: 14.03.2022, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d97d6fc3-bb6a-4def-be88-0daf559acc5b/DUY2018-31.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-d97d6fc3-bb6a-4def-be88-0daf559acc5b-mkNFYFE>

- TCMB (2018c). “Zorunlu Karşılıklara İlişkin Basın Duyurusu”. Erişim: 14.03.2022, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2018/DUY2018-32>
- TCMB (2022). “Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Döviz Kurları”. Erişim: 12.03.2022, https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html
- Tecer, M. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. TODAİE: Ankara.
- Telatar, E. (2011). “Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri ve Cari Açık-Krediler İlişkisi”. *Bankacılar Dergisi*, 78, 22-34.
- Thomas, S., Keegan, C., Barry, S., Layte, R., Jowett, M. ve Normand, C. (2013). “A Framework for Assessing Health System Resilience in an Economic Crisis: Ireland as a Test Case”. *BMC Health Services Research*, 13, 450.
- TOBB (2022). “Kapanan/Kurulan Şirket İstatistikleri”. Erişim: 01.03.2022, <https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php>
- Tokol, A. (2017). *Uluslararası Sosyal Politika*. Dora Yayıncılık: Bursa.
- Tonak, E. A. (2009). “Krizi Anlarken”. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 20, 29-44.
- Topal, M. H. ve Günay, H. F. (2018). Türkiye’de Abrams Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği, *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*. 2, 284-305.
- Toprak, D. ve Şataf, C. (2017). “Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Çerçevesinde Sosyal Harcamalar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Sayıştay Dergisi*, 106, 63-86.
- Toprak, D., Ağcakaya, S. ve Gül, H. (2016). “Sosyal Devlet Yaklaşımı Açısından Türkiye’de 1980 Sonrası Eğitim Harcamalarının Analizi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 123-165.
- Tuncay, T (2021). “Sosyal Politika”. T. Küçükcan (Ed). içinde *COVID-19 Pandemisine İlişkin Toplumsal Etkiler*, (s. 76-85), T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı: Ankara.

- Tuncer, İ. ve Yüksel, C. (2011). “Kamu Harcamalarının Ekonomik Analizi”. A. Kökocak (ed.). içinde *Kamu Ekonomisi*, (s. 213-275). Ekin Yayınevi: Bursa.
- Turgut, A. (2007). “Türleri, Nedenleri ve Göstergeleri ile Finansal Krizler”. *TÜHİŞ İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20 (4-5), 35-46.
- Turgut, M., Ağırbaş, İ. ve Uğurluoğlu Aldoğan, E. (2017). “Relationship between Health Expenditure and Inflation in Turkey”. *The Journal of Academic Social Science*, 50 (7), 289-299.
- TÜBA (2020). “COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu”. Erişim: 22.02.2022, <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/Covid-19%20Raporu-revize.pdf>
- Tüğen, K. ve Eroğlu, A. (2017). “Yoksulluğu Önlemeye Yönelik Sosyal Bütçe Uygulamaları ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 627, 31-46.
- TÜİK (2021a). “Toptan Eşya Fiyat Endeksi (1994=100)”. Erişim: 14.12.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1>
- TÜİK (2021b). “Tüketici Fiyatları Endeksi Sonuçları ve Değişim Oranları (1994=100)”. Erişim: 14.12.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1>
- TÜİK (2022a). “İşgücü İstatistikleri, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2021”. Erişim: 17.02.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2021-45643&dil=1#:~:text=T%C3%BCrkiye%20genelinde%2015%20ve%20daha,%11%2C2%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>
- TÜİK (2022b). “Tüketici Fiyat Endeksi, Aralık 2021”. Erişim: 17.02.2022, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789#:~:text=T%C3%9C%4%B0K%20Kurumsal&text=T%C3%9CFE'de%20\(2003%3D100,%19%2C60%20art%C4%B1%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789#:~:text=T%C3%9C%4%B0K%20Kurumsal&text=T%C3%9CFE'de%20(2003%3D100,%19%2C60%20art%C4%B1%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti)
- TÜİK (2022c). “1978-79 Temel Yıllı Tüketici Fiyatları Endeks Rakamları”. Erişim: 17.02.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=rQNwuvEUAC5UviB6iMtDUg47PQAen1IBPvX/ORqlwPJIxhbreKkBiMm3HEAA0aU>

- TÜİK (2022d). “Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık 2021”. Erişim: 28.02.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548>
- TÜİK (2022e). “Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Bölgesel Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranları, 22.07.2021”. Erişim: 15.03.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107>
- TÜİK (2022f). “Mevsim Etkisinden Arındırılmış İşgücüne İlişkin Tamamlayıcı Göstergeler”. Erişim: 23.02.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108>
- Tüleykan, H. (2016). “Faiz Dışı Fazla ve Bazı Bütçe Verileri Arasında Nedensellik İlişkisi”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 301-322.
- Tüleykan, H. ve Parlak, M. A. (2018). “Türkiye’de Kamu Kesiminin Eğitim Harcamalarının Değerlendirilmesi”. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 6 (2), 34-53.
- Türel, O. ve Voyvoda, E. (Ed.) (2011). *Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım 2008-2009*. (3. Basım). Yordam Kitabevi: İstanbul.
- Türk, T. ve Ünlü, H. (2016). “Yoksullukla Mücadele Politikaları: 2000 Sonrası Türkiye Örneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7 (14), 92-104.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982, 18 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 17863 (Mükerrer)). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>
- Uluatam, Ö. (2014). *Kamu Maliyesi*. İmaj Yayınevi: Ankara.
- UNWTO. (2022). “Tourism Grows 4% in 2021 But Remains Far Below Pre-Pandemic Levels”. Erişim: 18.02.2022, <https://www.unwto.org/news/tourism-grows-4-in-2021-but-remains-far-below-pre-pandemic-levels>
- Ulusoy, A. ve Yiğit, N (2016). "Türkiye’de Kamu Harcamaları Enflasyon İlişkisinin Ampirik Analizi: 1990-2015 Dönemi". *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Aralık), 374-390.

- Ural, M. (2003). “Finansal Krizler ve Türkiye”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 11-29.
- Uruş, A. F. (2019). “Finansal Krizler Sonrası Uygulanan Regülasyonlar ve Etkinliği”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26 (1), 33-48.
- Uygur, E. (2001). “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2001/1, Erişim: 20.10.2020, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf>
- Vergne, C. (2009). “Democracy, Elections and Allocation of Public Expenditures in Developing Countries”. *European Journal of Political Economy*, 25 (1), 63-77.
- Vitenu-Sackey, P. A. ve Barfi, R. (2021). “The Impact of Covid-19 Pandemic on the Global Economy: Emphasis on Poverty Alleviation and Economic Growth”. *The Economics and Finance Letters*, 8 (1), 32-43.
- Voyvoda, E. ve Yeldan, A. E. (2002). “Türkiye Ekonomisi için Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri”. *İktisat İşletme ve Finans*, 200, 18-29.
- Voyvoda, E. ve Yeldan, A. E. (2020). “COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi”, Ö. F. Çolak (Ed). içinde *Salgın Ekonomisi*, (s. 190-220), Eflatun Yayınevi: Ankara.
- Wang, J. (2008). “Developing Organizational Learning Capacity in Crisis Management”. *Advances in Developing Human Resources*, 10 (3), 425-445.
- Wang, S. ve Abrams, B. A. (2007). “The Effect of Government Size on the Steady-State Unemployment Rate: An Error Correction Model”. *Department of Economics University of Delaware Working Paper*, No.2007-14, Erişim: 24.11.2021, https://www.researchgate.net/publication/4809805_The_Effect_of_Government_Size_on_the_Steady-State_Unemployment_Rate_A_Structural_Error_Correction_Model
- WHO (2020a). WHO Statement Regarding Cluster of Pneumonia Cases in Wuhan, China. Erişim: 09.02.2022, <https://www.who.int/china/news/detail/09-01-2020-who-statement-regarding-cluster-of-pneumonia-cases-in-wuhan-china>
- WHO (2020b). WHO Director-General’s Statement on IHR Emergency Committee on Novel Coronavirus (2019-nCoV). Erişim: 09.02.2022, <https://www.who.int/director->

general/speeches/detail/who-director-general-s-statement-on-ihr-emergency-committee-on-novel-coronavirus-(2019-ncov)

- WHO (2020c). “WHO Statement on Cases of COVID-19 Surpassing 100.000”. Erişim: 09.02.2022, <https://www.who.int/news/item/07-03-2020-who-statement-on-cases-of-covid-19-surpassing-100-000>
- WHO (2020d). “WHO Director-General’s Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19”. Erişim: 09.02.2022, <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19--3-april-2020>
- World Bank (2021). “Turkey Economic Monitor, April 2021: Navigating the Waves”. Erişim: 21.02.2022, <http://hdl.handle.net/10986/35497>
- WTTC (2021). “Travel & Tourism Economic Impact”. Erişim: 18.02.200 <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>
- Yamak, N. ve Küçükkale, Y. (1997). “Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 12 (131), 5-14.
- Yarovaya, L., Matkovskyy, R. ve Jalan, A. (2022). “The COVID-19 Black Swan Crisis: Reaction and Recovery of Various Financial Markets”. *Research in International Business and Finance*, 5, 1-27.
- Yavuz, A. (2012). *İşgücü, İstihdam ve Kriz Olgusu*. Sektörel Etütler ve Araştırmalar, Yayın No: 2010-122, İstanbul Ticaret Odası Yayınları: İstanbul.
- Yeldan, E. (2021). “Salgının Ekonomik Yaşama Etkileri”. *Fiscaoeconomia*, 5 (2), 793-800.
- Yentürk, N. (2009). *Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Kılavuzu 2009-2010-2011*. İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi, Erişim: 07.03.2021, <https://stk.bilgi.edu.tr/media/cd/10/doc/ekokuma01SosyalKoruma.pdf>
- Yentürk, N. (2012). *Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Klavuzu*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Yereli, A. B., Kosal, İ. ve Köktaş, A. M. (2010). Türkiye’de Sağlık Harcamalarını Artıran Faktörler”. 8. *Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 28-31 Ekim 2010, Erişim: 09.08.2021, <http://ahmetburcinyereli.com/BEYKON10.pdf>

- Yıldırım, B. (2018). “Endüstrileşme ve Sosyal Politika Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 18 (1), 30-44.
- Yokuş, T. ve Ay, A. (2020). “Kur Krizleri Tanımı ve Türkiye 2006-2018 Dönemi Kur Krizleri”. *Journal of Management and Economics Research*, 18 (1), 295-316.
- Yorgun, S. (2020). “Covid-19 Salgını’nın Sosyal Politikalara Etkileri”. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorgun (Ed). içinde *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, (s. 100-113), İstanbul Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.
- Yorulmaz, R. (2018). “ABD Yaptırımları ve Kur Krizinin Bölge Ekonomilerine Yansımaları”. *Orta Doğu Araştırma Merkezi*. Erişim: 12.03.2022, https://www.sutso.org.tr/uploads/images/files/arastirmalar/218_tr_1.pdf
- Yuvalı, E. (2020). “Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik Kavramı”. *İş ve Hayat*, 6 (11), 46-74.
- Yücel, F. ve Kalyoncu, H. (2010). “Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği”. *Maliye Dergisi*, 159, 53-69.
- Yücesan, M. (2021). “Türkiye Ekonomisinde Genç İşsizlik Sorunu: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testlerinden Kanıtlar”. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 43-52.
- Zengin, E., Şahin, A. ve Özcan, S. (2012). “Türkiye’de Sosyal Yardım Uygulamaları”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19 (2), 133-142.